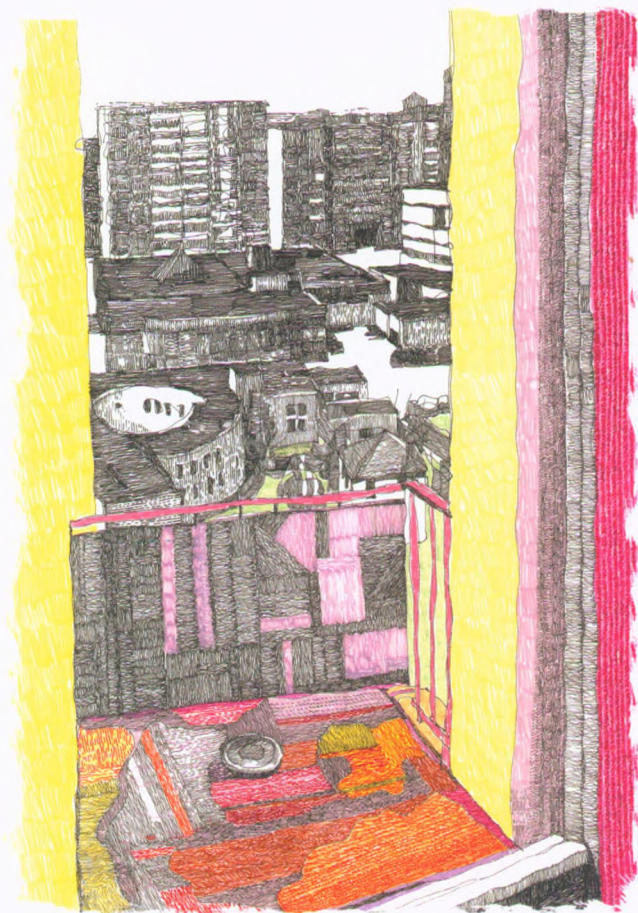

Маргарыта Латышкевіч
Наш дом

ч а с 2 1

Маргарыта Латышкевіч

Наш дом

*Аповяданні,
аповесці*

Мінск
«Мастацкая літаратура»
2018

УДК 821.161.3-31/-32
ББК 84(4Бел)-44
Л27

Серыя заснавана ў 2018 годзе

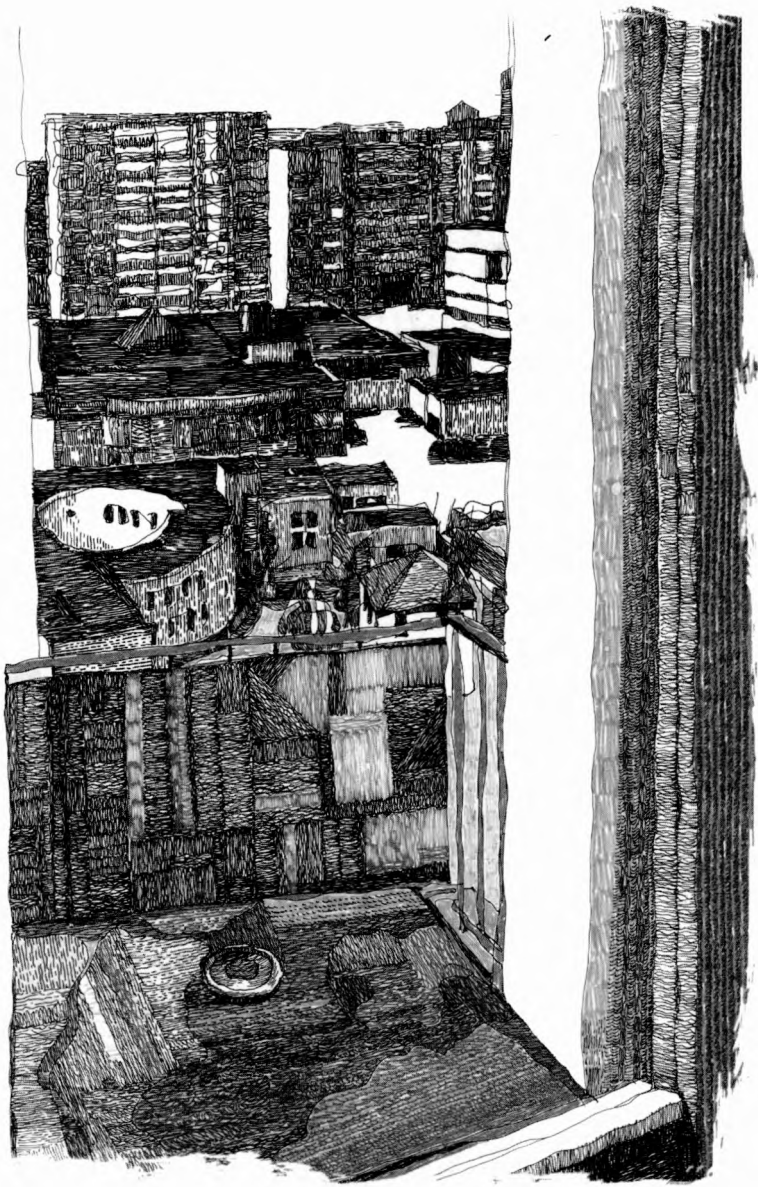
Афармленне серыі *Міхаіла Дайлідава*

Мастак *Міхаіл Дайлідаў*

*Выпуск выдання ажыццёўлены па заказе
і пры фінансавай падтрымцы
Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь*

ISBN 978-985-02-1828-5

© Латышкевіч М. Ю., 2018
© Афармленне. УП «Мастац-
кая літаратура», 2018

Наш дом

Апавяданні

Дом

Дом быў стары і нейкі недарэчны, дзівацкі, скошаны на адзін бок. Калі глядзець з вуліцы, атрымаецца: злева ў два паверхі — вокны-ліхтары, і паедзенія слотай карнізы з сярдзітымі тварамі амураў, і далікатныя, на адзін крок балкончыкі. Справа — цагляная сцяна, пацямнелая ад сырасці, не ўкрытая ні фарбай, ні атынкоўкай, безабаронная. Калісьці — бабуля расказвала — яшчэ «за польскім часам» быў тут яшчэ адзін дом, такі самы, сцяна да сцяны. Але той, другі, знеслі. Гэты — застаўся.

У доме жылі людзі. Чатыры кватэры зверху, чатыры — знізу. Ціхія людзі, збольшага старыя, пенсіянеры. Нахабныя півоні ў кветніку лезлі ў вокны, буялі самі па сабе, без дагляду. За півонямі і расхістаным плотам быў парк, сыры, цёмнаваты, з пракладзенымі праз нетры пахмурнага бэзу сцяжынкамі і зялёнай ад водарасцей сажалкай. За сажалкай пачыналася скаякая-таякая цывілізацыя: атракцыён-цягнічок,

арэлі, маленькая кавярня з тэрасай, зацenenай плюшчом. У выхадныя, асабліва ў сезон, шум і гоман дакочваўся нават сюды, прадзіраўся праз зараснікі. Галасы і музыка гучалі глуха, быццам з-пад вады.

Бабуліна кватэра была на другім паверсе. Гулкай, скупа асветленай лесвіцай увярх, а пасля да канца па калідоры, забітым знявечанымі роварамі, скрынямі з бульбай, старымі каляскамі і іншым хламам. Вузкая, быццам замкавая байніца, акенца прапускала мала святла, выхопліваючы то пагнутыя спіцы ў колах, то зарослыя пылам збаночки, то палінялы тварык старой лялькі. Мясцовыя да гэтых лабірынтаў звыклі, хадзілі ў паўзмроку ўпэўнена, а вось госці рызыкавалі набіць з паўтузіна гузакоў. Зрэшты, гасцей тут было няшмат.

У кватэры было два пакойчыкі — маленькія, затое з высокай столлю. Вокны ў драўляных рамах глядзелі на свет мутнавата, дробна дрыжалі кожны раз, калі паўз дом з боку вуліцы праязджалі аўтамабілі. Ратавала тое, што вуліца была маленькая, ціхая, і з транспарту на ёй з'яўлялася адно сіняя машынка паштовага аддзялення. Для надзейнасці бабуля закладвала між рамамі вату, але дапамагала не надта: зімою і восенню па двух пакоях блукалі адчувальныя скразнячкі.

Па пажоўклых шпалерах караскаліся фотаздымкі — цэлая армія, у рамках, без рамак, чорна-белыя і каляровыя, за шклом і «так». У пакоі-гасцёўні, які быў адначасова адназначна «бабуліным», амаль заўжды невыразна балбатаў тэлевізар пад вязанай сурвэткай і пужліва дзынкалі ад крокаў крыштальныя вазоны ў шафах. Шкляныя дзверкі шафаў і два лупатыя люстры адбівалі бабулю — вечна заклапочаную, вечна з падціснутымі вуснамі, з лапінкамі зморшчын ля вачэй і ля вуглоў рота, з сівымі пасмамі ў стрыжаных валасах. Бабуля сядзела на канапе, падкурчыўшы пад сябе ногі ў тоўстых вязаных шкарпэтках, і пад балбатанне тэлевізара абавязкова што-небудзь рабіла: ці то чысціла бульбу ў эмаліраваную місу, ці то вязала чарговую пару шкарпэтак. Ля яе, але, вядома, не на чырвонай канапе, а на падлозе месціўся Туз — калматае падступнае стварэнне, аддалена падобнае да сабакі. Па сабачых гадах Туз быў нават старэйшы за бабулю, а таму дазваляў сабе бурчаць, і скардзіцца, і капрызіць, асабліва калі нёс сваё тоўстае цельца на прагулку ці з прагулкі.

Бурчаў і скардзіўся, праўда, ён не бабулі: з тою не паблазнуеш асабліва. Усе Тузавы выбрыкі даставаліся Цімуру, які з Тузам гуляў. Адзін аднаму яны не надта падабаліся —

тоўсты стары сабака з крывымі ножкамі і пухлы сур'ёзны хлопчык. Але, паяднаныя шворкай, хадзілі тым самым маршрутам два разы на дзень, раніцай і вечарам. Іржавыя вароты парку, неўтаймаваны бэз, забытыя турнікі, трапяткі асіннік, зялёная сажалка з бетонным па-рапетам. І назад.

Другі пакой у бабулінай кватэры належаў Цімуру. «Належаў», аднак, моцна сказана: пакой быў мамы Дашы, з савецкай шафай, усё яшчэ забітай яе школьнымі рэчамі, з паўсцэртымі пазнакамі алоўкам на сцяне — «Даша, 9 гадоў», «Даша, 14 гадоў». Цімур часам крадком, каб не заўважала бабуля, з цікаўнасцю прымерваў сябе да гэтых метак. Вымяраў маміна сталенне — сабой, і на душы цяплела.

У пакоі былі яе старыя сшыткі, яе кнігі з неахайнымі плямінкамі ад гарбаты, яе дзіцячыя цацкі — збольшага, вядома, лупатыя лялькі. Цімур навучыўся сяк-так існаваць сярод гэтага лабірынта чужых рэчаў — гэтаксама, як навучыўся арыентавацца ў захламлених калідорах дома ля парку.

Госці з'яўляліся нячаста. І мама Даша, калі ўсё-такі з'яўлялася, была гасцяй — бездапаможна натыкалася на вуглы і рогі на шляху да кватэры, няўпэўнена ціснула на гузік званка. Уваходзіла ў вітальню і падавалася Цімуру

вінаватай школьніцай — можа, таму, што была такая маладая і худзенькая, можа, таму, што так змушана ўсміхалася і не ведала, як з Цімурам трымацца, як размаўляць.

— Добры дзень,— з парога выпальвала яна, настолькі яўна спрабуючы быць бадзёрай, што ад гэтага ў яе голасе з’яўляліся ноткі адчаю.— Які ты стаў вялікі. Як школа? Як бабуля? Як настрой?

— Добра,— адказваў Цімур на ўсе пытанні адразу і ішоў на кухню ставіць чайнік.

Мама Даша за яго спінай выдыхала з палёгкай і ішла размаўляць пра сваё з бабуляй.

На кухні Цімур доўга сядзеў на табурэце, слухаючы, як бурчыць, закіпаючы, вада і як храпіць пад сталом стары Туз. Да ўсіх знаёмых і звыклых гукаў кватэры дамешваўся тонкі мамін голас, які перакрываў вуркатанне тэлевізара, і гэта чамусьці трывожыла і збівала з думак. Цімур ведаў: бабуля зараз адчытае маму, як звычайна, і загадае ісці на кухню, каб размаўляць з ім. І мама Даша, як вінаватая школьніца, паслухаецца і пойдзе, але размаўляць не зможа. Будзе проста моўчкі сядзець тут жа, паклаўшы маленькія далоні з заточанымі пазногцямі на калені, і ад яе прысутнасці ўсё цела будзе налівацца невыносным свінцовым цяжарам, так што ні рукі падняць, ні голаў павярнуць.

Маленькая Цімурава мама, падобная да кволай птушачкі, была ў пошуках шчасця, напэўна, праз усё жыццё. Ёй, тады яшчэ школьніцы, споўнілася гадоў шаснаццаць, калі, як падавалася, сапраўднае шчасце ўсё-такі знайшлося.

— Але твой бацька аказаўся нягоднікам, — заўважала бабуля.

З-пад нажа ў яе руках цягнулася непарыўная стужка бульбяных ачысткаў. І размова з ёю цягнулася такая ж — непарыўная і бясконцая. Зрабі перапынак на дзень-два — і ўсё роўна можна будзе падхапіць з любога месца. Можа быць, таму, што бабуля бясконца прагаворвала гэта ўсё пра сябе, адно і тое ж, адно і тое ж.

Маміна шчасце пасля таго знаходзілася, пазначала сябе яшчэ колькі разоў, але што-раз знікала, няўмольна вырывалася з кволых маміных рук. І мама Даша вярталася да бабулі, скардзілася шэптам на свае нягоды, плакала ў беленькую насоўку. Часам, калі шчасце разбівалася на асабліва вострыя аскалёпкі, мама на колькі дзён перабіралася ў дом ля парку, ва ўласны стары пакой, поўны старых рэчаў. Цімур выцягваў з кладоўкі гарбатую раскладушку, ставіў на кухні і начаваў там разам з незадаволеным Тузам. Прачынаўся ўночы ад сабачага храпу з-пад стала — і з добрую хвіліну не мог зраумець, дзе ён і чаму. Пасля згадваў:

няшчасная мама Даша спіць, падклаўшы пад шчаку маленькі кулачок, за сценкай. Ад гэтага ўсведамлення чамусьці рабілася неяк няёмка, ніякавата, і Цімур звычайна доўга варочаўся без сну.

Пасля мама Даша з'язджала на пошукі шчасця — і раскладушка вярталася на сваё месца, і ўсё зноў было па-ранейшаму. Бабуля пякла адмысловыя аладкі, грукатала слоікамі з вішнёвым варэннем. Аладкі ў яе атрымліваліся пухлымі, залацістымі, і нават стары Туз аблізваўся з зайдрасцю.

У школе ўсе даўно звыклі, што на бацькоўскім сходзе з'яўляецца Цімурава бабуля. Для такіх выпадкаў яна апраналася доўга і старанна, прыхоплівала з сабою незвычайную вязаную торбу, з якою хадзіла на рынак, а невялікі сакваяж з рыжай скуры — «для прэстыжнасці». Бабуліна прэстыжнасць абыходзілася Цімуру дарагавата: аднакласнікі спачатку хіхікалі, а пасля пачалі дражніць яго «Бабчыным Сакам». Гэтая чамаданная мянушка прыстала намёртва, можа быць, яшчэ і таму, што прозвішча ў бабулі, мамы Дашы і Цімура было — Саковічы. Цімур злаваў і не раз спрабаваў біцца, але перавага і ў колькасці, і ва ўменні была зусім не на ягоным баку. Таму ў выніку давялося змірыцца — як з тым хламам на калідоры.

Аднакласнікам, як і Тузу, Цімур не вельмі падабаўся. Пухлы, з круглым тварам і прыўзнятымі, бышцам ад вечнага здзіўлення, густымі бровамі, з маленькімі цёмнымі вачыма, што глядзелі з суровай уважлівасцю, са скошаным на адзін бок незадаволеным ротам, з растрэпанымі русымі валасамі, ён не выклікаў сімпатыі адным сваім выглядам. А звязаны бабуляй пярэсты швэдар і выпацканыя ў чарніле рукі, якія Цімур старанна хаваў у кішэні пінжака, давяршалі ўражанне. Гаварыў ён мала, глядзеў, размаўляючы, убок, а таму на перапынках сядзеў адзін, натапыраны, сутулы, бяздумна водзячы асадкай па шматочках паперы, падпёршы рукою круглую шчаку.

Здзеквацца і кпіць з яго асабліва не выходзіла: тоўсты Сак намайстрыўся рабіць настолькі адсутны, «нетутэйшы» выгляд, што ўся асалода ад кпінаў знікала. У рэшце рэшт жыццё ў класе проста пайшло міма яго, бы ручаіна, якая абыходзіць упарты камень. Іншыя дзеці ў класе згадвалі пра яго толькі тады, калі настаўнік, праводзячы алоўкам па спісе ў класным журнале, голасна прагаворваў:

— А! Саковіч!

І Цімур з грукатам адстаўляў крэсла, нязграбна падымаўся і, уцягнуўшы галаву ў плечы, ішоў да дошкі.

Кнігі, старыя, утульныя, з пажоўклымі старонкамі, з плямінкамі і пазнакамі алоўкам, з загнутымі ражкамі старонак, былі ягоным заўсёдным выратаваннем, прытулкам, асабістым супрацьядзерным бункерам. Ён чытаў пад балбатанне бабулінага тэлевізара, пад свіст чайніка і шэпты скразнякоў у цёмных вуглах кватэры. Лямпачка торгалася з бока ў бок пад столлю, рассыпала вакол тлустае жоўтае святло. Цімур, скурчыўшыся, заўжды ў нейкай надта нязручнай позе — ці то спінаю да хрыбта радыятара, ці то зашыўшыся ў куток між старым фатэлем і сцяной — чытаў. Бабулі часам даводзілася разоў з трыццаць гукнуць яго, каб вывесці са здранцвення, каб выцягнуць з палону падслепаватых чорных літарак.

— Зрок пасадзіш, — казала бабуля сярдзіта.

Сама яна, вывучаючы квітанцыі ці надпісы дробным шрыфтам на дамовах, мусіла ўздзяваць на нос вялікія акуляры або прымушаць Цімура чытаць услых.

Цімур слухмяна кідаў чытанне і ішоў у іншую сваю схованку — толькі для таго, каб там праваліцца ў іншую кнігу. Чыталася ўсё, што можна было знайсці дома, без асаблівага разбору, што трапіцца пад руку, ад савецкага падручніка па хіміі для дзясятага класа да зборніка дзіцячых вершыкаў. Цімур усё чытаў

удумліва, ледзь варушачы тоўстымі вуснамі, зрэдку міргаючы, ашчадна перагортваючы старонкі. Чытаючы, часам натыкаўся на пазнакі чужою рукою — і тады некалькі разоў перачытваў фразы, спрабуючы здагадацца, чаму вось тут папярэдні чытач вырашыў падкрэсліць, а тут — паставіць птушачку. Атрымлівалася нешта накшталт размовы. Бібліятэчныя кнігі, якія прайшлі праз сотні рук, чытаць было цікавей: суразмоўцаў большала.

Адным вераснем, калі восень яшчэ толькі-толькі пачала рассыпаць золата ў лісце, а дні стаялі па-летняму цёплыя, мама Даша ў чарговы раз вярнулася з пошукаў шчасця. Гэтым разам, праўда, больш вясёлая, чым звычайна, хоць і, як звыкла, не ведала, пра што размаўляць. Пакуль на кухні пасвітваў чайнік, Цімур чуў мамін голас — тоненькі сярэбраны званочак. Мама расчулена звінела пра шчасце, пра «нарэшце» і «можа быць, першы раз у жыцці». Бабуля маўчала — доўга і змрочна. За яе незадаволена мармытаў тэлевізар.

Цімур то паглядаў на чайнік, чырвоны ў белы гарошак, то зазіраў у бібліятэчную кніжку. Кніжка, заслужаная, упадабаная пакаленнямі чытачоў, прыемна пахла пылам і колерам старонак нагадвала — так, прынамсі, Цімуру падабалася думаць — пергамент, зусім як у

старажытных фаліянтах. Чытаць было прыемна, і таму чытаць даводзілася патроху, смакуючы кожны сказ, кожны абзац і са шкадаваннем разумеючы, што дзеянне набліжаецца да фіналу. Параўнальна шчаслівага, вядома, але ўсё роўна — фіналу.

Мама Даша зайшла амаль бязгучна, так што Цімур заўважыў яе толькі тады, калі яна села побач і забарабаніла пальцамі па сталю.

— Які ты стаў вялікі, — сказала мама жаласным голасам, і заўважна было: кажа зусім не тое, што хоча сказаць. — Чытаеш вось. Цікава?

Цімур паківаў і са смачным храбусценнем перагарнуў старонку. Мама разгладзіла спадніцу на вострых каленках, заклала за вушы стрыжаныя бялявыя пасмы, пакруцілася на табурэце.

— А я, — прагаварыла тоненькім голасам, — я выходжу замуж. Так.

Прагучала неяк збянтэжана, але і з адценнем раздражнення, нібы Цімур быў у нечым вінаваты. Мама зноў нервова пакруцілася на месцы, уважліва вывучаючы Цімураў твар.

— Ага, — сказаў Цімур.

Па напружанай постаці мамы Дашы было ясна, што яна нечага чакае, можа быць, нейкіх слоў ці дзеянняў. Можа быць, трэба парадавацца, што яна нарэшце адшукала сваё шчасце, за

якім так доўга ганялася? Ці мо павіншаваць з вяселлем? Цімур задуменна пачухаў адну нагу другою праз тоўстую бабуліну шкарпэтку.

Мама Даша не выглядала асабліва радаснай, глядзела круглымі вачыма з прытоенай бояззю. Быццам чалавек, які ўсім распавёў, што выйграў у латарэю, а зараз адумаўся і баіцца, што прыз адбярдуць ці скрадуць.

— Ага, — тупа паўтарыў Цімур.

Мама часта заміргала, то сплятаючы, то расплятаючы пальцы.

— М-мужчына, — прагаварыла яна, пастукваючы па стале. — Мой... мужчына. Ён вельмі харошы чалавек. Удавец з дзіцем. Хлопчыкам двух гадоў. Вельмі станоўчы чалавек. І заможны.

Патрывожаны Туз пад сталом глуха забурчаў. Мама прыкусіла вусны. На твары яе чамусь праявілася скруха, быццам адна думка пра заможнасць будучага мужа была для яе невыноснай.

— І вось, — з тым жа выразам скрухі працягвала мама Даша, кашлянуўшы. — Паколькі... паколькі я... у мяне... словам, твая бабуля лічыць, што ты зараз павінен жыць са мной. З... ну, з *намі*.

Мама зноў прабегла па твары Цімура та-ропкім жаласным позіркам і тут жа адвяла

вочы. Чайнік загрукацеў крышачкай, прыцягваючы да сябе ўвагу. Цімур, быццам спружына развілася, падскочыў на месцы, так што кніга зрынулася на падлогу, і пачаў завіхацца ля пліты. Наліваў кіпень у імбрычак — і адчуваў трывожны позірк мамы Дашы ў сябе на спіне.

У тым шчасці, што мама адшукала для сябе, месца для кагосьці яшчэ, апроч яе самой, не было. Ад гэтай здагадкі Цімура быццам скразняком прашыла — і ўсё-такі не хацелася верыць.

Ён, хмурачыся, дастаў з паліцы любімыя бабуліны кубачкі — «для гасцей», з залатою хвалістай лініяй, з блакітнымі кветачкамі на баках.

— Можа быць, — гаварыла мама далей, прыцішыўшы голас. — Можа быць, ты б і не хацеў... я маю на ўвазе, падлеткам так цяжка ўсё мяняць... школа, сябры... праўда, Цімачка? Ну, скажы?

Цімур зрабіў выгляд, быццам занадта засяродзіўся, насыпаючы цукар у цукарніцу. Палез па лыжачкі ў віскліваю шуфляду — і са здзіўленнем зразумеў, што ў яго дробненька дрыжаць рукі. Вусны таксама дрыжалі, і камяк у горле замінаў гаварыць, а павекі калола знутры, і ніяк не атрымлівалася праміргацца.

— Цімачка, — вельмі ласкавым голасам мовіла мама Даша, — ты скажы, ну. Скажы, што табе... нязручна будзе так, каб з намі. Ну?

Яна прыйшла прасіць у яго дазволу на шчасце. Як школьніца, якая прыйшла адпрасіцца з урокаў.

— Нязручна, — пацвердзіў Цімур, не паварочваючыся да яе, і злосна пацёр кулаком вока. — Я тут буду жыць. Дома.

Мама радасна падхапілася.

— Ну вось, — сказала з радасцю трыумфатара. — Ну вось, я так і думала. Мама! Мама, ты паслухай, што Цімачка кажа!..

Бабуля, цяжка пераступаючы ацёклымі нагамі ў тоўстых вязаных шкарпэтках, выплыла са свайго пакоя. Стаяла, змрочна ўзяўшыся ў бокі, маўклівая і дакорлівая, глядзела пранізлівымі блакітнымі вачыма.

— Я дома буду жыць, — паўтарыў Цімур. — Дома.

— Бо Цімачку з намі будзе нязручна, — па-спешліва сказала мама Даша і густа зачырванелася, бы засаромелася. — Ён сам сказаў. Усё-такі чужая абстаноўка... школу, зноў жа, мяняць, а тут сябры ў яго. І... усё такое. Сама разумееш, як на падлеткаў усё гэта ўплывае...

Цімур праціснуўся паўз яе ў дзверы — асцярожна, каб не зачапіць, зусім так, як праціскаў-

ся праз нетры хламу ў цёмным калідорчыку ці праз шэрагі кплівых аднакласнікаў. З кнігаю пад пахай і кубкам гарбаты сьшоў у свой пакойчык і ціхутка прычыніў дзверы. Скоса зірнуў на меткі алоўкам на шпалерах, але прымервацца, адлічваючы свае гады ад маміных, болей не хацелася.

У куточку за старым фатэлем было зацішна, спакойна і ўтульна ад святла кривога таршэра. Цімур сяк-так уладкаваўся, ашчадна разгарнуў кнігу — і патануў з галавою ў прыгодах адважных рыцараў.

Таму і не пачуў, як пляснулі за мамай Дашай дзверы кватэры.

Ён быў дома.

Пачатак восені

Іх было дваццаць. Пекна, на самы ўрачысты лад апранутых. Твары, праўда, былі не самыя святочныя ды радасныя, хутчэй — разгубленыя.

У вачах чыталася непаразуменне і нават прыхаваная боязь.

Іх было дваццаць — дробных, быццам верабейкі, першакласнікаў. І на два дзясяткі дзяцей — дзве настаўніцы.

Ішлі, прыцішаныя, парамі, неслі ўрачыста і захоплена сваё навіюткае адзенне: блішчастыя туфлікі, і белыя кашулькі, і пінжачкі, і спаднічкі, і штонікі. Хлопчыкі раз-пораз краталі нязвыклых яшчэ вузлы гальштукаў, дзяўчаткі потайкам касілі вокам на свае адбіткі ў вітрынах. Думалі: і як жа існуе ў свеце такая вось прыгажосць? І пыталына пазіралі на мінакоў, правяраючы, ці адчуваюць гэтую прыгажосць тыя, сталыя, зусім не святочныя.

Ішлі — і спыніліся. Сталі гэтаксама парамі. Трэба чакаць аўтобуса, ехаць кудысьці. Так нязвыкла, так па-даросламу. Тварыкі спрэс заклапочаныя, маленькія далонькі не кідаюць рукі суседа па пары. Чапляюцца, быццам за саломінку. Гэта зразумела: яны, гэтыя святочныя чалавечкі, маленькія, а вакол усё вялікае — і машыны, і дамы, і дрэвы. Такое вялікае, такое вусцішнае жыццё. А побач толькі сусед, такі самы дробны. Калі стаяць разам, калі трымаць адзін аднаго, то падаецца, быццам трошачкі вырастаеш.

Сёння — пачатак года. Хай сабе не калян-дарнага, а навучальнага, усё адно. У такія зна-кавыя дні, як меркавалі нашы продкі, можна нібыта сягнуць праз час, зазірнуць у будучыню. Прынамсі, калі глядзець уважліва. І я, седзячы тут жа, на звыклым аўтобусным прыпынку, гляджу з-пад пластыкавага даху. Гляджу.

Хлопчык з тоўстымі ружовымі шчокамі на-стойліва тузае настаўніцу за руку.

— Пецька! — кажа голасна і абвінаваўча. — Пецька!

І, пераканаўшыся, што авалодаў патрэбнай увагаю, працягвае:

— Пецька мне ў вуха крыкнуў! У вуха!

Падступны Пецька ў пары перад ім, няў-седлівы і рухавы, так і круціцца на месцы.

Нявінна ўсміхаецца, зазірае настаўніцы ў вочы, карцінна б'е сябе кулачком па галаве — нібыта адчуў усю глыбіню і жудаснасць свайго злачынства, нібыта тут жа, не сходзячы з месца, раскаяўся.

Пецькава ахвяра лупае круглымі цёмнымі вочкамі, трывожна прыўзняўшы бровы. Чакае справядлівасці, і ад напружанага чакання ў яго так і дрыжаць вусны.

А я, не маючы сілы адвесці пагляд, усё гляджу наперад, праз гады, праз гэтых дваіх, як праз каляровыя шкельцы глядзяць на сонца. Гляджу — і бачу.

Хлопчык з ружовымі шчокамі вырасце. Страціць, можа быць, дзіцячую пульхнасць, але рысы твару па-ранейшаму застануцца трохі размытымі, быццам няўпэўненымі. «Пецькі» будуць паўсюль: абыходзіць на вучобе і працы, адбіраць прэміі, адбіваць дзяўчат, усяляк падразаць па дарозе да шчасця і радасна гусці проста ў вуха сваёй «ахвяры». Ён зробіцца падазроным, ён будзе ненавідзец «пецькаў» глыбока і шчыра, усім сэрцам, і праз пэўны час пачне бачыць падступнага Пецьку ў кожным. І зняверыцца, і атруціць самога сябе жоўцю. І будзе адчайна шукаць справядлівасці ў тых, хто вышэйшы — статусам ці пасадаю. А

калі там справядлівасці не знойдзе — прыйдзе да высновы, што і тут папрацавалі «пецькі», пакрыўдзілі, абразілі, нашкодзілі.

І ніводнага разу, ніколі не прыйдзе ў ягоную круглую галаву думка не чакаць ласкі «зверху», а зрабіць нешта самому. Адстаяць сябе, лепшым зрабіцца. Не, на гэта не хапае ані сілы, ані часу: ён занадта заняты, вышукваючы злавесныя «пецькаўскія» ўплывы.

Настаўніца адыходзіць. Абражаная ахвяра, надзьмуўшыся, глядзіць убок. Падступны Пецька легкадумна скача на адной ножцы.

Я бачу: Пецька аднойчы зробіцца Пятром Аляксеевічам і будзе насіць на працу касцюм і гальштук — зусім як сёння. Можа быць, займее светлы прасторны кабінет з сакратаркай і крыклівымі тэлефонамі. І звыкла, упэўнена стане адводзіць пагрозы, проста б'ючы сябе кулаком па галаве, гуляючы ў сумленнае пакаянне. Інстынктыўна засвоіць асновы акторскага майстэрства, зразумее, якую маску перад кім варта насіць. А як толькі навальніца праміне, як толькі грымоты ды маланкі больш не будуць пагражаць — заскача на адной ножцы, і закруціцца, і здзекліва пакажа язык.

Аўтобуса ўсё няма, сыры вецер гоніць па асфальце зжоўклае лісце, а па небе — лёгкія белыя аблачынкі.

— Цёплыя дні абяцалі.

Коцяцца машыны, колы бязлітасна круцяцца, намотваючы на сябе чужыя дні, чужыя гады. А я гляджу. Не магу не глядзець.

У першай пары стаяць дзве дзяўчынкі. Дакладней, стаіць толькі адна — тоўсценькая, маўклівая, сур'ёзная. Гэтая паважна, па-даро-сламу сузірае свет з-за тоўстых шкельцаў акуляраў.

А другая — уладальніца тонкай рудой ка-січкі і вострага носіка, шчодро абсыпанага рабаціннем, — так і круціцца на месцы. То возьмецца ў бокі і павядзе плячыма, то ліха ад-ставіць нагу і драматычна закоціць вочы. Ад-чувае сваю значнасць, сілу сваёй прыгажосці, разумее выдатна: абы-каго ў першую пару не паставілі б.

Для гэтай Алены Траянскай ужо знайшоў-ся свой Парыс — аблавухі і бялявы, з пекным сіненькім гальштукам-мятлікам. Выцягвае тон-кую шыю, каб быць бліжэй да прыгажосці, і кажа нешта дасціпнае, і сам хіхікае, і пільна сочыць, каб прыгажуня хоць бы ўсміхнулася. Але тая не так проста дорыць свае ўсмешкі, і толькі здзекліва чмыхае, і робіць выгляд, быццам болей цікавіцца агромністай лужынай з вясёлкавай плёнкай.

Бабця ў пярэстым халаціку з яркай хусткай на галаве праходзіць паўз Парыса і Алену, глядзіць скоса і незадаволена хітае галавою.

— Шэльма малая, — кажа бабця голасна, звяртаючыся нібыта да дарослых на прыпынку, але так, каб прыгажуня чула. — Яно ж такое нягоднае і нараджаецца. Каторае харошае дзіця стаіць сабе ціхенька, а тая — не-е-е, тая шальмуе, прасці госпадзі.

Маленькая Алена Траянская застывае на месцы. Я бачу, як падціскаюцца ў яе вусны, як у вачах плешчацца крыўда.

Яна будзе чуць гэта неаднаразова. Занадта часта, пакутліва часта. Кожны раз, нават калі нікога ў пярэстым халаціку побач не апынецца, яна будзе чуць з'едлівы старэчы голас у сваёй галаве. І праз пэўны час сама паверыць, што харошыя — стаяць сабе ціхенька. Не можаш гэтаксама — туды табе і дарога, няма чаго намагацца, няма чаго спрабаваць быць лепшым.

— Адзін раз жывём!..

Тая ж, што ўчэпіста трымае аблавухага Парыса за руку, глядзіць лагодна. І ўсміхаецца, і нават смяецца з асобных жарцікаў, адчуваючы сябе нібыта часткаю дзеі. У першым класе не вывучаюць геаметрыю, таму ёй мала што вядома пра трохкутнікі. І яна ўсміхаецца — шчыра

і весела. І трасе пышным белым бантам, і на румяных шчоках яе паўмесяцамі прарэзваюцца ямінкі. Яна шчаслівая.

Яна будзе трымаць свайго абранніка за руку да апошняга. Будзе трымаць нават тады, калі з крышталёваю яснасцю акрэсляцца ўсе вяршыні трохкутніка.

Яна будзе трымаць адчужаную, халодную руку ў сваёй, спрабуючы перадаць хоць драбчак цяпла. І яна будзе ўсміхацца.

Да апошняга.

Два літры мора

Яна ўвайшла, горда несучы цёмныя кудзеркі на галаве і цішотку з Мікі-Маўсам на худзенькім целе. Закінуўшы галаву, са спакойным інтарэсам сузірала мяне, пакуль, незалежна ад нас, адбываліся неабходныя элементы знаёмства — каго ды як завуць.

Пасля акуратна абцягнула свайго Мікі-Маўса і вельмі сур'ёзна сказала:

— А я ведаю, як маляваць русалак. А Вы?

Усе мае сціплыя дасягненні вокамгненна пабляклі на гэтым фоне, і, уражаная да глыбіні душы, я лісліва, прыніжана папрасіла русалку мне — намаляваць.

Новая знаёмая зірнула на мяне з-пад цёмных кудзерак іранічна, але досыць паблажліва і папрасіла — перад тварам сапраўднага мастацтва — зусім няшмат: фламастараў ды паперку. І тое, і другое, на шчасце, адразу знайшлося на маім працоўным сталe.

— Вы нават можаце дапамагаць, — дазволілі мне з вышыні паважных шасці гадоў.

Я не такая дурная, каб адмаўляцца ад падобных прапаноў, таму з гатоўнасцю схапіла бліжэйшы фламастар. Мой эксперт па русалках тым часам казала:

— Русалкі жывуць у вадзе. Таму спачатку, каб русалцы было хораша жыць, трэба намалюваць ёй вады.

— Колькі літраў? — азвалася я з імпэтам.

Эксперт досыць глыбока задумалася, смешна зморшчыўшы маленькі нос.

— Прыблізна два... літры... мора.

Памер А4, думаю, змясціў бы і болей, але наша русалка, відаць, была не дужа патрабавальнай. Я паспела зрабіць некалькі сініх штрыхоў на паперцы, калі мяне рашуча прыпынілі.

— Хіба мора так малюецца? — трохі з'едліва спыталі з-пад кудзерак і, не чакаючы адказу, дадалі асветніцкім тонам: — Трэба ж хвалявацца.

Увесь вопыт малявання русалкі для мяне быў досыць хвалюючым, але гэтага, як выявілася, было недастаткова.

— Трэба, — тлумачыў эксперт, — каб стол хваляваўся.

У сваім жыцці я бачыла неверагодную колькасць самай рознай мэблі, але ніводзін з гэтых

4 a c 2 1

прадметаў не ўсведамляў сябе настолькі, каб унутрана перажываць хоць што-небудзь. Быў, праўда, адзін дужа падступны фатэль, што перакульваўся, як толькі хтось у яго садзіўся, але не думаю, каб гэты фатэль асабліва пераймаўся незадаволенымі гасцямі.

Усё геніяльнае, аднак, проста, і прымусіць стол быць эмацыйным аказалася лёгка.

А менавіта: трэба стол гайдаць.

— Вы штурхайце ножку, — загадалі мне. — А я пакладу паперу на стол і буду па ёй фламастарам весці. Атрымаюцца хвалі.

Эксперт падумала і дадала важка, са значэннем:

— *Нутаральныя хвалі.*

Мне адразу ж зрабілася сорамна за свае штучныя марскія спробы, таму, каб загладзіць памылку, я вырашыла хваляваць стол з усяе сілы. Эксперт толькі радасна павісквала, і хвалі атрымліваліся як належыць: вялікія, драпежныя, пагрозлівыя, амаль як на самай вядомай карціне Айвазоўскага. А што трохі крываватыя — гэта, зразумела, дробязі. Затое нутаральныя.

Праз хвілін пяць (псіхалагічна цяжкіх для майго стала) мы набралі дастаткова вады, каб русалка пачувала сябе камфортна. Эксперт трасянула кудзеркамі, памяннула фламастар і

прымалявала да адной з велізарных хваляў маленькую чорную кропачку.

— Карабель, — патлумачылі мне.

— А чаму такі мале...

— Ён далёка, — адрэзала эксперт.

А я ў чарговы раз пераканалася, наколькі можа падманваць знешнасць. Напрыклад, мой русалкавы эксперт, нягледзячы на мілыя кудзеркі, ружовыя шчокі і вялікія карыя вочы, была чалавекам суровым і бязлітасным. Кінуць карабель з дзясяткамі безабаронных перад стыхіяй людзей у адкрытае мора ў такі страшэнны шторм — дзея, што вымагае сталёвай рашучасці.

Мая новая знаёмая магла б зрабіць паспяховую кар’еру канкістадора, заваёўніка, капітана піратаў. І такі чалавек робіць мне ласку, забаўляе мяне, нябогу, маляваннем фламаста-рамі?..

Я была ўражана да глыбіні душы, упрост раструшчана велікадушнасцю. Але сяк-так сабралася з думкамі і нясмела запытала:

— А куды яны?..

— На востраў, вядома ж, — адказалі мне, змерыўшы вачыма, і нават галавою пахіталі — маўляў, што за шэрасць!

Сорам засланіў мне вочы, але ў чалавеку, што сядзеў з нагамі на крэсле за маім пісьмовым

сталом, незвычайная дабрыня жыла поруч з вусцішнай рашучасцю.

— Гэта востраў, — патлумачылі мне, старанна малюючы на хвалях злева вялікую жоўтую пляму. — На востраве пальмы.

— І скарб, — паспешліва ўставіла я, бо не хацела паказацца зусім ужо неабазнанай у такіх справах.

— І скарб, — пасля паўзы тактоўна пагадзілася русалкавы эксперт: не хацела мяне, недарэку, крыўдзіць. — Каштоўнасці там розныя. І бусы з сапраўднага пластыку лепшай пробы, і залатая *бужутэрыя*. Скарб.

Пад цёмнымі кудзеркамі ішла напружаная, касмічная па маштабах работа — выкрышталізоўваліся з нічога русалкі. Нараджаліся не з марской нават пены, а, лічыце, зусім з нічога. З белай паперкі, некалькіх падсохлых фламастараў і двух літраў мора.

...А ў русалак — у тых, што жывуць у моры, — доўгія, доўгія хвалы з зялёнай лускай. Святло на марскім дне, прапушчанае праз ненажэрныя хвалі, робіцца мяккім, няўстойлівым. Аб луску святло разбіваецца, так што сыплюцца ва ўсе бакі каляровыя водбліскі, успужваюць порсткія стайкі серабрыстых рыбак.

Русалчыны валасы далёка па вадзе плывуць — пасмы мяккія, хвалістыя, зеленаватыя,

быццам водарасці. Расчэсваць такія — адным грабенчыкам не абыдзешся, у дзве рукі не ўправішся.

А рукі ў русалак гнуткія, белыя, пяшчотныя, з перламутравымі пазногцямі — вострымі, заточанымі. Схопіць — і не адпусціць. Доўгія пальцы па струнах спускаюцца і падымаюцца, быццам мора, у несканчонай мелодыі, у бясконцай русалчынай песні.

Песня, заўсёды тая самая, адзіная, крочыць па ненажэрных, па нават самых страшных хвалях, упарта ўзбіраецца на дзвяты вал. Песня падхоплівае ветразі караблёў — тых, што згубіліся ў моры, занадта далёка ад дома, занадта далёка ад берага. Песня буру закалыхае, дождж прыпыніць, вецер пакліча лагодны, самы такі, каб ашчадна нёс карабель па вадзе, вострым носам рэжучы ззяйкую ваду, разбіваючы хвалі на мільёны аскалёпкаў.

Русалкі пяюць, спавіваюць буры сваімі песнямі — і караблі праходзяць над безданню, вяртаюцца ў свае гавані, у блакітныя бухты салёных архіпелагаў.

У гэтай, нашай русалкі, па вялікім рахунку, было не так шмат мора і толькі адзін карабель, каб апекавацца. Але яна, уссеўшы на шэрыя (частыя штрыхі простым алоўкам) скалы, павярнуўшыся да нас спінаю, па якой плылі

доўгія валасы, пільна, напружана сачыла за адзінаю чорнаю кропкай на сіні.

Каб тую маленькую кропку не праглынулі самыя нутаральныя хвалі на свеце. Каб з мачты танклявы і чорны, быццам кропка на далягладзе, юнга радасна крыкнуў ва ўсю моц сваіх лёгкіх:

— Зямля!..

Каб карабель не збочыў і не патануў, каб у жоўтым пяску пад агромністай пальмай калі-небудзь знайшоўся скарб. З «бужутэрыяй» і сапраўдным пластыкам вышэйшай пробы. А можа, і з чым-небудзь яшчэ. Хто іх ведае, гэтыя скарбы.

— А не цяжка ёй? — спытала я, паківаўшы на нашу русалку.

Русалкавы эксперт чмыхнула маленькім носам і адказала — сталы шасцігадовы чалавек — вельмі сур'ёзна:

— А каму зараз лёгка? Такая работа.

...Ёсць такая работа: сачыць, каб караблі не збіваліся з пракладзенага курсу. Спавіваць словам буры, разганяць навальніцы, поўніць ветразі жывым дыханнем.

Усё для таго, каб у рэшце рэшт на маленькім востраве, згубленым пасярод бязмежнага Акіяна, знайшоўся самы каштоўны на свеце скарб.

Гэта, вядома, нялёгка.

Але — такая работа.

Доктар Ціханова

У Лілі заўсёды быў пункцік наконт барадатых мужчын.

Пачалося, напэўна, з калыханкі з Дзедам-бардзедам. Тамтэйшы дзед — вусцішны, з ротам да вушэй — хваліўся, як нібыта абышоў белы свет, і пагражаў завітаць непасрэдна да Лілі. Апошняя, уразіўшыся ад адной сустрэчы, пачынала гучна раўці на першых жа нотах бадзёрай дзедавай песенькі і, па магчымасці, спрабавала змяніць дыслакацыю.

Папросту — збегчы.

Прыблізна тое самае адбылося і тады, калі да Лілі прыйшоў — па запрашэнні бацькоў, відаць, — Дзед Мароз. Не зусім сапраўдны, гэта было зразумела адразу. Ліля, якую падступнымі абяцаннямі завабілі ў вітальню, сарвалася з месца вокамгненна і, пакуль яе не зусім разборлівыя, але поўныя жаху скаргі яшчэ гучалі над здзіўленым чырвананосым дзядзькам, ужо

досьць аператыўна схавалася ў бацькоўскай шафе.

— Дзядзечка табе падаруначак дасць,— лісліва абяцалі бацькі звонку. — Ты выйдзі, выйдзі, Лілечка.

Нязломная Лілечка дарункам данайцаў не верыла.

Неяк тата, пагаліўшыся, сказаў, задумліва сузіраючы свой адбітак у люстры:

— А вось узяць бы і адрасціць бараду!..

Ліля на гэта адказала рашуча:

— Не трэба.

— Чаму? — здзівіўся тата.

— Будзе страшна,— патлумачыла Ліля і, пакутліва саромеючыся самой сябе, дадала, каб раптам не выдаць уласную слабасць: — Страшна... непрыгожа.

На Ліліна шчасце, у таты барада не расла.

А жудасны Дзед-барадзед, між іншым, пачаў часта прыходзіць: цяжка тупаў за сценамі, зазіраў у вокны. Ліля скурчвалася і дробненька дрыжала пад коўдраю, адно каб не бачыць, як па столі павольна плывуць водбліскі ад нахабных ліхтароў на бульвары. Ліхтары і Дзед-барадзед дамовіліся і былі як бы на адным баку. Вядома, супраць Лілі.

Горш стала, калі Ліля зусім захварэла. Падушка занадта хутка станавілася да агіднага

цёплай, і аніяк не атрымлівалася легчы зручна, бо нылі калені і спіна ды гуло ў галаве. Тлустыя водбліскі на столі падплывалі вусцішна блізка, разрасталіся, а ў вушах суха і злавесна пачыналі стракатаць нябачныя конікі.

Мама сядала на край Лілінага ложка, клала ёй прыемную прахалодную руку на лоб і казала, ссунуўшы бровы:

— Мабыць, высокая тэмпература.

Серабрысты слупок маленькага тэрмометра няўрымсліва поўз уверх. На кухні кіпяцілі чайнік, заварвалі маліну, а на століку з'яўляліся бутэлечкі з зеленаватым сіропам і блішчастыя пласцінкі з белымі таблеткамі.

Каб не было сумна, бабуля прыходзіла чытаць Лілі старую тоўстую кніжку ў шэрай падранай вокладцы, з-пад якой так і сыпаліся пажоўклыя старонкі, — самую залюбленую кніжку. Па шэрым фоне белымі літарамі было напісана: «Беларускія казкі». Казкі былі збольшага пра дурных паноў і кемлівых сялян, часам — пра каралевічаў і цмокаў. Каралевічы і цмокі таксама былі дурнымі (па чарзе або нават адначасова), але Лілі яны падабаліся. А ў некаторых казках дзейнічалі разумныя салдаты і празмерна даверлівыя чэрці.

І тых, і другіх Ліля бачыла ў тэлевізары — яны, мусіць, памірыўшыся, разам вялі дзіцячую

перадачу і расказвалі розныя цікавосткі. Часам, аднак, нахабнічалі і без запрашэння завітвалі ў сны, і гэта не столькі страшыла (безбародыя ж былі), колькі выклікала Ліліна справядлівае абурэнне.

Але калі слупок у тэрмометры вырас аж занадта, казкі не асабліва дапамагалі. Электрычнае святло рэзала вочы, і вечаровы жаночы голас «Панарамы» зрабіўся непрыемным, рэзка біў па вушах. Ліля то разлівалася ў невыноснай гарачыні, то калацілася ад холаду, так што казкі неяк праходзілі паўз яе, не складваліся, рассыпаліся па слоўцы, не пачаўшыся нават.

— Кхе-кхе!

Штурхнуўшы мяккай лапай дзверы, заходзіў кот, бязгучна крочыў на коўдры ў легкадумныя кветачкі, пасоўваўся бліжэй. Мокры і халодны, быццам льдзінка, чорны нос кранаў Ліліну шчаку — і кот, патупаўшы на месцы, клаўся побач, падкаціўшыся пад самы бок. Мяккую цёплую поўсць можна было намацаць ў паўсне, ад гэтага рабілася спакайней, і Дзед-барадзед не зазіраў у акно так нахабна, і столь не калыхалася ад гарачыні. Кот умеў вельмі соладка, упрост на зайздрасць спаць, таму спаць побач, за кампанію з ім было і цікава, і прыемна.

— Калі чалавек спіць, то папраўляецца, — казаў тата і Лілі, і кату.

Ліля папраўлялася досыць марудна. Нос у яе зусім забіўся і ніяк не хацеў дыхаць, таму даводзілася хапаць паветра ротам. Таксама нікуды не сыходзіла брыдка гарачыня, і мама, у чарговы раз выцягнуўшы тэрмометр у Лілі з-пад пахі, з недаверам паглядала на слупок срэбра.

Гэты мамін недавер і стаўся прычынай таго, што раніцай у вітальні тры разы пазванілі ў дзверы. Загулі галасы, хтось цяжка пакрочыў па калідоры — і ўвайшла, падціснуўшы вусны, змрочная мажная жанчына з цёмнымі валасамі і вялікай чорнай торбай — такая, мусіць, ёсць у Дзеда-барадзеда.

Жанчына з торбай увайшла, агледзелася, прысела за стол. За ёй крочыла мама, дагаворваючы гутарку, што пачалася ля дзвярэй:

— ...хварэе ўсё, не ведаем, што рабіць.

Ліля і кот, лупаючы вачыма, прыціхлі на ложку.

— Нядзіва, — азвалася жанчына густым голасам, ад якога затрымцела шкло ў кніжнай шафе, і з дакорам пакруціла галавой. Выцягнула ў бок Лілі руку з доўгімі чырвонымі пазногцямі: — Вось гэта — што?

— Што? — здзівілася мама.

— Кот! — сама сабе адказала жанчына з торбай. — А кот павінен жыць там, дзе павінен

жыць. — І, урачыста узняўшы палец у столь, патлумачыла: — На вуліцы!

Ліля востра пакрыўдзілася — за ката. Яна была пераканана, што кот усё-такі хутчэй «хто», а не «што», і на вуліцы жыць не павінен. Жанчына тым часам дастала з торбы чорныя правадкі з сярэбранай блямбай і, уторкнуўшы правадкі сабе ў вушы, стала вазіць блямбу па Ліліных грудзях і спіне. Пасля безуважна зазірнула Лілі ў горла, пачасала асадкай нос і запісала некалькі радкоў на паперцы.

— Цяжкавата, цяжкавата, — глуха басіла жанчына з торбай, сыходзячы. — Запусцілі. Каты і ўсё такое.

Чорная торба параіла маме рознага, і гэтае «рознае» Лілі страшэнна не спадабалася. Мама, вядома, была разумнай і не паставілася да абвінавачванняў у бок ката сур'ёзна. Але астатняе ўсё-такі спрабавала выконваць. Ад новых — жоўтых — таблетак яшчэ мацней гула галава і перасыхала ў роце, а праз салодкі напой з какавай, куды далівалі смярдзючы каньяк, замест звычайных сноў была проста ліпкая чорная бездань. Дыхаць было цяжка, Ліля натужна хрыпела і душылася, захлыналася кашлем, і ў роце ўвесь час стаяў прысмак какавы.

Праз усё гэта Ліля не асабліва здзівілася, калі праз некалькі дзён зноў праз сон пачула ранішнія званкі. Не было моцы здзіўляцца.

Зноў з'явіліся галасы ў вітальні і крокі на калідоры, але дзверы пакоя гэтым разам адчыніліся мякка, быццам кот далікатна падчапіў лапай. Разам з мамай укацілася ў пакой маленькая і сівая, з кароткімі валасамі тырчком, ва ўтульным шэрым швэдры. Несла пад пахай руды партфель — заслужаны, з пазнакамі часу, з зыркiмі зашчапкамi. Пабачыла Лілю — і падміргнула, прысела побач.

— Ты, значыцца, тут хварэеш?

— Ага, — прахрыпела Ліля.

Кот падняў галаву, уважліва паглядаючы на гасцю. Падняўся, пацягнуўся, ленавата выцягваючы чорныя лапы, і саскочыў з ложка, закруціўся ля яе ног, падняўшы кароткі хвост.

— Не, хварэць нам не трэба, — добразычліва балбатала гасця, зазіраючы Лілі ў горла з дапамогаю чайнай лыжачкі. — Нашто нам хварэць, праўда? Мы хварэць не будзем.

— Не будзем, — з гугнявым энтузіязмам пагадзілася Ліля.

Пагаджацца было і прыемна, і радасна, бо маленькая дзелавітая гасця на дзіва смачна пахла: марозным паветрам і неразборлівым рэзкаватым водарам — пахам ці то чысціні, ці то лекаў. У яе рудым партфелі таксама былі правадкі з блямбай.

— Гэта каб цябе слухаць, — патлумачыла гасця і прасіла то дыхаць, то не дыхаць.

Ліля адказна сапла, кот цёрся шчакою аб руды партфель. Госця нават, пішучы штось на паперцы, пагладзіла яго па спіне, пачасала за вушкам.

— Нічога, што ў нас тут кот? — хвалюючыся, спытала мама. — Нам казалі...

— Што вы, наадварот, — госця замахала рукою. — Каты, сабакі — гэта ж сябры. Без гэтага — як?

Прыемная госця выступіла рашуча супраць какавы і жоўтых таблетах. Нават раз'юшылася трохі, даведаўшыся пра такое лячэнне, пачала сыпаць пагрозлівымі словамі, якія не надта пасавалі да дабрадушнага круглага твару. А пад канец звярнулася па падтрымку да Лілі:

— Ну не, такога нам не трэба, праўда?

Ліля энергічна ківала, і так — разам — маму пераканалі. Пасля яна апавядала тату:

— Так Доктарціханава сказала!

Гучала і важка, і ўрачыста, у адно налітае непераможным аўтарытэтам слова.

— Доктарціханава! Во!

Быццам гучны тытул або геройскае званне.

З аптэкі, між тым, хутка прынеслі новыя лекі — белыя кроплі, якія пахлі, быццам госця, марозам і чысцінёй, і новыя маленькія таблетачкі з крутымі бакамі. Ні ліпкай чорнай бездані, ні Дзеда-барадзеда ў снах больш не было.

Замест прыходзілі пухнатыя звяры ў шэрых утульных швэдрах, і пра іх Ліля цвёрда ведала, што яны сябры.

А яшчэ праз некалькі дзён прачнулася раніцай з лёгкаю галавой і амаль без казытлівага кашлю ў горле. Села ў ложку, працерла кулаком вочы і паведаміла кату вельмі сур'ёзна:

— Гэта ўсё Доктарціханава.

Кот маўчаў, але, вядома, усё-ўсё разумеў.

Быць Каралевай

Шырока вядома, што, каб зрабіцца каралеваю, трэба нарадзіцца ў каралеўскай сям'і. Тады — аніякіх пытанняў. У крайнім выпадку можна з матрыманіяльным разлікам згубіць пантофлік. Калі апошні трапіць у рукі да асобы каралеўскай крыві — і калі гэтая самая асоба трохі з'ехала з глузду ў плане жаночага абутку, — лічыце, усё атрымалася належным чынам.

Шасцікласніцу Лілю каралевай прызначылі.

Суровая Алыванна, ад аднаго позірку якой ніякавелі нават нахабныя навучэнцы выпускных класаў, правяла пальцам па класным спісе і назвала Ліліна прозвішча. Ліля пахаладзела і паднялася з месца.

— Вось што, — сказала Алыванна безапеляцыйным тонам, — будзеш Каралевай.

Тоўсты ружовенькі Міхалёнак, які сядзеў на галёрцы, гыгыкнуў. Даўгалыгую худую Лільку яму было цяжка ўявіць у падобным амплуа.

Самой Лілі, зрэшты, таксама.

— Я?! — здзівілася яна.

У гэтае здзіўленне прымешвалася яшчэ і шчырае абурэнне. Усім вядома: з каралевамі зазвычай нічога цікавага не адбываецца. Сядзяць сабе ў вежах, можа быць, вышываюць. Карацей, нецікава.

Ліля, як чалавек з жывым розумам і здаровымі амбіцыямі, усёй душой прагнула дзеяння.

Выявілася: пяцікласнікі зараз праходзяць п'есу пра дванаццаць месяцаў. Каб ім было цікавей, Альванна хоча тую п'есу паставіць. Не цалкам, вядома, — урывак. На ўроку рускай літаратуры. Заўтра.

На адной наваяўленай Каралеве справа не скончылася. Альванна яшчэ раз задуменна вывучыла спіс класа, пасля ўважліва паглядзела на Андрэйку Разенштайна.

— А ты, — сказала збялеламу Андрэйку, — будзеш Прафесарам.

Тут, зразумела, ніякіх пытанняў узнікнуць не магло: Разенштайн быў, вядома, хлопчыкам па-прафесарску разумным. Хаця б таму, што насіў цудоўныя круглыя акулёры. Самы патрэбны выгляд.

— Значыць, вырашылі, — з відавочным задавальненнем канстатавала Альванна.

Ліля надзьмулася. Выразна разумела, што не «вырашылі», а — «вырашыла», але падабраць патрэбныя словы, каб запырэчыць, ды і проста набрацца на гэта смеласці не атрымлівалася.

Альванну ў шостым «В» баяліся ўсе, нават хуліган Міхалёнак, баяліся да дрыжкаў. Страх быў не свой, а прыдбаны ад пакаленняў папярэднікаў, культываваны школьнымі байкамі. Пяшчотная Анечка Вышынская, калі яе выклікалі, гублялася, страчвала здольнасць звязна размаўляць і не магла чытаць завучаны верш. Лёша Паварчук, які і так заікаўся, пад уважлівым позіркам Альванны быў здольны хіба на асобныя гукі. Выкліканы да дошкі ружовенькі Міхалёнак, які прынцыпова ніколі не рыхтаваўся да ўрокаў, набываў ад сораму і інтэлектуальнага напружання насычаны малінавы колер. Так, воля ў Альванны была сталёваю — як тут запырэчыш?

Дома Ліля прагледзела лісткі з рэплікамі. Іх было няшмат, гэтых акуратна разрэзаных палосаў паперы з тэкстам, старанна перапісаным рукою самой Альванны. І тая Маршакаўская Каралева складалася ўся з абрывачкаў і палосаў, няпоўная, незакончаная, незразумелая. Вось як, скажыце, быць ёй, калі не ведаеш, не ўяўляеш нават, як яна ходзіць, і размаўляе, і як сядзіць, і як піша?

На заўтра трэба было рашыць тры практыкаванні па матэматыцы, але Каралева аніяк не выходзіла з галавы, і матэматыкай давялося ахвяраваць. Натуральна, дзеля мастацтва. Напэўна, падобныя ахвяры яшчэ ніколі не прыносіліся з такім імпэтам і такой радасцю.

У кніжнай шафе знайшоўся зацёрты том з поўным тэкстам п'есы. Ліля перачытала патрэбны эпизод некалькі разоў, але Каралева ўсё роўна выслізгвала, не давалася. Так маленькія рыбкі, калі паспрабуеш злавіць рукамі, слізгаюць між пальцаў. Да таго ж у эпизодзе быў нейкі Канцлер, усе словы якога (па волі Алыванны, не Маршака) адышлі Разенштайну. Няпрошаны Канцлер збіваў, і Лілі нават пачало падавацца, што чалавек ён дужа непрыемны, магчыма, нават з доўгімі віслымі вусамі і малінавым распухлым носам. Можа быць, зусім як вусаты сусед з трэцяга паверха, мае злога маленькага сабаку, які шчэрыць на ўсіх дробныя вострыя зубкі.

Рэплікі завучыліся хутка. Праз хвілін сорак Ліля сядзела на канапе і, звяртаючыся да здзіўленага ката, казала фанабэрыста:

– *Яшчэ чаго! Не магу ж я пісаць і думаць адначасова!*

Кот, як актор спрактыкаваны, па-майстэрску вытрымліваў паўзу.

Пад вечар Ліля прыйшла на кухню, дзе гатавалі вячэру і, калупаючы пальцам сцяну, аб'явіла без асаблівай урачыстасці, с сапраўднай арыстакратычнай сціпласцю:

— А я таго. Буду каралевай.

Сям'я, трэба аддаць ім належнае, да новага Лілінага статусу паставілася адпаведным чынам.

— То падрыхтую бігудзі, — адразу ж заявіла бабуля.

Выявілася, што каралевы мусяць быць кучаравымі. Справядліва мяркуючы, што бабуля да эпохі каралеў хоць трохі, а ўсё-такі бліжэй, Ліля пагадзілася.

— А словы ўсе ведаеш? — скептычна папытаў бацька.

Ліля ўзялася ў бокі і вымавіла не без выкліку:

— Анягож!

Разам з мамай клеілі карону з кардону. Атрымалася нішто сабе: вялікая, аранжавая, спераду ўпрыгожаная, быццам карункамі, цэлафанам з-пад святочных кветак. Адным словам, адметная карона, хоць бы і сапраўднай якой-небудзь імператрыцы ў такой выйсці не сорамна.

Спаць з накручанымі на бігудзі валасамі, як выявілася, няпроста. Ліля круцілася, сапла, змагалася з жаданнем вызваліцца ад клятых пластыкавых цыліндрыкаў і заснула, здаецца,

ледзь не на досвітку. Зрэшты, бяда была не толькі і не столькі ў валасах, колькі ў заўтрашніх пяцікласніках. Маршак, зразумела, гэта ўсё напісаў, але напісанья ім словы давядзецца несці, і прамаўляць, і ажыўляць. Андрэйку лёгка: мала таго што прафесарскія акулеры носіць, дык яшчэ і бацька ягоны абяцаў яму сапраўдную ўніверсітэцкую мантыю і шапачку. А з Каралевай на адных кучаравых валасах і кароне не выедзеш. Вядома.

Ліля прагнулася сонная і разбітая. Спустошаная. Пазяхала, пакуль бабуля прыводзіла яе валасы ў парадак, і непрыязна паглядала на ўласны адбітак у люстры. Пазяхала, пакуль па плямах жоўтага святла ліхтароў крочыла ў школу. Пазяхала на трох першых уроках. Пазяхала, калі пасля званка на чацвёрты ўрок Алыванна вяла іх з маленькім Разенштайнам па школьным калідоры на першым паверсе.

За дзвярыма кабінета нумар адзін радасна шумелі, гулі, быццам растрывожаны пчаліны вулей. Алыванна загадала застацца тут і паводзіць сябе прыстойна, пакуль не паклічуць. Сама ўвайшла ў клас — і за дзвярыма магічным чынам усталявалася цішыня.

Андрэйка, захутаны ў чорную мантыю, падпіраў спінай сцяну і досыць гучна стукаў зубамі. Ці то ад холаду, бо са школьнага весты-

бюля сюды дабіраўся непрыемны скразнячок, ці то ад хвалявання. Ці, магчыма, ад таго і другога разам. Сонная Ліля без асаблівай патрэбы папраўляла пышную святочную сукенку.

— Я словы не памятаю,— прызнаўся Андрэйка.

Ліля паціснула плячыма.

— І я.

Словы за ноч зніклі, быццам растварыліся ўнутры. Белыя палосы паперы ліплі да далоняў, такія спакушалыяныя — і такія ненадзейныя. Пакладацца на іх падчас выступлення, гаварыць, прыклеіўшыся позіткам да почырку Альванны было б амаль злачынствам. Не перад суровай настаўніцай, а перад сабою.

Дзверы адчыніліся. Трошачкі, так, што вузкая лінія святла пабегла па сырой, толькі што вымытай падлозе да тонкіх, абцягнутых белымі калготамі ног Лілі. І ногі гэтыя пайшлі самі, быццам без удзелу гаспадыні. І зайшлі ногі ў клас, і сталі.

Бо злева былі вочы. З кожнай парты — па дзве пары, а партаў тут не адна і не дзве. Вочы глядзелі і апякалі, і позірка, амаль рэчыўныя, можна было адчуваць скураю, нават не пава-рочваючы галавы. Так, не падымаючы павек, можна зразумець, з якога боку падступае сонца.

Перад злёнай дошкай стаяла, выцягнутая з агульнага шэрагу, яшчэ адна парта, з белым

пяром, якое, праз адсутнасць сапраўднай чарнільніцы, паставілі ў савецкую гранёную шклянку. Побач на парце бялелі лісткі паперы — белыя-белыя, быццам мара, быццам чайкі.

Ліля яшчэ раз паправіла сукенку, пачасала, адчуваючы на сабе гарачыню позіркаў, адной нагой другую. І ўздыхнула. І рушыла наперад.

І Ліля знікла — была толькі фанабэрыстая чатырнаццацігадовая Каралева. Гэта яна, наморшчыўшы носік і закінуўшы падбароддзе, прайшла чатыры крокі да стала, адставіўшы руку гэтак манерна, што па класе пайшлі смяшкі. Гэта яна ўпала на крэсла, і адразу ж пачала майстраваць з паперы самалёцік, і ў клас, туды, да пяцікласнікаў, яго запусціла. Словы не трэба было згадаць і падглядаць са зробленых Алываннай шпаргалак.

Ліля *была* Каралеваю. Усе сорок з лішкам хвілін.

Піястры

Калі чалавеку пяць гадоў, ён на рэчы глядзіць іначай. Можа быць, таму, што для маленькага пяцігадовага чалавека ўсё на свеце падаецца вялікім ды значным, нават дробязі. А можа быць, таму, што ў пяцігадовых і вочы неяк па-іншаму працуюць. Бачаць па-іншаму.

Каляровыя шкельцы, разрозненыя гузікі, пацеркі, кавалачкі тканіны, стужкі, старыя, савецкія манеткі. Людзі дарослыя, сур'ёзныя, напэўна, скажуць: рэчы непатрэбныя, смецце. А для пяцігадовых — сапраўдны скарб.

Вунь пацерка, маленькая, празрыстая. Вазьмі на далонь, паднясі да вока — і расквеціцца, зазьяе ўсімі колерамі вясёлкі. Пацерка-перліна, з сытым, мяккім бляскам на крутым баку, рассыпае светлыя водбліскі. Пакручастая ракавінка, звонку сціплая, шэрая, пяшчотна ружавее ўнутры. Гузікі з бабулінай скрынкі адзін за другога лепшы: той серабрысты, нібы луска рыбы,

той увесь — светлы россып ззяікіх кропачак, іншы цяжкі, металічны, з выціснутым гербам. Старыя капейкі, тонкія кругі металу, пацёртыя, заслужаныя, зараз на пенсіі, дажываюць свой век у пачэсным статусе пірацкіх піястраў. Надламаная пёрка паўліна, зеленаватае з залатым бляскам, з цікаўным сінявата-фіялетавым вокам, пад пальцамі пругкае. Абарваны металічны ланцужок выгнуўся, абвіў іншыя скарбы тонкім цельцам, серабрыцца цьмяна.

Ад усведамлення таго, што ты гэтым усім, бязмерна прыўкрасным, адзінаасобна валодаеш, весела пая душа. І восеньскім днём, калі з пахмурнага неба сыпле, радасна бомкаючы па шкле, дождж і гуляць не пускаюць, як утульна сесці пад лямпаю і ашчадна, па адной перабіраць сабраныя каштоўнасці. Разглядаеш кожную ўважліва, хоць бачыў да таго добрую сотню разоў, і ўсё-такі заўважаеш новае. То з'явіцца, схапіўшы водбліск святла, новае адценне ў пералівістых баках пацеркі, то штучная перлінка неяк асабліва будзе рассыпаць мяккае ззянне на скуру. Серабрысты ланцужок пабліскае, і ў гэтым бляску згадваецца плынь рачных хваляў, няўрымслівых і нямоўчных. У пёрка таксама металічны бляск, але на іншы манер, іншага адцення, іншай густаты. І дзіўна, і радасна, і ад гэтай ледзь заўважнай, ледзь улоўнай пры-

гажосці з салодкім трымценнем, з пяшчотаю адгукаецца нешта ў сэрцы.

— Любуешся? — пытаюцца дарослыя мімаходзь.

Пытаюцца насмешліва і трошкі нават з'едліва: ім бачныя толькі кавалачкі цьмянага шкла, пафарбаваны пластык ды іншае смецце.

У сваёй патаемнай любові прызнавацца перад людзьмі насмешлівымі да болю цяжка і сорамна. Таму, каб зняць з сябе ўсе падазрэнні, трэба няўпэўнена паціснуць плячыма і адказаць, па магчымасці, раўнадушна:

— Во-о-сь яшчэ!

Моцнае прыхаванае пачуццё зазвычай менавіта гэтым штучным, нязграбным, змушаным раўнадушшам і выдаюць.

Якім бы ні быў адзінаасобнікам, але радасцю хочацца дзяліцца. Хоць бы дробачкай гэтай вялікай усёабдымнай радасці, якая перапаўняе, якая вось-вось цераз край перальецца. Таму часта скарб выцягваецца для гульніў.

І тады ў пакоі кіпіць падрыхтоўка. Не жартачкі вам — судастраенне. З паваленых крэслаў, з падушак, з пледаў. Кот ад гэтай шумнай мітусні трохі шалее, скача ўзбуджана. Ката ловаць у чатыры рукі, ката на руль аднаго з караблёў саджаюць. Кот — боцман.

Скрыначка, абклееная каляровай саломкаю, ляжыць на падлюзе. У скрыначцы — скарб. Сапраўдны, пірацкі. Бо піраты без скарбаў, як і скарбы без піратаў, — нонсэнс.

І плешчуць салёныя хвалі, і марскі бой ідзе. Жорсткі, крываваы. Не на жыццё, а на смерць. За скарб. За піястры.

— Піў! Піў-піў-піў!

— Гармата не кажа «піў-піў»!

— А... як яна кажа?

Гарматны эксперт, надзьмуваючы шчокі, вырачаваючы вочы, расстаўляючы (для эфектнасці) рукі, дэманструе:

— П-х-ы-ы-х!

Боцман такой гарматы пужаецца і, пакруціўшы крупам, маладушна кідае і пост свой, і карабель. Падае ўпрост у ваду, хай сабе і ўяўную, ды ўсё роўна небяспечную. Там, як вядома, акулы, ды спруты, ды кашалоты. Спрэс галодныя і неймаверна зубастыя.

— Чалавек за бортам!

— П-х-ы-ы-х! — з энтузіязмам адгукаецца варожая гармата.

Капітан, які толькі што страціў боцмана, абурецца:

— У мяне чалавек за бортам, а ты тут страляеш!

— Хачу — і буду! — адказвае не без выкліку другі капітан, прасякнуты незалежным пірацкім духам, і няўпэўнена дадае: — Лопні мая... селязёнка.

Пірацкая анатомія, заўважым, рэч надзвычайна дзіўная. Селязёнка, напрыклад, мае падступную ўласцівасць лопатца па тузіну разоў за дзень.

Вусаты чалавек за бортам тым часам мірна сядзіць на канапе і гучна, з імпэтам вылізвае заднюю лапу. Скоса назірае, як капітаны змрочна сапуць, нядобра пазіраючы то адзін на аднаго, то на заповітную скрыначку.

Над уяўнымі хвалямі навісае зусім не ўяўная навальніца.

— Ты што гэта? — крывячы рот, пытаецца гарматны эксперт.

— Не, — парыруе другі капітан. — Гэта ты — што?

Лупяць адзін аднаго, не шкадуючы, падушкі, з такім імпэтам, што толькі пер'е ляціць. За піястры. Калі на гармідар прыбягаюць дарослыя, равуць, захлынаючыся крыўдаю, абое. Піястры, нібы тое заклітае золата Нібелунгаў, ролю сваю адыгралі, і гэтая роля была трагічнай. Упрост можна оперу пісаць.

...Я знайшла тую заповітную скрыначку, абклееную саломкай, некалькі гадоў таму.

Зазірнула туды не без хвалявання, хоць і ведала, што ў ёй пабачу. Дакладней, чаго пабачыць болей не атрымаецца.

Паглядзела на аблупленую, быццам бы пагаслую пацерку, на дзіравую перлінку, на зламанае пёрка, на разарваны ланцужок.

Зрэшты, скардзіцца няма на што. Гэты скарб, гэтыя піястры захаванья трывала і надзейна. Аніводнаму нахабніку-пірату не адшукаць. Лопні мая селязёнка, калі гэта не так.

Бо яны засталіся не *там*, а — *тады*.

У.

Кожная трынаццацігадовая дзяўчына мусіць быць закаханай. Гэта — аксіёма. Іначай няма пра што пашаптацца з сяброўкамі на перапынку, няма пра што перапісвацца з суседкай на ўроку геаграфіі. Няма прычыны, каб лішні раз падбегчы да велізарнага люстэрка ў жаночай прыбіральні, у якім усе твары становяцца падобнымі да агуркоў — выцягнутымі ды зялёнымі. Няма прычыны сумаваць за абедам і выпадкова выпіць чужы кампот. Адным словам, пакута — не жыццё.

Самае крыўднае было тое, што Лільчыны аднакласніцы даўно і трывала, нават звыкла захапляліся хлопцамі з адзінаццатага. І гаварылі пра іх бясконца, і хваліліся, і радасна павісквалі, апавядаючы адна адной, як ледзь-ледзь не загаварылі, сутыкнуўшыся з аб'ектам свайго захаплення каля гардэроба. Сутыкаліся, між іншым, не сам-насам: па некаторых асабліва

папулярных адзінаццацікласніках уздыхала адразу некалькі дзяўчатак, так бы мовіць, адзіным фронтам, за кампанію. Так што адважна кідаліся ў атаку ўсёй вісклівай купкай — і ледзь не збівалі аб'ект захаплення з ног. Аб'ект звычайна пакутліва чырванеў і сварыўся. Тады прыходзілі круглыя бабулькі-гардэробшчыцы і з лаянкай разганялі ўсіх:

— Вы тут яшчэ падушыцеся!

Захапляліся, варта сказаць, здаля. Калісьці куртуазныя рыцары абіралі сабе замужнюю даму сэрца і аддана служылі ёй, несучы любячыя ініцыялы на шчыце. Так і тут: у большасці самых прысягальных хлопцаў ужо былі каханья дзяўчаты-аднагодкі. Апошнія ў асяроддзі раўнівых прыхільніц сваіх кавалераў спрэс мелі, як каралі дынастыі Каралінгаў, сталыя эпітэты поруч з імем: Дурніца Дана, Валасатая Віка, Парася Каця. Чалавеку неабазнанаму магло б нават падацца, што гэта — сапраўдныя прозвішчы.

Лілі і апавесці асабліва не было пра што. Да трынаццаці гадоў яна, вядома, дажыла не без сардэчных гісторый і рамантычных прыгод. Скажам, у дзіцячым садку ёй прызнаваўся ў каханні бялявы Мікітка, і гэта было б нават міла, каб ён не біўся пры гэтым зялёненькім савочкам. Хтосьці з хлопчыкаў дарыў Лілі з нагоды розных святаў самаробныя карткі, старанна склееныя іх мамкамі і бабулямі. Але ж гэта так-

сама лічыцца, праўда? Хтосьці дапамагаў намаляваць карабель ці данесці кніжкі да бібліятэкі. З кімсьці весела было віснуць на дрэве, гуляючы ў адважнага Робін Гуда, і майстраваць лукі. З кімсьці атрымлівалася толькі люта біцца, а паміж бойкамі, захоўваючы статус-кво, паказваць адно аднаму язык. Але ўсе гэтыя несумненныя знакі мужчынскай увагі — Ліля цудоўна разумела — зараз нікога ўразіць не маглі.

Так што на перапынку паміж матэматыкай і гісторыяй Валечка Сіўцова з таямнічым прыдыханнем расказвала пра сваю «даму сэрца» — найцудоўнага кучаравага Яўгена, які ўвечары звычайна шпацыраваў плошчай Леніна з Дурніцай Данай. А Ліля сядзела побач і моўчкі дзьмулася. Вясёлай балбатлівай Валечцы яна сімпатызавала, і з той прычыны вельмі хацела гэтую ўтульную размову падтрымліваць. Але як? Не апавядаць жа пра дурнога Мікіту і савочак. Глупства. А пра іншае, надзённае, блізкае расказваць не атрымлівалася. Упрост.

З гісторыі Ліля ішла задуменная і трохі нават засмучоная. Думала са скрухай: вось, трынаццаць гадоў. Жыццё праходзіць, а што з таго? Прасцей было б, вядома, пайсці шляхам найменшага супраціўлення і таксама «ўтрэскацца» ў таго ж Яўгена. Вунь у Валечкі так прыгожа, так смачна гэта атрымліваецца, ажно зайздрасць бярэ.

А ў Лілі ўсё не так, як у людзей. Тое, што гора-
ча варочаецца ў сэрцы, і трымціць, быццам на-
цятая струна, і спявае, увасабляцца ў словах не
жадае аніяк. Да горла нешта падступае, і вусны
сціскаюцца, і чырвань залівае шчокі. Валечка
вунь не чырванее і не маўчыць. Валечка шча-
беча, быццам птушачка, ажно сэрца радуецца.

Да таго ж аб'ект уздыхаў Лілі быў «не-
прэстыжным». Падумаеш, дзесяцікласнік. Ху-
дарлявы, сутулы, хадзіў у расцягнутым чорным
швэдры, трос нястрыжанымі русымі валасамі.
Нічога такога выключнага, гэта сама Лілька
цудоўна разумела і праз гэта дадаткова паку-
тавала. Добра каб спяваць умеў ці на гітары
трэнькаць — ды не ж, талентаў не заўважана.

Але гарачыня нараджалася ўнутры малень-
кага Лільчынага сэрца, і разлівалася па ўсім
цэле, і засцілала вочы. Ад гэтага падкошвалі-
ся ногі і вусцішна займала дух. І недзе там,
пад покрывам гэтай усёабдымнай мляўкай га-
рачыні нараджаўся жах. Ледзьве не першабыт-
ны, беспрычынны, але тым больш моцны.

Заўважыўшы недзе на калідоры знаёмы
чорны швэдар, Ліля стартавала на трэцяй
касмічнай хуткасці. Не да аб'екта захаплення,
як іншыя дзяўчаткі-аматаркі, а ад яго. Куды
заўгодна, абы — ад.

Аднаго разу, ледзь не сутыкнуўшыся са сваім
аб'ектам на другім паверсе школкі, Ліля вока-

мгненна рэціравалася да лесвіцы, узвілася на трэці паверх і, пэўна, палезла б на гарышча, калі б там не было замкнута. Згадзіцеся, як пра такое можна расказваць утульнай Валечцы Сіўцовай? Дзіка. Бязглузда. Сорам.

Так, у маленькай Лілі жыў горды дух, які ў сваёй слабасці прызнавацца не жадаў нікому, нават ласкавай птушачцы Сіўцовай. Гордасць, аднак, мае сваю цану, а таму гордыя сэрцы заўжды пакутуюць у самоце.

Гэтак прамінуў цэлы год, і чарговым навальнічным маем, які поўніўся спакуслівым водарам бэзу, на чарговай выпускной лінейцы развіталіся з былымі адзінаццацікласнікамі. Аматы расцягнутых швэдраў гэтым разам самому сабе здрадзіў: апрануўся ў строгі чорны касцюм, валасы падвязаў і нават расправіў плечы. Падносіў кветкі класнай Лількі і штосьці там гаварыў пра падзяку. Валечка Сіўцова пасмейвалася ды пхала безуважную сяброўку локцем пад рэбры, а Ліля, грозна звёўшы бровы і падціснуўшы вусны, глядзела ўбок, на мокры ад навальнічнай залевы асфальт.

Яна і так выдатна ведала, дзе стаіць швэдра-носец: адчувала скурай, як адчуваюць, заплюшчыўшы вочы, сонечныя промні.

— Глядзі, ну глядзі ж ты, ну! — гарача шаптала Валечка, апякаючы словамі Лільчына вуха.

Гордая Ліля, не жадаючы распісвацца ўва ўласнай слабасці, не здавалася і не глядзела. Адчувала інстынктыўна, што нешта заканчваецца, што за ім непазбежна з'явіцца новае, выпее, забуе. І гэтага новага — зноў жа, інстынктыўна — баялася.

І яшчэ больш баялася ад гэтага прадчування нечага новага, большага — зараўці, зарумзаць, быццам трохгадовая.

Не тут жа. Не пры ўсіх. І дакладна не пры кплівай Валечцы.

...Новае сапраўды прыйшло — новыя постаці, новыя ўсмешкі. Словы, вочы, рукі. Гарачыня накірвала хвалямі, але ўжо была звыклай, натуральнай. Не толькі не пужала — нават не здзіўляла.

Дарослая Ліля, праўда, на ўсё жыццё захавала прыхільнасць да хлопцаў з доўгімі валасамі ды ў расцягнутых швэдрах. Быццам драбочкі, аскалёпкі таго, першага (лепшага) цяпла яшчэ жылі ў сэрцы і час ад часу варушыліся ў ім, нагадвалі пра сябе.

А калі было кепска, Ліля ставіла ў імбрычку гарбату з бергамотам і за ёю згадвала. І валасы, і швэдар, і сутулыя плечы. Ад гэтага чамусьці заўсёды лепшала — і жыць хацелася, і любіць, і верыць.

Твар ягоны, праўда, зусім сцерся з памяці.

Яблыкі

Бывае сяброўства між роднаснымі душамі, сапраўдная повязь розумаў, калі думаецца на адзін лад, калі разам хораша нават і памаўчаць. Гэта сяброўства залатое, апетае ў паэзіі ды прозе яшчэ са старажытных часоў. Бывае сяброўства, крута замешанае на спаборніцтве, калі адзін аднаго падбухторвае, і штурхае, і пхае далей, калі кожны — дзеля ўвагі другога — здольны хоць па столі скакаць. Гэтае — сярэбранае. Для высокай паэзіі пасуе, можа быць, меней, але, па вялікім рахунку, ніштавата.

Але ўсе дзеці ведаюць, што ёсць яшчэ адно, дарослымі прыдуманая, пакутлівае, вымучанае — сяброўства дзеля зручнасці. Сяброўства з разраду «жывяце поруч, то й цягайцеся разам». Сяброўства меднае. Ды і медзь тая, трэба сказаць, не самага лепшага гатунку: паспрабуеш на зуб — і зломіцца.

І калі высакародных металаў — золата і срэбра — хапае толькі на рэдкіх абраных, то вось медзі жыццё адсыпае ўсім. Напоўніцу. Каб болей не схацелася.

Нам — мне і Наталцы — не пашчасціла. Мы вучыліся ў адным класе і жылі амаль побач. Побач — значыць праз тры двары, ад адной шматпавярхоўкі, рудой, да другой, малінавай. Гэта быў прысуд.

І схопілі, і скавалі ў ланцуг, і загадалі гэтаму ланцугу радавацца.

— Як цудоўна! — з імпэтам казалі нашы бацькі. — Будзеце сябраваць!

Наталка глядзела на мяне са змрочным сумневам. Я на яе — гэтаксама. Так бурлак, відаць, глядзіць на суседа па абрыдлай лямцы. Адным словам, адна адной мы нядужа падабаліся. Але «сябравалі» — хадзілі разам у школку і разам жа вярталіся. Размаўлялі мала, бо асабліва не было пра што.

— А я чытала, што каштан можа ўпасці чалавеку на галаву і скалечыць на ўсё жыццё.

— Угу.

Ішлі якраз вераснёвымі каштанавымі аляямі. Скоса пазіралі адна на адну і ўпотаіку чакалі таго самага каштана. Не для сябе, вядома. Для сябра.

Зразумела, калі мы пазнаёміліся трохі бліжэй, усё змянілася. Цалкам. Дакладней, непрыязнь перарадзілася ў суцэльна іншае, але па-ранейшаму моцнае, глыбокае, нястрымнае і, самае галоўнае, узаемнае пачуццё. У пагарду вышэйшай пробы.

Дзіўна разумеючы адна адну без аніякіх слоў, мы з Наталкай ведалі, што яна лічыць мяне фанабэрыстай дурніцаю, а я яе — безнадзейнай занудай. Узаемнасць і высокі градус пагарды нечакана прынеслі гармонію, поўны і абсалютны дзэн: мы ніколі не сварыліся. Нельга ж усур'ёз сварыцца з тым, кім так шчыра пагарджаеш і грэбуеш.

Нас прымушалі хадзіць адну да адной на дні нараджэння, падпісваць карткі ды прыносіць падарункі. Цяжка выбраць падарунак любімаму чалавеку, але стокроць цяжэй купіць хоць нешта для таго, кім зусім не цікавішся. Дасюль у маёй кніжнай шафе стаіць падораная Наталкай барвовая Л. І. Чарская з яе смешнымі маленькімі інстытуткамі, якія штохвіліны або страчваюць прытомнасць, або заломліваюць рукі ў істэрыцы, або стаюцца нявіннымі ахвярамі якой-небудзь жудаснай змовы. І гэта ў той час, калі я досыць сур'ёзна рыхтавалася зрабіцца слынным касманаўтам і часта румзала ад

крыўды, бо мой стрыечны брат, старэйшы за мяне на цэлы год і таму чалавек абазнаны ды аўтарытэтны, казаў, быццам дзяўчат у космас не бяруць.

У безнадзейным, але настойлівым памкненні зрабіць наша сяброўства яшчэ больш моцным, бацькі ўпарта запісвалі нас у адны і тыя ж клубы ды секцыі. Ва ўсякім разе, спрабавалі. Так, напрыклад, мы з Наталкай апынуліся ў тэатральным гуртку. Агледзеўшы і праслухаўшы нас, загадчыца гуртка дала абедзвюм ролі: Наталцы — Снягуркі, мне — Мядзведзя. Наваяўленая Снягурка толькі з’едліва ўсміхалася, гледзячы на мае плюшавыя вушы, рукавічкі і спаднічку з мядзведжым хвосцікам.

У гэтым сваім адмысловым плюшавым строі я выходзіла, становілася ў трэцюю балетную пазіцыю і, заламіўшы рукі не горш за гераінь Чарскай, чытала свой маналог з шэкспіраўскім надрывам і інтанацыямі тэатральнай прымы:

— Тупу!.. Тупу!.. Тупу!.. Нясе Мішка ступу!

Гледачы, маленькія акцёры, нават сама кіраўніца гуртка — усе дружна складваліся напалам і рагаталі голасна і доўга, да слёз. Наталка, якая ўрэшце выйшла з дзвюма рэплікамі пад самы канец, вельмі абуралася, што на яе ніхто так і не звярнуў увагі:

— Я ж прыгажэйшая за цябе!

Яна сапраўды была значна прыгажэйшаю. Гэта я, трымаючыся справядлівасці, прызнавала і толькі разводзіла рукамі ў мядзведжых рукавічках. Было нават трохі няёмка, як тады, скажам, калі незнарок у аўтобусе наступіў суседу на нагу.

Бабуля Наталчына жыла ў вёсцы ва Украіне, там жа Наталка праводзіла амаль усё лета. І адтуль прывозілі: Наталка — цэлы пук бак пра дасціпную бабцю і вёску, яе бацькі — садавіну, і гародніну, і мяса з кілбасамі, і яшчэ бог ведае што. Гэтае поўнае самавітых прыгод падарожжа і тая загадкавая вёска, дзе на Купалле Наталка бачыла сапраўдную ведзьму, дазвалялі маёй сяброўцы глядзець на мяне — гарадскую — трохі звысоку. Гэтаксама звысоку яна ставілася і да «пакупной», дакладней, як і я, гарадской садавіны з гароднінай, салідна заўважаючы з перанятай у старэйшых інтанацыяй:

— Там жа спрэс адна хімія.

На слова «хімія» ў маёй галаве амаль імгненна спрацоўваў тумблер, і я пачынала радасна апавядаць пра тое, што чытала апошнім часам: ці то пра дзіўную берталетаву соль, ці то пра броўнаўскі рух часцінак, ці то пра старажытных грэкаў, якія так неабачліва назвалі атам атамам — «непадзельным». Мне здавалася, што будучыя касманаўты павінны шмат

ведаць пра ўсё на свеце, таму даводзілася многа чытаць. Натуральна, уся дарослая саліднасць размовы падобнымі рэплікамі скасоўвалася, і Наталка моршчыла нос і пагардліва крывіла вусны. Яе несучышальнае меркаванне пра маю сціплую асобу заставалася ранейшым.

Яблыкi яна кожны дзень брала з сабою ў школу — чырванапшчокія, пекныя, духмяныя, ледзь не ўдвая большыя за ўласны кулак. Задуменна хрупала, пакуль мы вярталіся дамоў, падобныя да дзвюх чарапашак праз нагружаныя падручнікамі ды сшыткамі велізарныя ранцы.

Толькі аднойчы, надкусіўшы яблык, Наталка неяк схамянулася, вохнула і пачала корпацца ў кішэні школьнай торбы.

— Што ж гэта я так, — сказала вінавата. — У мяне ж яшчэ адзін ёсць.

Я здзіўлена прыўзняла бровы, а Наталка між тым працягвала:

— Вось гэты, — паказала мне на далоні надкусаны яблык. — Ён ажно зімні, не такі смачны. А вось гэты, — жэстам фокусніка дастала яшчэ адзін, — ну такі салодкі, такі салодкі, ты проста не ўяўляеш!

— Ого, — сказала я.

— Ага, — азвалася Наталка.

Усміхнулася сонечна і з храбусценнем адкусіла ад знойдзенага надзвычайна салодкага

яблыка ледзь не палову. Так і ела адразу два, падносячы іх па чарзе да рота і адмыслова працуючы сківіцамі. Паглядала на мяне ўпершыню не з'едліва ці з пагардаю або непрыязню, а досыць паблажліва, са спакойнай і цалкам шчаслівай усмешкай. І прымружаныя вочы быццам гаварылі: «Што? А? З'ела? Ну?»

І два гэтыя непамерныя яблыкі ў яе руках, і сам тварык, выпацканы яблычным сокам, былі такімі смешнымі, што я — таксама без пагарды ці з'едлівасці — усміхнулася ў адказ.

...Ланцуг навязанага сяброўства перарваўся даўно. Мы з Наталкай не бачыліся шмат гадоў, ды і, відаць, зараз ужо не пазнаем адна адну, сустрэўшыся на вуліцы. Але памяць пра дзяўчынку з яблыкамі жыве ўва мне дасюль.

Ведаеце, медзь каштоўная хоць бы тым, што дзякуючы ёй пачынаеш разумець цану і срэбра, і золата.

«Зямля»

Палачкай трэба намаляваць на зямлі кола. Вялікае, каб на ўсіх хапіла, і роўнае, прыгожае. Бяруцца за рукі двое — адзін у цэнтры стаіць, схапіўшыся моцна, другі шпарка ходзіць вакол яго на кукішках, трымаючы ў свабоднай руцэ палачку. Упрост, як ні паглядзі, чалавечы цыркуль. І лінія атрымліваецца адмысловая, і кола выходзіць не эліпсам якім-небудзь і не расцягнутым крывабокім ромбам, а такім поўным і ладным колам, як належыць.

Вялікае кола — «Зямля». У самым цэнтры, у самым сэрцы яго — кола маленькае, «Сонца». І вось на гэтым самым дробным «Сонцы», закусіўшы ад стараннасці вусны, малюем пяцёрку. «Сонца» з той прычыны атрымліваецца мечанае, ці то з пробаю (як на залатых упрыгожаннях), ці то з серыйным нумарам.

А вакол, за палачкай акрэсленай лініяй, — «Космас», нязведаны, небяспечны ды вусцішны.

Толькі што яго не было, але, як толькі замкнулася кола, як толькі з'явілася «Зямля», тут жа каршуком паў ён, і абкружыў, і аблёт.

Ад пачатку «Зямлю» дзеляць чэсна. Па справядліваці. Колькі гульцоў — столькі і аднолькавых надзелаў, падобных да кавалачкаў торта. Той, хто праводзіць межы, можа, вядома, паспрабаваць схітрыць і свой уласны надзел трохі пашырыць. За кошт іншых. Але астатнія феадалы, апроч самых дробных, сочаць за ім досыць уважліва і, як што не так, гучна абурюцца. А ад усеагульнага абурэння недалёка і да поўхі-другой. Феадальная справядлівасць — яна такая.

Выбіраюць плоскі каменьчык, не вялікі, але і не дужа маленькі. Абы быў зручны. Часам такі вось зручны каменьчык пасля гульніў акуратна адкладаюць куды-небудзь пад дрэва ці пад турнік, каб у любы момант можна было яго дастаць і ўжываць зноў. Вядома, ідэальных каменьчыкаў у краме не купіш, таму да іх стаўленне трапяткое, ашчаднае. Нават да самых дарагіх цацак так не ставяцца.

Завадатар трымае заповітны каменьчык у руцэ, кола на зямлі акрэслена, велізарная пяцёрка на маляваным «Сонцы» так і кідаецца ў вочы. Значыцца, можна пачынаць. А пачынаюць урачыста, амаль як на рыцарскіх турнірах.

І тое, думаецца, там такой пыхі не было. Сходзяцца ўсе, колькі ёсць феадалаў, у цэнтры, ставяць правую нагу пятою на «Сонца». Стаяць маўкліва, утварыўшы яшчэ адно кола, судакранаючыся наскамі сандалікаў, сцертых «дваравых» кедзю ды тэпцікаў. Сапуць. Завадатар павольна заносіць руку з каменьчыкам, абводзіць вачыма сход феадалаў і крычыць:

— Гоп!

Каменьчык падае. Усе з вішчаннем адскокваюць ад «Сонца», а некаторыя падступныя душы спрабуюць ці пятою, ці наском каменьчык на свой надзел закінуць, каб хадзіць першым. Бывае, праўда, што сходзяцца двое ці трое такіх заўзятараў, пачынаюць душыцца і пхацца, ледзь не да сваркі. А каменьчык тым часам мірна ляжыць на патаптанай пяцёрцы, і завадатар, пацягнуўшы носам, выносіць суровы вердыкт:

— Перакідаем!

Значыцца, усю цырымонію трэба паўтарыць з самага пачатку.

Але, так ці іначай, гульня ўсё-такі пачынаецца. Каменьчык неабходна нагою пхнуць так, каб ён аказаўся на надзеле іншага феадала. Пхаць трэба з сілаю, але асцярожна: за вылет у «Космас» штрафуюць на сем слядоў, за пападанне на «Сонца», як падказвае лічба на ім, —

на пяць. Штрафуюць хутка, проста, але бязлітасна: кожны з дваіх феодалаў-суседзяў адмервае некалькі сваіх слядоў на надзеле небаракі і, задаволены, далучае адваяваную тэрыторыю да сваёй зямлі. Слядочкі адмерваюцца не літаральна па адным: найбольшыя хваты любяць акуратненька прайсціся ля вугла і адхапаць яго цалкам, нягледзячы на пратэсты былога гаспадара. Або прымерыцца так, каб хоць бы танючкім калідорам сваіх слядоў адсячы тэрыторыі суседа ад «Сонца».

— Усё ж чэсна. Паглядзі: пяць слядоў жа.

Абзелены феодал, у якога дрыжаць вусны і з носу ўжо трохі падцякае ад шкадобы да самога сябе, з гэтым, вядома, не згодны, але правілы ёсць правілы, і дэ-юрэ ягоныя апаненты маюць рацыю.

— Гоп!..

Пхнуў каменьчык слаба, і той застаўся на тваім жа надзеле? Рыхтуйся аддаць па тры слядкі суседзям. Хват, што адсек цябе ад «Сонца», прымудрыўся ў наступны свой ход заляпіць табе па нагах каменьчыкам? Тады, братка, яшчэ чатыры слядкі. Кожнаму.

Раз пацэляць па нагах, два. Не здолеў разгадаць намер саперніка і падскочыць у належны час? Ну то й не скардзіся, калі застаешся на абкарнаным, нібыта аб'едзеным кавалачку «Зямлі», быццам Рабінзон на востраве.

— А таму што няма чаго тут выдручвацца, ясна?

Калі гульня перавальвае за сярэдзіну, каменьчык пачынае лётаць так хутка, што адно паспявай адскокваць. Спрытныя павялічылі свае надзелы ўдвая ці ўтрая, нязграбы або за трычатыры хады страцілі ўвесь свой надзел і з румзаннем пабеглі скардзіцца мамкам ці бабцям, або засталіся на дробным «астраўку» пасярод чужых земляў. Калі б паглядзець зверху — дык не раўнуючы які-небудзь Ліхтэнштэйн. Уладар такога «астраўка» пасміхаецца з затоенай горыччу, быццам капітан карабля, што павольна ідзе на дно. Але, вядома, гуляць самотны капітан усё роўна працягвае: часам у буйных магнатаў на самым дне душы варушыцца сумленне — і яны скідваюць, так сказаць, з барскага плечука некалькі слядкоў. Зрэшты (заўважым асобна), не толькі ў сумленні ці чалавечнасці справа. А проста хітры хват-магнат спрабуе аддаліць момант супрацьстаяння адзін на адзін з асноўным сваім канкурэнтам.

Уладар незалежнага «Ліхтэнштэйна» настолькі напоўнены самай шчыраю ўдзячнасцю, што пачынае агрэсіўна накідвацца на асноўнага саперніка свайго дабрадзея. Шансаў у маленькага астраўка, зразумела, аніякіх, але сапернік хвата пад такім напорам часта траціць неабходную

для сапраўднага стратэга стрыманасць. А саперніку-дабрадзею толькі таго і трэба.

Застаюцца, у рэшце рэшт, двое магнатаў. З прыблізна аднолькавымі па велічыні надзеламі, прыблізна аднолькава спрытныя і хітрыя.

— Гоп!

Чуваць, як баба Наста з першага паверха ўключыла любімы бразільскі серыял і як за язмiнавымі кустамі голасна плача хтось з пакрыўджаных недарэкаў, які раней вылецеў з гульні. Трымаўся з апошніх сіл, усміхаўся праз слёзы, каб боль і пакуту кпiвым праціўнікам не паказваць, а пасля мужа пайшоў у язмiн і зароў ужо там. Ад адчаю, ад крыўды, ад расчараванасці ў людзях зароў. Астатнія беззямельныя, пакуль тое, натрэслі зялёных грушак, частуюцца, з камфортам седзячы на турніках, ды яшчэ, нахабныя, гучна кпяць з потных, стомленых, перапэцканых землеўладальнікаў.

Магнаты, угледзеўшы салодкія грушы, не вытрымліваюць, кідаюць сваё марнае захопніцтва і таропка выходзяць у адкрыты «Космас». Цуда-каменьчык ашчадна вяртаецца ў свой сxoў да наступнай гульні.

Падступае млявы цёплы вечар, гукі і цені робяцца густымі. Распаранае чырвонае сонца, пасечанае шматпавярхоўкамі, тлустымі скібамі падае на асфальт, на бетонныя клумбы, на цёмны бэз, і пахкі язмiн, і сухую акацыю, на

алычу і грушы. З вышыні турніка, адпаліраванага да бляску далонямі некалькіх пакаленняў, падзеленае кола «Зямлі» падаецца да смешнага нязначным і дробным. І нават дзіву даешся: ці варта было дзеля гэтага цягаць адзін аднаго за чубы і адсыпаць добрую меру кухталёў?

Буркуюць клапатлівыя шызыя галубы. Расчараваны ў язьміне адплакаўся, паяснеў душой і разам з усімі радасна корпаецца ў пясочніцы. Шчаслівы і ціхі, дапамагае будаваць пясчаныя гарады з магістралямі і плошчамі, з тэлевышкамі і мастамі. Тут, у пясочніцы, няма хітрых феадалаў, што цяляюць каменьчыкамі па нагах. Тут спакойна.

«Зямное» кола, зацртае маленькімі нагамі, забытае, павольна патанае ў цёплым летнім паўзмку. «Космас» разліваецца вакол, велізарны, цёмны, неабдымны, магутны, вырастае вышэй за турнік, за гаражы, за дрэвы, за дамы. Вышэй і болей за ўсё і ўсіх. І страшна, павіснуўшы на турніке, доўга глядзець у неба, у бясконцыя россыпы зор, бо здаецца, быццам сам падаеш туды, быццам падаеш уверх.

І трымціць высока-высока калматая блакітная зорка. Можа быць, таксама чыёсьці «Сонца» са сваёй лічбай на баку.

— Заўтра выйдзеш? Будзем у «Зямлю» гуляць?

— А то ж!

Дар

На ніжняй паліцы ў цеснай школьнай бібліятэцы, у неахайным стосе, дзе чаго толькі ні было накідана: і капітан Врунгель, і пан Клякса, і іншыя, — былі таксама і Яны. Патрапанья часам і неашчаднымі рукамі, так што з вокладак выпадалі старонкі, і ўсё роўна — такія любя, такія прыгожыя... Гэта часопісы. А Яны жылі якраз у гэтых нязручных (не ўлазяць у партфель) часопісах «Раман-газеты».

На першым па нябачаным лясным краі, пад нябачанымі (але дакладна нетутэйшымі) нябёсамі ехаў на белым кані рыцар. Глядзеў кудысь за рамку, пранікнёна і сумна, і ягонае падарожжа таксама падавалася сумным, так што сціскала сэрца. І яшчэ — падарожжа было вечным; ён не прыпыняўся ніколі, не мог прыпыніцца, і — не мог дасягнуць мэты. І яго — Рыцара — з вечным сумам і вечным імкненнем наперад аднаго было дастаткова, каб закахацца навечна,

назаўсёды, да болю — у саму кнігу. А кніга была — «Уладар пярсцёнкаў» Толкіена. Праўда, у якасці назвы значылася — «Хранители», так што рыцар быў — «Хранитель», Ахоўнік, а падарожжа ягонае ператваралася ў бясконцую варту, вечную варту між маўклівых гор і лясоў. Што ён захоўваў, ад каго аберагаў — было няважна (і зараз няважна). Важна было, што — вартуе, беражэ, што заўсёды будзе вартаваць.

Льсняныя лісты пад вокладкай пачыналі аповед пра хобітаў, і я дзівілася (нават сердала): чаму? Рыцар не быў — не мог быць — адным з іх, увесь гэты пастаральны Шыр быў для яго цесным, занадта дамашнім ды звыклым. Пра хобітаў я чытала (і зараз так чытаю), думаючы адно: калі ж, калі з'явіцца Той, з вокладкі?

Кніжныя хобіты між тым пілі піва ў «Зялёным Драконе», размаўлялі пра надвор'е ды ўраджаі (нецікава), і раптам — заміранне сэрца — праскоквала згадка пра «таямніцу». Праз лясы Шыра да далёкага, тады мною яшчэ нябачанага Мора ішлі эльфы. Ішлі, каб сесці на караблі і адплыць далёка — на Захад. Знікалі незваротна, назаўсёды з краю розных там хобітаў (ха, так ім і трэба). Але гэта было сумна, так тужліва і сумна, што хацелася плакаць: як жа, эльфы сыходзяць, а хто застанецца?.. І хацелася бегчы за імі, яшчэ няяўнымі, незразумелымі,

і прасіць: застаньцеся! А яны не чулі, ішлі — праз лясы — няўхільна ішлі на Захад.

У школе выкладалі геаграфію, і Захадам для мяне была Польшча. Можа, Германія. За акіянам (хто ж не ведае?) была Амерыка, а за ёй, зноў цераз акіян, — Еўразія. А там, праз кіламетры, кіламетры, кіламетры — зноў я. Сумніўна, каб эльфы (эльфы!) адплывалі ў ЗША.

Яны і не адплывалі туды — гэта было ясна. Так прыйшло разуменне, што свет гэты — эльфаўскі, сумны і бясконца дарагі гэтым сумам — свет іншы, не мой. Чый? А Д. Р. Р. Толкіна, вядома. Вокладкі не лгуць.

Так Рыцар з Ахоўніка ператвараўся ў Вандроўніка — вечнага вандроўніка. Што ён адзін з тых самых загадкавых эльфаў, якія няспынна імкнуліся на нейкі свой, толькі ім зразумелы Захад, было відавочна. Залатыя валасы краты нябачны, але неабходны для ночы, гор і лясоў вецер, праблісквалі ў святле месяца даспехі, белы конь рушыў наперад, застаючыся на месцы.

Эльфы сустракаліся і раней — у казках Андэрсена, у цішком прачытаным (і амаль незразумелым мне ў шэсць гадоў) Шэкспіры. Але гэтыя былі несапраўдныя. Сапраўдныя тыя, што — ноч, і месяц, і вецер у валасах, і белы конь, і дзікія горы за плячыма. Андэрсенаўскія

раздражнялі матылёвымі крыльцамі і несур'ёзнасцю: кветачкі, дурненькія Тумбеліны-Дзюймоўкі ды параненыя ластаўкі не выклікалі ў мяне аніякай спагады. Тамтэйшы прынц эльфаў (казачны Ілжэдзітрый) — проста вялікі матыль, а матылёў нельга любіць, нельга па матылях сумаваць, нельга матылямі захапляцца.

Шэкспіраўскія былі бліжэй, таму што — магія, таму што — насмешнікі, таму што — ноччу, пад месяцам. Але шлюбныя перыпетыі Аберона з Тытаніяй таксама не краналі, хутчэй нават падаваліся лішнімі, непатрэбнымі. Нашто ўсе гэтыя дробныя, нязначныя каханнейкі, нікчэмныя любові, калі ёсць магія, і месяц, і стары лес, і вакол ноч, і толькі гэта — сапраўдная, шчыmlівая, цяжкая і нязбыўная любоў?

Таму было гэтак:

— Будзеш мульцік пра Дзюймовачку глядзець? — гэта мама ад тэлевізара.

Я:

— Не-а!

— Чаму гэта?

— Яна *несапраўдная!*

Так Андэрсен быў рашуча адрынуты. І як патлумачыць, чаму гэтыя (мае!) элфы — сапраўдныя, а тыя — не? Чаму гэтых я люблю, а тымі грэбую? А зноў-такі — за месяц над плячом у вершніка, за цёмныя хвоі і суровыя клькі

гор, за беллага каня, які — я ведаю — нясецца так, што перахоплівае дыханне, і ўсё ж — на месцы стаіць. У Андэрсена такога быць не магло, Андэрсен — для нудных дарослых, дакладней — створаны для такіх дзяцей, якімі іх уяўляюць нудныя дарослыя. А *сапраўдныя* дзеці любяць іншае, таямнічае, няўлоўнае, жорсткае ў гэтай сваёй няўлоўнасці, такое, што не любіць — немагчыма.

Пасля ў кнізе зноў былі хобіты, і зноў было чаканне: калі ж — Яны? Чарадзей Гэндальф быў кепскаватай заменай, хоць я ўжо тады ведала (цалкам незнаёмая са скандынаўскімі мовамі), што ён — эльф. Не Гэнд-Альф («эльф з чароўным посахам» з ісландскай), а проста — эльф, адзін з Тых, маіх, толькі пад маскаю, пад прывязной барадой. Таму што — вандроўнік, таму што — маг, таму што з'яўляецца і знікае нечакана. І дзеля яго даводзілася мірыцца з усімі гэтымі бясконцымі хобітамі, іхнімі бясконцымі звычаямі, бясконцымі святкаваннямі ды сняданнямі-абедамі-вячэрамі. А падарожжа Фрода і Ко было толькі падарожжам да Іх, туды, дзе Яны, прэч ад тоўсценькіх, па вялікім рахунку, неблагіх, але нудных (як Дзюймавачка) хобітаў. Пярсцёнак Усяўладдзя ж быў толькі прычынай, апраўданнем дарогі; і пярсцёнак быў — Іхні, эльфаўскі, з выкшталцонай

вяззю Іхніх літар, што праступалі зыркiм агнём на золаце, што спавiвалі цэлы свет старажыт-нымі чарамі. Золата — зыркае, як агонь, і зола-та — злое, таму што чары — злыя; і вось хобiты iдуць (на золку) да эльфаў, каб тыя дапамаглі, бо гэтыя чары назаляюць. І эльфы абавязкова дапамогуць — яны ж Ахоўнікі, вершнікі з за-латымі валасамі, закаваныя ў бліскучыя латы (не з золата — з міфрылю), яны выратуюць і развеюць злое золата — залюю.

І лес за межамі Шыра — цёмны, варожы, стары — адназначна ўжо Іхняя тэрыторыя, так што я не здзiвілася, калі раптам (і не раптам зусiм) сустрэліся Яны. Абрыўкі песень, і свят-ло вогнішчаў, і гукі дзiўнай — Іхняй — мовы, і цёмныя дрэвы, поўня, цьмяныя прароцтвы. Усё — толькі кароткі прыпынак на шляху, які ніколі не скончыцца, на шляху да Мора, да якога яны iдуць вечна і да якога ніколі — ніколі-ніколі — не дойдучь. Або сягнуць, як напрыканцы кнiгі, уздымуць белыя ветразі і знікнуць за даляглядам, так што застанецца толькі стаяць на беразе, і глядзець, і плакаць...

Радасць, якая мяжуе з сумам, сум ад радасці і радасць ад суму — вось Іх сапраўдная сут-насць. І вось чаму Яны, уласна, сапраўдныя: таму што, сыходзячы, пакiдаюць у сэрцы пуст-ку, што пячэ і душыць горыччу, таму што *не*

могуць не сысці. Андэрсенаўскія эльфы нікуды не імкнуцца, нікуды не ідуць, нікуды не сыходзяць. Таму — несапраўдныя, таму замест балючай любові выклікаюць пагарду. Як могуць яны, лялечныя, штучныя, сусальныя, замяніць Тых?

Не могуць. Не заменяць. Ніколі.

І ад Іх, напэўна, — туга па нябачаным, вечная і нязбыўная, і нецярпімасць адносна мірных, прыручаных, нудных казак, нудных кніг, *нудных* дзён, нудных людзей. Той, хто аднойчы палюбіў эльфаў — тых, сапраўдных, — хто імкнуўся за імі ў бясконцае падарожжа, каму сціскала сэрца так балюча і радасна, той не здолее палюбіць хобітаў, сытую ўсім задаволенасць ды наіўныя пастаралі. Гэта праклён — на ўсё жыццё. І гэта — ад эльфаў, ад Ахоўнікаў і Вандроўнікаў, на ўсё жыццё — дар.

Жыў сабе на свеце вожык

Калі староннія людзі даведваюцца, што ты крэмаеш паперу, у іх звычайна абуджаецца дух эксперыментатара. Ці нават інквізітара. Так, мая ўніверсітэцкая аднагрупніца неяк, заціснуўшы ў кут, сагнала з мяне сем патоў пытаньнямі кшталту:

- А ты што, сама пішаш?
- Што, проста ўсё сама пішаш?
- І вершы?
- А як ты гэта пішаш?
- І такі праўда сама?

Падазраю, што яна чакала грандыёзнага выкрыцця і вельмі расчаравалася ўва мне, калі гэтага самага выкрыцця не адбылося. Ні табе літаратурных «неграў», нічога цікавага. Заўсёды сумна, калі не апраўдваеш чаканняў, таму зараз на інквізітарскія пытанні я звычайна адказваю так:

- Вядома ж, не. Знайшлі дурніцу.

— У мяне ў падстрэшы пяць чалавек і адзін ундэрвуд для гэтых мэтаў замкнутыя і прыкаваныя да батарэі.

— А вершы піша спецыяльная хакерская праграма.

І адразу становіцца ціха, ясна, празрыста. Задаволеныя эксперыментатары зразумела хітаюць галовамі, і з імі ўжо можна весці гаворку пра справу.

Будзёная, простая праўда — пра самую звычайную працу над тэкстам і над сабой — іх, вядома, не цікавіць.

Толькі мая маленькая сяброўка, маладзейшая за мяне гадоў на дваццаць, і пры гэтым чалавек прыроджана інтэлігентны і далікатны, адарваўшыся ад альбома, дзе мы разам малявалі русалку, задала адзінае правільнае, як мне падаецца, пытанне.

Яна спытала:

— А ты калі пачала выдумляць?

А выдумляць гісторыі мне падабалася з самага маленства. Выдумляць на хаду, бессаромна змешваючы пабачаныя за кароткае жыццё мультфільмы, прачытаныя кніжкі ды ўрыўкі размоў дарослых гасцей у грымучую сумесь. Часам гэта адбывалася амаль незалежна ад мяне, проста прарастала скрозь, быццам маладзенькае дрэўца. Выдуманымі, прарошчанымі

гісторыямі хацелася дзяліцца — бо нашто ж яны трэба, калі няма каму расказаць, няма каго здзівіць ды парадаваць?

Аўдыторыя была вялікая і нядужа патрабавальная — тубыльцы з двара пад рудой шмапавярхоўкай, ад чатырох гадоў да дванаццаці. Тубыльцам (прынамсі, большасці) надзвычай падабалася пужацца, і дзеля слухачоў я, як любы адказны аўтар, вусцішы паддавала, толькі папісквалі.

З гэтым папіскваннем, уласна, звязаны першы крытычны водгук на маю творчасць. А менавіта, раз'юшаная мама аднаго з празмерна ўражаных тубыльцаў пасля неспакойнай ночы, азмрочанай сапсаванай бялізнай, знайшла мяне ў двары. Рэцэнзія яе была сціслай і недвухсэнсоўнай: калі я, маленькая паскудніца, не кіну пужаць бедных дробных дзетак, гэта самым непасрэдным чынам адаб'ецца на маёй пятай кропцы.

Аргумент быў жалезны і не мог не накласці адбітак на ўсю маю далейшую творчасць. Зараз мне нават думаецца, што любы крытычны артыкул, дзе на ўзбраенне ўзятая падобная аргументацыя, абавязкова дойдзе да аўтара і, верагодна, значна павысіць якасць ягоных твораў.

Імпэт да стварэння ўласных гісторый, нягледзячы на ўсіх ваяўнічых мамак і бабцяў з майго

двара (і іхнія «аргументы»), не пакінуў мяне і ў школе. Толькі-толькі пазнаёміўшыся з аднакласнікамі, я прафесійным вокам акінула будынак дзіцячага садочка, дзе размясцілі першагодак, і ацаніла густы сваіх новых слухачоў. Праз тыдзень разгублення бацькі і настаўніца дзівіліся, чаму дваццаць дзевяць зарованых першакласнікаў, як адзін, перакананыя, быццам на месцы дзіцячага садка калісь былі могілкі, а па будынку дасюль ходзяць прывіды, якія хапаюць занадта гарэзлівых. Трыццатай (і адзінаю, хто ўночы спаў спакойна) была я.

Клас мне, трэба сказаць, трапіўся досыць творчы. Выпускалі на двайных лістках, выдраных са сшыткаў, напісаныя ад рукі газеткі. Ледзь не кожны быў сам сабе рэдактарам і, высунуўшы ад стараннасці язык, штовечар перапісваў новы нумар у дваццаці — дваццаці пяці экзэмплярах. Газеткамі абменьваліся, пхалі адзін аднаму ў шафкі, клалі на парты. Некаторыя не надта сумленныя рэдактары нават, не спытаўшыся, капіравалі чужыя допісы ў сваіх выданнях. І пасля атрымлівалі кухталёў ад раззлаваных канкурэнтаў: газетная справа — рэч жорсткая.

Слава першых паэтаў амаль адразу (і трывала) замацавалася за маленькімі аўтаркамі верша-віншавання да восьмага сакавіка. Верш той,

як зараз помню, мяне дужа ўразіў, таму што адно чатырохрадкоўе дасюль жыве ў маёй памяці:

У сакавіку ёсць свята мам,
Ідзе такая вестка.
Дарункі дораць толькі нам
Ды жаніхі нявестам.

Пасля таго як настаўніца не без гонару прачытала верш усяму класу некалькі разоў, я многа і напружана думала. Напрыклад, калі сакавіцкае свята — гэта свята мам, то хто такія «мы» ў гэксце? Мамы? Але ж гэта іх трэба віншаваць, а так яны нібыта віншуюць самі сябе? Апрача таго, я ў свае шэсць гадоў ведала дакладна: дзеці заводзяцца ад шлюбу. Таму нявесты, якім жаніхі ў гэты дзень мусяць дарыць падарункі, мамамі апрывёры не з'яўляюцца — хіба што ў аддаленай перспектыве. То іх, атрымліваецца, віншуюць за патэнцыяльнае мацярынства? І чаму, у такім выпадку, жаніхі абавязаныя віншаваць не сваіх уласных мам, а нявест? Дзе справядлівасць?

Загадка сакавіцкага чатырохрадкоўя мучыла і раздзірала мне душу з тыдзень. Поўны пакут і трывожных сненняў тыдзень. Зразумеўшы, што сваімі сіламі мне з такой тытанічнай

задачай не справіцца, я звярнулася непасрэдна да вытокаў — маленькіх аўтарак, маіх аднакласніц Ганькі і Жэні. Тыя, акругліўшы вочы, патлумачылі спрэчныя моманты так:

— Каб рыфма была!..

Адказ мяне, праўда, нікольні не сучешыў і не супакоіў. З іншага боку, вядома, што сапраўдная паэзія мусіць быць загадкавай ды таямнічай. Чым болей таямніцаў — тым болей уражвае. І давлялося адступіць перад недасяжным. Зрэшты, усё адбылося ў той самы папраўдзе чароўны час, калі паходжанне арыфметычнага знака роўнасці тлумачылі нам літаральна так:

— Адзін з матэматыкаў старажытнасці заўважыў, што, калі паміж лічбамі паставіць дзве гарызантальныя палачкі, яны *становяцца* роўнымі адна адной.

Пярэчанні на гэты конт не прымаліся ані настаўніцай, ані аднакласнікамі. Ад сябе дадам, што, колькі разоў я ні спрабавала паўтарыць згаданы фокус з палачкамі, ніколі не атрымоўвалася. Хітрая матэматычная магія, відаць, даецца не кожнаму.

Прамінуўшы мяжу восьмага года жыцця, я прыкіпела душой і сэрцам да вялікіх літаратурных формаў і эпічнага напаўнення. Падзяраю, што вялікую ролю тут адыграла блізкае

знаёмства з Д. Р. Р. Толкінам і ягоным «Уладаром Пярсцёнкаў». Употайку спісваліся таўшчэзныя сшыткі, а ў гісторыі панабеглі орды эльфаў, ды гномаў, ды оркаў. Зрэшты, менавіта «Уладар» падштурхнуў мяне да міфалогіі як такой — скандынаўскай, кельцкай і славянскай. «Вялікія формы», вядома, не атрымліваліся ані вялікімі, ані ўласна формамі, затое ў кніжнай шафе знайшлося «Слова пра паход Ігараў». Там заступаў ход сонцу ды месяцу, абрастаў ваўчынай поўсцю і «судзіў суды» сам Усяслаў Чарадзеі, да якога ў мяне дасюль захавалася самае трапяткое, амаль пяшчотнае стаўленне. Таму што, натуральна, чарадзеі. Таму што — разумнік і хват. Таму што — свой.

Прыблізна ў той жа час я прачытала «След ваўкалака» Леаніда Дайнекі і трохі засмуцілася. Тамтэйшы Усяслаў у ваўка пераварочвацца аніяк не жадаў і ўвогуле чараваць не спяшаўся. Мусіць, быў на тое не ў гуморы.

Затое, калі я апавадала пра яго прыяцелям з класа ці дваровым тубыльцам, Усяслаў, перакінуўшыся ваўком, наводзіў жах на ворагаў з усіх бакоў. Авой, крычалі ворагі, уцякаючы, і плакалі, і клікалі мамак, і слёзна кляліся, што болей не будуць. А князь Усяслаў пад бледнаю поўняй, нібыта страла, ляцеў да Кіева, каб зрабіцца там самым галоўным князем.

Гэты вось момант — пра агромністага белага ваўка, які бяжыць праз цёмныя пушчы імкліва, як спушчаная з цецівы сярэбраная страла, бяжыць, абліты месяцовым святлом, — і мне, і маім слухачам надзвычайна быў даспадобы. Настолькі даспадобы, што да салодкага болю сціскала сэрца. Густы ў нас, дзяцей, тады наогул былі своеасаблівыя.

Мы падбіралі самыя вялікія сукаватыя палкі — на мячы ды лукі. Мы віслі на дрэвах, як тыя малпы, і рабілі рабаўнічыя налёты на сады ў ваколіцы. Мы ставілі шатры з коўдраў і, седзячы там, з асалодаю хрупалі з такою рызыкай здабытыя яблыкі, слівы і грушы. Мы, можа быць, і жылі ў сучасных шматпавярховых дамах, мелі ў кватэрах электрычнае асвятленне, тэлефоны, тэлевізары ды іншыя выгоды цывілізацыі, але душы нашыя былі дрымучыя, лясныя, калматыя.

Дрымучая душа настойліва патрабавала кніг. Зрэшты, гэта вядома: калі хочаш плесці хоць трэшчак цікавыя байкі, то чытанне неабходнае ледзь не болей за паветра. Я звяла кароткае знаёмства з супрацоўніцамі дзіцячых бібліятэк, што былі паблізу, цягала кніжкі дамоў і начытвалася да звону ў галаве. Ганька, тая самая, што «дарункі дораць толькі нам», часта далучалася да мяне. Тэлефанавалі адна адной напярэдадні

і пыталіся па-змоўніцку, не называючы ані імёнаў, ані месцаў:

— Ну што, пойдзем?

— Пойдзем!

Ішлі вузкімі вулачкамі, скверамі, спрытна пераскокваючы з адной бетоннай пліткі на другую, каб не наступіць на стыкі. Навыперадкі даб'ягалі да бібліятэкі і разам, штурхаючыся, праглядалі кніжныя палічкі. Шукалі без асаблівай мэты — што-небудзь новае, нябачанае, корпаліся самааддана і пачувалі сябе археолагамі. Кніжкі сустракаліся самыя розныя: і замежныя дэтэктывы, і фантастыка, і — у значна больш сціптых вокладках — класіка, беларуская і руская. Некаторыя навіоткія, з чысценькімі белымі старонкамі, хрусткімі, як крамяныя яблыкі. Некаторыя старыя, што называецца, зачытанія, залюбленыя, з разламаным пераплётам, з пажоўклымі лістамі, якія ўсё спрабуюць вызваліцца, разляцецца ўспуджанай чарадой птахаў. Тонкі, ледзьве ўлоўны водар кніжнага пылу — самая ўтульная рэч, якая толькі ёсць на гэтым свеце. Так я меркавала тады, так мяркую і зараз.

Не так даўно ў букнінісце, перабіраючы кнігі, я выпадкова разгарнула адну — старую, зацёртую, вельмі любімую некім кніжку з казкамі народаў свету. Па змятым лістку разбя-

галіся вялікія крываватыя літары, ужо трохі выцвілыя.

— Жыў сабе на свеце вожык, — старанна пісаў нехта.

Гэта быў дробны кавалачак вожыкавай сагі. Можа быць, нават старт вялікага падарожжа, поўнага прыгод. Але пакуль што вожык проста жыў — ці, дакладней, як той кот Шродзінгера, знаходзіўся ў стане нявысветленасці. Ягоная гісторыя яшчэ не прарасла, не пусціла карэнне, але ўжо бяспрэчна існавала. Сам безыменны вожык, як ні круці, а ўсё-такі існаваў.

Гэта была альфа і амега, пачатак пачаткаў. Ды і, увогуле, нават фінал любой гісторыі — гэта проста пачатак новай. Штосьці заканчваецца, штосьці пачынаецца, як пісаў Анджэй Сапкоўскі. Таму сапраўдныя гісторыі, як і жыццё, не заканчваюцца ніколі.

— А ты калі пачала выдумляць? — пытае мая маленькая сяброўка.

І ёй, як нікому іншаму, я заўсёды адказваю праўду. Нават калі гэтая праўда гучыць трохі паказачнаму.

Я кажу:

— Даўным-даўно.

Муза

Сімковіч прачнуўся з раніцы нечакана радасны. Ціхутка ляжаў пад коўдрай, глядзеў у столь. Успамінаў.

У сне прыйшло да яго тонкае дзяўчо, пранізнае святлом, з ясным тварыкам, з мудрымі вачыма. Дзявочая постаць, захутаная ў нешта бязважкае, белае, быццам снег, быццам мара, быццам чайкі, кудысь ляцела, і падсіненныя дажджом хмары плылі над і пад ёй, і сонца павольна падымалася над морам. І словы яшчэ былі — жылі ўпрост у спакуслівых дзявочых вуснах, але іх, як Сімковіч не намагаўся, успомніць не мог. Ды і ці важна гэта?

І бездакорны прыгожы тварык, і фігурка, і поза — усё так і стаяла перад вачыма. Там, унутры, віравала, і радасная гарачыня расплывалася па ўсім целе з кожным ударам сэрца.

Сімковіч спружыніста падскачыў з ложка, рашуча адкінуўшы коўдру, і, як быў, стаў за

мальберт. Размяў пальцы, прыкрыў на хвілінку вочы, каб згадаць, каб затрымаць тую, у сне пабачаную, у яе адвечным палёце, і ўзяўся за пэндзаль. Маляваў апантана, упэўнена, з імпэтам, з жарсцю, так, як, мусіць, не працаваў ужо гадоў пяць. І, працуючы, з ціхім захапленнем разумеў: перад гэтым, што зараз вырываецца з-пад ягоных рук, усё, раней зробленае, — лухта. Бо гэта — адзінае. Сапраўднае. Такое, што раз у жыцці бывае, і тое не ў кожнага.

Працаваў, не зважаючы ані на голад, ані на стому, ані на тэлефон, які раз-пораз падаваў голас з суседняга пакойчыка. З асобных штрыхоў, з асобных ліній паступова пачынала глядзець Яна — тая самая, светлая, з натхнёным позіркам мяккіх вачэй. І Сімковіч бачыў гэта, заўважаў дробныя рысы Сапраўднага ў толькі-толькі распачатай працы і радаваўся, як дзіцёнак, і мармытаў пад нос, і гаварыў з Ёю, і смяўся.

Толькі пад вечар, стомлены, спустошаны, адваліўся ад новай работы, агледзеў прыдзірліва. Яшчэ раз не без задавальнення ўпэўніўся, што гэта — Яна, і з салодкім заміраннем сэрца адступіў.

Хацелася паліць. І яшчэ хацелася да людзей, бо радасці ў душы было аж занадта, бо падавалася: грудзі вось-вось не вытрымаюць, не

змесцяць — і разарвецца тое нікчэмнае, што завецца Валерам Сімковічам, а незямная, нябачаная, невыносная радасць атрымае сваю свободу.

Запаліўшы, нетаропка крочыў па вуліцы, нейкай асабліва светлай, нейкай нетутэйшай. Нязвычайнай. Чароўнай. Узіраўся ў твары мінакоў і ў кожным з іх бачыў адбітак той, сваёй, адзінай, ледзь-ледзь схопленай фарбаю на палатне. І дзеля гэтага прыхаванага адбітку любіў, пакутліва і радасна любіў кожнага мінака паасобку і ўсё чалавецтва цалкам. Вось, здавалася б, абняў, прыціснуў да сябе адразу ўсіх: і цёплае красавіцкае сонца, і кволя гарадскія дрэўцы, і ўсе гэтыя змрачнаватыя сталінскія забудовы — усіх, усё абняў бы з бясконцай цеплынёй.

У такім настроі Сімковіч дайшоў да кавярні. Шпульную недакурак у сметніцу — і не пацэліў. Засмяўся, падняў — і не пацэліў зноў.

— Ды што ж ты... — абурыўся скрозь зубы.

І не пацэліў у трэці раз.

Гэта была дробязь, лухта, асабліва калі параўнаць з той сусветнай усеабдымнай радасцю, якая жыла ў Сімковічы. І ўсё-такі ў кавярню ён увайшоў спахмурнелы. І думкі бездапаможна круціліся, і ўсё згадвалася: што Яна тады і там, у сне, казала? Здавалася, што вось-вось атрымаецца ўспомніць — і ўсё адразу стане на сваё месца.

У кавярні народу было няшмат. Мармытаў нешта сваё маленькі тэлевізар поруч з барнай стойкай. Тут жа сумавалі некалькі афіцыянтаў. За адным з круглых столікаў, уккрытых пажоўклымі абрусамі, Сімковіч заўважыў прыяцеляў і рушыў да іх.

Прыяцелі, Сівіцкі і Куфаль, абмяркоўвалі самыя блізкія выставы. Меркавалі, хто і што будзе паказваць, паўтаралі даўнія плёткі і барадатыя, як сам руды Сівіцкі, жарты. Сімковіч сядзеў паміж імі, недасяжны і далёкі, і толькі моўчкі пасміхаўся. Ведаў: перад той, якую здолеў схопіць, выцягнуць з уласнага трызнення, усе гэтыя размовы — нікчэмнасць. І Сівіцкі з ягонымі саладжавымі партрэцікамі, і Куфаль з ягонымі пошлымі нацюрморцікамі, і тыя, іншыя, астатнія, імя якім — легіён.

Адчуванне ўласнай несумненнай перавагі доўга хаваць не атрымалася.

— А ты чаго гэта ціхі такі? — падазрона спытаў Куфаль, паправіўшы акуляры з тоўстымі шкельцамі.

— Набраўся, — аўтарытэтна заключыў Сівіцкі. — Набубеніўся.

— Сядзіць, смяецца, — гнуў сваё Куфаль. — Мона Ліза мясцовага разліву.

— Р-р-разлівачна і на вынас! — дзіка зароў Сівіцкі, пужаючы афіцыянтку.

Сімковіч, паморшчыўшыся, адмахнуўся ад іх, быццам ад мух. Зрэшты, яны, з іх маленькімі праблемкамі, з іх шэранькімі размовамі і былі — мухі. Нават меней, чым мухі.

Асабліва перад Ёю. Адзінаю, непаўторнаю, вечнаю.

— Я — пішу зараз, — выгукнуў Сімковіч радасна.

І раптам сарамліва заружавеў, як адзінаццацікласніца, што распавядае сяброўкам пра аб'ект свайго кахання.

— Н-ну? — прыўзняў бялёсыя бровы Сівіцкі. — З чым вас і віншую.

— Для выставы? — дзелавіта азваўся Куфаль. — Ці хтось замовіў?

Сімковіч толькі зноў усміхнуўся. Уздыхнуў глыбока, абвёў прыяцеляў позіркам. І, зноў адчуваючы бязмежную цеплыню, загаварыў пра Яе, пра тонкія рукі, пра валасы, што лятуць па ветры, і, самае галоўнае, пра вочы. Было дзіўна і нязвыкла ўбіраць яе не ў фарбу, а ў словы, але Сімковіч стараўся, як мог. І пачуваў сябе пры гэтым не меней як Дантэ, халера яго вазьмі, Аліг'еры.

— Сапраўдная, — нарэшце сказаў Сімковіч, як быццам бы падагульняючы сваё апісанне.

Задаволены і горды, ён бачыў, як выцягнуліся твары ў разумніка Куфалья і нават языкатага

Сівіцкага. Ім — дзе. Ім — як. Яны такога не сняць, завязлыя ў сваім, звыклым, застылыя ў аднойчы абраных формах, фарбах, зместах.

Са сваёй зорнай вышыні акрылены Сімковіч і Куфалья, і Сівіцкага шчыра пашкадаваў. Але шкадавання гэтага, у параўнанні з велізарнай радасцю, было так мала, што яно амаль і не адчувалася.

Каб толькі не сядзела ў галаве, каб не назаляла, як стрэмка, згадка пра тыя згубленыя словы. Яна нешта казалі — але што? І чаму не згасеае ўпэўненасць, што словы тыя былі чамусь важныя?

Сімковіч пакруціў галавой, быццам намагаючыся вытрасці адтуль непрыемныя думкі. І, па-ранейшаму прасветлены, празрысты для ўсеабдымнай радаснай цеплыні, мовіў:

— Гайда пакажу.

Пайшлі.

Сонца паспела сесці, караскаўся па дахах змрок, і вуліцы пачалі абрастаць шарамі жоўтага святла. Сімковіч па святле крочыў і гаварыў многа і не надта звязна пра карціну, пра сапраўднае і пра Яе. Куфаль і Сівіцкі, агаломшаныя, сцішаныя, быццам прыціснутыя веліччу, ішлі моўчкі. Каля самага дома Сімковіча — шэранькай пяціпавярхоўкі — Сівіцкі, аднак, прачысціў горла і загаварыў. Не таму, што

гаварыць хацелася, не таму, што размова таго патрабавала, а проста каб не маўчаць.

Веліч Сімковіча і ягоная ж абразлівая паблажлівасць пачынала ўжо добра раздражняць абодвух ягоных прыяцеляў.

— Глядзі-тка, — прапеў Сівіцкі, задуменна праводзячы пальцамі па рудой барадзе. — У вас тут новы рэкламны шчыт паставілі. Прагрэс, так бы мовіць, дакаціўся.

Сімковіч толькі чмыхнуў: знайшоў, да душы, калі гаварыць пра нейкую там рэкламу. І гэта амаль на парозе неймавернай, нябачанай, са сну і мрояў сатканай прыгажосці. Сапраўднай прыгажосці. Сапраўднага мастацтва.

— Падумаеш, — пагардліва сказаў Сімковіч, скоса зірнуўшы на шчыт.

Зірнуўшы адзін раз, зірнуў і другі, і трэці. А пасля, вырачыўшы вочы і прыадкрыўшы рот, так і замёр — быццам істота з вядомай карціны Эдварда Мунка набыла цялеснае ўвасабленне.

На шчыце сярод падсіненых пульхных аблокаў плыла, быццам мара, быццам чайка, раскінуўшы тонкія рукі, ягоная муза. І светлыя вочы глядзелі і пранікнёна, і сумна, і з пунсовага роту, здаецца, ліліся словы.

Пад ножкамі ў музы быў змешчаны агромністы пачак цыгарэт з зыркiм, узмоцненым неонавымі агенчыкамі надпісам.

— Гармонія, — ледзь варушачы вуснамі, чы-
таў аслупянелы Сімковіч, і ўласны шэпт зда-
ваўся яму громам. — Гармонія, лёгкая, быццам
узмах пэндзля.

Расказвалі пасля, быццам Сімковіч спраба-
ваў ці то застрэліцца, ці то зарэзацца. Хлусілі,
вядома.

Проста піць стаў болей.

Шчасце

Сонечка фарбуе вусны ў цёмна-чырвоны колер. Бліжэйшы да чорнага нават, чым да ўласна чырвонага. Не па душэўнай схільнасці і не таму нават, што асабліва пасуе, а проста — модна.

— Трэнд!

З той жа прычыны падмазвае бровы так густа, што, калі ідзе па вуліцы, падаецца спачатку, быццам адны толькі бровы і ідуць. З-пад броваў паглядаюць круглыя вочы — вочы сумнай галкі. Як галка, Сонечка любіць бліскучыя рэчы. Праўда, адрозна ад птушкі, не проста цягне ў гняздо, а старанна накручвае на сябе — і ззяе золатам, і брынкае, і звініць пры хадзе. Хадзіць на тонкіх ножках, на тонкіх абцасіках па абледзянелым тратуары няпроста, але Сонечка — змагар па натуре і лёгкіх шляхоў не шукае.

Шукае яна, як, мусіць, усе людзі на свеце, шчасця. Шчасце Сонечцы адчайна не даецца,

вылузваецца з рук. Пакутлівае, непадатлівае шчасце. Праз гэта Сонечка часта збягае ў цёмны куток пад лесвіцай, дзе ўздыхаюць скразнякі. І з павуціння, з пылу, з цемры гучным тэатральным шэптам кажа свайму шчасцю ў слухаўку:

— Ды як ты можаш? Ды як жа?!

Што адказвае шчасце, невядома. Верагодна, адказ не самы задавальняючы, таму што Сонечка, вяртаючыся ў гандлёвую залу, саркастычна падціскае цёмна-чырвоныя вусны.

Сонечка ў маленькай краме — касір. Цэлы дзень прабівае хлеб, і булкі, і пірожныя, і малако з кефірам. Касавы апарат дзынкае, рассыпае сярэбраныя званочки па зале, паўзуць бясконцыя чэкі. Гараджане напіраюць на вітрыны, вывучаюць кошты.

— Грамадзяне, не абапірайцеся на шкло!

Грамадзяне, таксама змагары па натуре, усё роўна абапіраюцца.

Лічбы круцяцца, бльгаюцца. Пакупнікі ў чарзе сярдуюць і абураюцца, часам досыць гучна. Часам не надта прыстойна. Сонечка, уся яшчэ пагружаная ў сваё нялёгкае шчасце, на гэта не звжае, трасе падвітымі валасамі і гугнява цягне, стукаючы пальцам па гузіках апарата:

— Сок нуль два яблычны, дзевяноста дзевяць капеек.

Дзве дзявяткі. Зрэшты, ці не ўсё роўна, колькі іх, гэтых дзявятак? Сонечкіны вусны крывяцца, а плечыкі пад тонкай і празрыстай кашулькай ледзь заўважна скаланаюцца.

Сонечка неяк бачыла, як прыблізна гэтак жа прыгожа ў модным галівудскім фільме пакутавала галоўная гераіня. І ўсе вакол яе прыгожую пакуту бачылі, і здзіўляліся, і ўражваліся: «Якая!..»

— Дзевяноста чатыры капейкі! — гнеўна папраўляе Сонечку пакупніца.

На ёй чорны капялюшык, а на капялюшыку падрыгваюць, ловячы іскры святла, дробныя кропелькі. На вуліцы мокры снег валіцца, засланяе, быццам пуховая хустка, увесь горад.

— Дзевяноста чатыры капейкі! — паўтарае чорны капялюшык.

Сонечка апускае круглыя птушыныя вочкі на паперку са спісам тавараў. Вядзе пальчыкам з востра заточаным драпежным пазногцем (таксама даніна мяцежнаму шчасцю) па пераліку тавараў.

— Дзевяноста чатыры, — раўнадушна пагаджаецца Сонечка.

Яна ўсё яшчэ там, у сваім цёмным кутку пад лясвіцай, усё яшчэ з трагічнымі ноткамі ў голасе шэпча свайму шчасцю:

— Нам дужа, дужа, дужа трэба пагаварыць!..

Яна назірае за жыццём быццам з-за шкляной сценкі.

— Зусім працаваць не хочуць,— каментуе сухі пляшывы дзядок.

Лысіна ў яго мякка свеціцца пад лямпамі, быццам паліраваная. Дзядок прагне смятаны, прычым як мага хутчэй, і задуменнасць Сонечкі яго нервуе настолькі, што ён нецяярліва тупае сухенькай ножкай.

Сонечка, адцягнуўшы долу вуглы вуснаў, прабівае смятану. І батоны, і каўбасы, і мінеральную ваду. Шчодрай рукой раздае хлеб надзённы, а сама безнадзейна патанае ў лічбах. Там, за снежнай заслонай, ходзіць шчасце — і гэта не дае Сонечцы спакою, і яна зноў бяжыць у цёмны куток і зноў тэлефануе. Часам доўга слухае кароткія гудкі, і ад звыклых бяскрыўдных гудкоў уся ападае, з пакутаю моршчыць востры тварык. Яна, зразумела, ведае, з кім яно зараз, гэтае падступнае шчасце. О, яна ведае!

Веданне надае Сонечцы сілы, і яна ператвараецца ў ракавую жанчыну. Звузіўшы вочы, узяўшыся ў бокі, стаіць ва ўнутраным дворыку, там, куды пад'язджаюць машыны з прадуктамі. Без курткі, так што пухкія камякі снегу падаюць упрост на яе паўпразрыстую кашульку, на падвітыя валасы. Тая Сонечка, каторая ракавая жанчына, паліць модныя тонкія цыгарэткі,

афарбоўваючы іх кончыкі цёмна-чырвоным. Пачувае сябе зваблівай русалкай, адзінае прызначэнне якой — губіць.

Патэнцыяльныя згубленыя душы патроху падцягваюцца. Зацікаўленыя кіроўцы, асабліва маладзейшыя, хутаючыся ў курткі, падыходзяць да трохі заснежанай Сонечкі.

— Сумуеце? — пытаюць гуліва.

Просяць запальнічку, таксама паляць, выдыхаючы белы дым. Паляць, праўда, не арыстакратычныя цыгарэткі, як Сонечка, а куды мацнейшыя. Ад моцнай табакі востры Сонечкін носік чырванее яшчэ больш і пачынае патроху пухнуць.

Цыгарэтка паступова дагарае. Сонечка самым эlegantным жэстам абтрасае попел. Шызыя ад холаду рукі здубянелі і не слухаюцца. Снег набіваецца ёй у валасы, снег ліпне да падмазаных броваў, слепіць вочы. Кіроўцы, разгрузіўшыся, адзін па адным з'язджаюць, і ракавая губіцелька застаецца ў адзіноце, сам-насам са снегам і горыччу. Застаецца, праўда, не надоўга: хутка ў дворык выбягае, накінуўшы паліто, загадчыца аддзела. Твар у загадчыцы дрыжыць ад злосці, дрыжаць унізаныя золатам пальцы, дрыжаць светлыя кудзеркі.

— У мяне перапынак, — выстрэльвае падрыхтаваным апраўданнем Сонечка.

Хібіць: не на тую натрапіла. Загадчыца ад гневу чырванее ледзь не ў колер Сонечкіных вуснаў.

— Пяты перапынак за раніцу! — крычыць загадчыца. — Цябе тут за перапынкі трымаюць, можа?

Сонечка, па-ранейшаму ракавая і недасяжная, паціскае плечыкамі. Адкідае цыгарэтку і павольна вяртаецца. Крочыць меленька, імкнецца расцягнуць дарогу. Адно каб не ісці ў залу, туды, дзе сярдзітыя перакошаныя твары, дзе званочки і бясконцыя лічбы, дзе з-пад столі ліецца бязлітаснае святло. Адно каб яшчэ трэшчкі застацца сам-насам са сваім незгаворлівым шчасцем, якое б яно ні было.

У зале тлумна і цесна. Сонечка праціскваецца да свайго працоўнага месца і зноў з сілаю, з палымянай жарсцю б'е пальцамі па гузіках. Гугнявіць:

— Батон «Сталічны», адна штука. Пакет?..

Пакупнікі пакетаў не жадаюць, ходзяць са сваімі. Скнуры.

За вокнамі нават за снегам відаць, як па праспекце едуць, свецячы фарамі, машыны ды аўтобусы. Прыпыняцца, пагудуць — і рушаць зноў, пад светлафор, і знікнуць з вачэй. Сонечкіна сэрца сіскаецца. Думаецца: вось прыедзе на чатырох колах шчасце, і зойдзе ў краму, і наблізіцца, і скажа...

— Дай пакет.

Сонечка скаланаецца ўсім целам, непаразумела глядзіць на пажылога мужчыну, цесна абцягнутага карычневай скурай.

— Па-кет! — голасна паўтарае скураны дзядзька па складах. — Ты што, спіш, ці што? Муха сонная.

Са звадлівымі, спакуслівымі русалкамі-губіцелькамі так, вядома, не размаўляюць. З ракавымі жанчынамі — тым болей. А вось з касірамі чамусьці — часта.

Плечы ў Сонечкі апускаюцца. Часта міргаючы, яна пад пільным позіркам скуранаго дзядзькі адзірае пракляты пакет і кладзе на прылавак.

— Здурнелі ўканец, — каментуе дзядзька, сыходзячы.

Сонечка стаіць, апусціўшы галаву: шкляная сценка яе абранасці, пазначанасці пшчасцем дала расколіну, не ўтрымалася пад ціскам знешняга свету. Касавы апарат дзынкае, паўзуць з шоргатам чэкі, з пафарбаванага рота Сонечкі выслізгваюць лічбы. Завучана. Мехаінічна.

А ў галчыных вачах разлілася сусветная скруха, і ў сэрцы горкая пустка, ажно цяжка дыхаць. І б'ецца ў скронях разам з крывёю: *ніколі, ніколі, ніколі*. Не будзе пшчасця, не выжыць тут галівудскай гераіні. Не на гэтым свеце,

дзе бясконцы снег, і скураныя дзядзькі, і загадчыца, якая пазбавіла прэміі. Не будзе — і ўсё. Фініта. Скончана.

Калі хваля пакупнікоў ападае, Сонечка зноў ідзе ў свой заповітны куток пад лесвіцай. Павольна дастае тэлефон, з надзеяй глядзіць на цёмны экран. Сустракаецца вачыма з уласным адбіткам і горка пасміхаецца. Яна — ведае. Яна ўсё ведае, з кім зараз нягоднае шчасце.

Яна — ракавая жанчына, губіцелька.

Сонечка набірае знаёмы нумар і кажа ў слушаўку звыклым драматычным шэптам:

— Нам трэба, трэба сустрэцца! Чуеш? Трэба!

І пакуль яна кажа — яна шчаслівая.

Спорт

Зараз усе спрэс спартыўныя, каго ні спытай.
А мы, скажыце, чым горшыя?

Але пачынаць жа трэба паступова. Нельга ж проста прачнуцца раніцай і пабегчы наразаць колы, як той шалёны сабака.

Сямёнава і сказала:

— Пойдзем на каток!

Тым больш — зіма. Ды і з Сямёнавай мы спрацацца не звыклі. Чалавек яна, нічога не скажаш, сур'ёзны. І паўналетні, сталы. Нават звышсталы: пайшла ўжо другая дэкада, як ёй споўнілася васьмнаццаць.

Пайшлі.

— Усё-такі зіма, — горача і ўзнёсла казала Сямёнава, пакуль калыхаліся ў вагоне метро. — Усё-такі зіма — гэта спорт. Гэта канькі. Гэта каток.

Мы Сямёнавай не пярэчылі. Слухалі, як яна з імпэтам даводзіць нам, што зіма — гэта спорт, спорт і спорт, што яна на каньках стаіць з трох-

гадовага ўзросту і што яна яшчэ за нас возьмецца.

— Чалавек, каб вы ведалі, у мінус пятнаццаць, — казала Сямёнава, з вышыні свайго вопыту паглядаючы на іншых, зусім не спартыўных пасажыраў, — за адну гадзіну схуднее на два кіло.

Сямёнава гаварыла настолькі аўтарытэтна і пранікнёна, што нават хацелася, каб яна за нас узялася. Мы пачалі паціху падлічваць, колькі такім чынам можна скінуць. Разумеецца, каб улетку ўсе ўпрост ахнулі. Каб усе ад такой прыгажосці пападалі — мужчыны ад захаплення, жанчыны ад зайздрасці.

Дык вось, атрымлівалася, што праз пяць гадзін практыкаванняў на марозе нам можна будзе смела выходзіць на еўрапейскія модныя подыумы, а праз дзесяць — то і ўвогуле ісці ў балет.

Адным словам, паўсюдная мода на худзізну нас спакусіла, быццам той яблык Еву. Ды і спорт, зноў жа.

Калі выйшлі з метро, Сямёнава зрабіла шырокі жэст рукою, як бы паказваючы на святочную ёлку, каток і белы кіёск з шылдаю «Пракат». Так, мусіць, Хрыстафор Калумб паказваў сваім матросам на берагі Амерыкі, якую, праўда, шчыра лічыў Індыяй.

— Зіма — гэта канькі, — пераканаўча дадала Сямёнава і жвава рушыла да пракатнага кіёска.

Прагучала не так эпічна, як «Даю дзень на рабаванне горада», але мы ўсё роўна ўразіліся.

Пад шылдаю сумаваў, падпёршы галаву рукою, пажылы чырванашчокі мужчына. Пазіраў з болем на канькі, на снежныя гурбы, на каляровыя гірлянды, саркастычна крывіў вусны і ледзь заўважна хітаў галавою.

А ў вачах чыталася: «Быць? Або не быць?»

Чырванашчокі пракатны Гамлет нас азадачыў. Нахабна разбураючы рэвалюцыйную сямёнаўскую тэорыю, ён, хоць і відавочна доўга сядзеў на марозе, быў нехуды. Папросту сказаць, досыць тоўсты. Што называецца, упоперак сябе шырэйшы.

— А можа, ён нядаўна тут працуе?

— А можа, ён штогадзіны ходзіць пагрэцца кудысь?

Сямёнава тым часам, вывудзіўшы з заплечніка пашпарт ды грошы, наладжвала кантакт з Гамлетам.

— Нам, будзьце ласкавы, чатыры пары канькоў,— прамовіла тонам канкістадора, нецярпліва тупаючы на месцы.— Тры для пачаткоўцаў, адну — прафесіянальную.

На слове «прафесіянальная» яна не без гонару ўскінула галаву, каб усім было зразумела, хто іменна тут прафесіянал.

Гамлет перавёў саркастычны позірк на Сямёнаву, змерыў яе вачыма і нічога не адказаў. Нетаропка падняўся і знік у кіёску.

Праз пятнаццаць хвілін мы захваляваліся. Праз дваццаць Сямёнава, грозна нахмурыўшы бровы, загрузала ў дзверы кіёска кулаком.

Праз трыццаць Гамлет вярнуўся да нас. Болей за тое: вываліў у снег канькі — чатыры абсалютна аднолькавыя пары.

Аднак, як выявілася, аднолькавымі яны былі толькі для неабазнаных людзей кшталту нас. Сямёнава вокамгненна схапіла тыя канькі, што вытыркалі са снежнай гурбы бліжэй да яе, і рушыла да лавачкі.

— Галоўнае, — казала Сямёнава, скідваючы боты. — Гэта правільна абуцца.

Як выявілася, усадзіць ногі ў канькі, хай сабе і непрафесіянальныя, — гэта тое яшчэ выпрабаванне. Мы саплі, хрыпелі, лаяліся, дзьмухалі на настылыя рукі, зноў цягнулі шнуроўку. Сямёнава падбздэ́рвала ўсіх гучнымі воклічамі — як рабоў на галерах.

Праблема, не зусім відавочная спачатку, стала вострай, калі мы, сяк-так стаўшы на канькі, хацелі ісці катацца.

Праблема была ў лавачцы, якая глядзела ў бок вуліцы, а не катка, і ў агромністых, ледзь не да пояса, абледзянелых сумётах, якія

абкружалі ледзяную пляцоўку. Адбывалася класічная сітуацыя «лісіца і вінаград», толькі ў зімовых дэкарацыях.

Мы, пакрэхтаваючы, нерашуча тупалі вакол лавачкі. Чырванашчокі Гамлет саркастычна назіраў за намі хвілін пяць, пасля знік за сваім кіёскам і вярнуўся ў суправаджэнні сябрука — такога ж круглага і чырвонага, толькі з профілем рымскага імператара.

Сямёнава, крывячы вусны, змерыла нашых глядачоў поўным нянавісці позірмам, а пасля рашуча ўзяла разбег і пачала караскацца на сумёт. Імператар і Гамлет падбадзёрвалі яе гучнымі воклічамі.

— Канькі — гэта спорт! — прыгаворвала Сямёнава. — Спорт — гэта жыццё! Жыццё — гэта...

Тут выявілася, што жыццё — гэта яшчэ і боль, паколькі Сямёнава не ўтрымалася на самым версе сумёта і з'ехала назад, добра прыклаўшыся спінаю. Парачка школьніц, вырачыўшы на нас вочы, прайшла побач, асцярожна перастаўляючы тонкімі ножкамі ў цяжкіх каньках.

— А! — толькі і сказалі мы, калі школьніцы спакойна выйшлі на лёд праз спецыяльна расчышчаную сцежку ў сумёце.

Сямёнава, пакрахтаўшы, паднялася на ногі і, пакуль мы дружна абтрасалі з яе курткі снег, патлумачыла нам, што гэты праход — для дзяцей і аматараў. Спецыяльна. І нам, вядома,

там прайсці можна, паколькі мы зусім неспрактыкаваныя і неспартыўныя. Яна, Сямёнава, нас нават правядзе, каб не было непрыемных нечаканасцей.

Нечаканасцей і праўда не было. Таму што лёд быў якраз чаканасцю, але — нечакана — не зусім такой, як уяўлялася напачатку. Мы хадою пінгінаў патроху перасоўваліся туды і сюды, усё глядзелі на сіняваты лёд, на серабрыстыя бурбалкі паветра пад ягонай паверхняй і мімаволі падлічвалі, ці доўга дабірацца да самага блізкага траўмапункта. Вынікі гэтых падлікаў не абнадзейвалі.

Сямёнава, як сапраўдны сябар, нас не кідала, нягледзячы на свой незвычайны талент фігурысткі. Заставалася побач і, мусіць, каб не прымушаць нас саромецца ўласнай нязграбнасці, кацілася такім самым няўклудным пінгінам.

Праз пятнаццаць хвілін з нашай павольнай пінгвінскай кампаніі не засталася нікога, хто не выглядаў бы сапраўды спартыўна. На каго з нас ні зірні — абавязкова пабачыш расчырванелы ад высілкаў наморшчаны твар, і прыкушаныя вусны, і ў вачах — пакуту і нявыказанае пытанне: «За што?!»

Выратавала ўсіх, як заўсёды, Сямёнава. Як выявілася, тоўсты нахабнік Гамлет выдаў ёй нейкія няправільныя канькі з вельмі слабай

шнуроўкай. Апошняя падступна распусцілася. Сама сабою.

— Немагчыма ж так катацца! — выказала свой вердыкт сярдзітая Сямёнава і меленькімі крокамі папаўзла да выхаду. Мы, не згаворваючыся, пацягнуліся за ёй.

— Вядома, калі канькі няправільныя...

— Во я й думаю — чаго гэта не магу катацца? А гэта во што.

— Ну і сервіс у іх тут! Шнуроўкі слабыя, ты паглядзі.

Скінуўшы праклятыя няправільныя канькі, кульгаючы і вохкаючы, ледзь дайшлі да кавярні. Пілі каву, елі пірагі, і кексы, і збітыя вяршкі. Падумалі — і замовілі піцу.

— Пасля фізічных практыкаванняў заўжды хочацца есці, — аўтарытэтна, хоць і не дужа разборліва казала Сямёнава. — Гэта норма.

Мы маўчалі, паколькі роты былі набітыя, але дружна хіталі галовамі. Што ж зробіш, калі арганізм патрабуе? На адным марозным паветры не пражывеш.

Калі ўзважваліся на другі дзень, вачам сваім не паверылі. Ледзь не плакалі ад расчаравання. Набралі кожная па два, па два з паловай кіло. Сямёнава, як чалавек усебакова адораны, і тут вылучылася:

— Уявіце сабе, пяць!

А ўсе кажуць «спорт», «спорт».

Год Свінні

Мы можам ледзьве трываць прысутнасць іншых людзей побач цэлы год, пераплёўвацца атрутаю з блізкімі і дальнімі сваякамі, адвешваць поўхі дзецям, ціха ненавідзець калег і начальства. Але надыходзіць той самы светлы, поўны дабрыні і выбачэння час, калі жыццё сходзіць са сваіх звыклых каляін, і нечакана ўсім тым, хто страшэнна беснаваў, трэба дарыць падарункі, падпісваць карткі і зычыць шчасця і дабрабыту.

І дорым. І падпісваем. І зычым. Шчыра. Ну, амаль што.

— А вось гэтую свінню мы падорым Мікалаю Аляксандравічу.

— Чаму гэта?

— А ты паглядзі на яе, асабліва ў профіль. Падобная ж.

І Мікалаю Аляксандравічу пад ёлку падкладваюць свінню.

Каб яшчэ болей схіліць да дабрыні ды святла, амаль у кожнай краме ўжо з канца восені аб'яўляюць «навагоднія» зніжкі. Людзі, шалеючы ад кідкіх аб'яў, ірвуцца наперад, штурмуюць дзверы. Такі самы натоўп, толькі нагужаны скруткамі і пакункамі, намагаецца выйсці. Атрымліваецца і ў першых, і ў другіх не адразу.

У чэргах знервавання пакупнікі змрочна дыхаюць адзін аднаму ў патыліцу, прыціскаюцца інтымна, расстаўляюць локці. Каб, барані бог, не ўціснуўся хто, не пралез. На любы рух у бок касы рэагуюць адразу ж.

— Жэншчына, вас тут не стаяла!

— Жанчына, вы куды гэта?!

— Тут чарга, каб вы ведалі!

— Я ведаю. Я — касір.

Дзяцей, старанна захутаных у цёплае, цягнуць па лесвіцах. Дзеці, распараныя і млявыя, голасна равуць. Гэта ім для школьных ранішнікаў ды вечарын выбіраюць касцюмы. Пасля дробныя васьмігадовыя лялькі ў касцюмах сняжынак, якія вытыркаюцца з-пад зімовых куртачак, трасуць агромністымі белымі бантамі і, крывячы рот, тонам эксперта пытаюцца:

— А дыскатэка там будзе?..

Падарункі малым купляюць, вядома, без іх. І зусім не таму, што іначай сюрпрыз сапсуецца.

Проста вывесці дзіцёнка, аглушанага святочнай атмасферай, з царства яркіх цацак без значных маральных і грашовых страт немагчыма.

Часта ў дзіцячых аддзелах вялікіх крамаў можна пабачыць сталых мужчын з сумнымі тварамі святых пакутнікаў. Пакутнікі доўга і бессістэмна блукаюць сярод стэлажоў з цацкамі, цяжка ўздыхаюць. Задуменна ўзважваючы на руцэ пластыкавы аўтамацік ці пупса, дастаюць тэлефоны і драматычным шэптам (які добра чуваць па ўсім адзеле) кажуць у слухаўку:

— Тань, ну што браць, ну?

Штогод — і таксама, здаецца, увосень — усе дружна і на поўным сур'ёзе высвятляюць, што жака кітайскі каляндар адносна наступнага года. Астролагі ў газетах і часопісах, на сайтах і тэлебачанні радасна і вельмі пераканаўча разказваюць, што сінія свінні любяць, каб на стале ў навагоднюю ноч былі стравы з жалудоў. Абавязкова са спасылкай на філосафа-кулінара Вяляміра Лебедзева, які распрацаваў жалудовую дыету, што дапамагае ад усіх хвароб, і памёр ва ўзросце ста пятнаццаці гадоў праз непрыемны інцыдэнт з дзікім кабанчыкам.

І хіба тут можна спрацацца ды пярэчыць? Астролагі, вядома, лепей за сярэднестатыстычнага грамадзяніна разбіраюцца ў свіннях і іхніх дыетах.

- Знаёмая рабіла жалудовую маску на твар.
- І што?
- Ружовенькая стала, як...
- Як?
- Як... немаўлятка!

Як толькі «гадавая» жывёліна вызначана, крэмы непазбежна запаўняюцца яе падабенствамі. Скажам, тымі ж свіннямі. Любымі — з дрэва, з гліны, з металу, з каляровага шкла, з пластыку. Свіныя рыльцы глядзяць з календароў, з паштовых картак. Свінням святочныя чырвоныя шапачкі дамалёўваюць, свінням макіяж наносяць: доўгія чорныя вейкі, цені на павеках. Зірнеш на такога «ачалавечанага» парсюка — і жудасна робіцца, і катлета ў горла не лезе.

Людзі, праўда, купляюць. Калі не сабе, то, значыцца, у падарунак. Праўда, калі на такіх вось свіннях яшчэ можна выехаць у выпадку з калегамі і знаёмымі (ды і хоць бы танна), то сябры ды сваякі, на жаль, патрабуюць асобнай увагі.

- Што бабулі падорым?
- Вунь па зніжцы набор пернікаў.
- У яе ж зубоў два ці тры толькі засталася.
- Тым лепей. Значыць, паляжаць, пакулы ізноў не прыедзем.

Увогуле, вяршыня досціпу — падарыць штось не без значэння. Не без прыхаванага з’едлі-

вага пакеплівання. Падкласці дробачку звычайнай атруты, а то ад сезоннай, змушанай добра-зычлівасці ажно ў роце ссохла. Абстынентны сіндром, так бы мовіць.

— А дзядзі Пеці з сям'ёй падарунак не купляй, усё роўна не прыедуць. Я ім картку даслаў.

— Са свіннёй хоць?

— Там чатыры свінні. Большая — дзядзя Пеця, тады дзеця Галя, а парсючкі — Уладзік і Валерык.

Стрыечнаму брату, якога муштруе жонка-вегетарыянка, падорым каляровую кніжку «Трыста мясных страў».

— Ты ж так любіш шашлыкi, Санечка.

Пляменніцы, якая ў свае трыццаць пяць аніяк не выйдзе замуж, — сімпатычны набор панчошак. Сініх. Дзядзьку, які доўга і без асаблівага поспеху лечыць залежнасць ад алкаголю, — каньяк.

— Калекцыйна́я, бач ты, бутэ́лька.

Гэта значыць — завалылася ў шафе і страціла частку этыкеткі.

Сястры Каці ўрачыста ўсунем набор посуду, што ўжо гадоў трыццаць пераходзіць ад аднаго сямейніка да другога і так нікім і не быў распакаваны. Кацінаму мужу-алергіку — мужчынскі парфум, ад якога пачынае чхаць нават кот.

І кожнаму пад елачку — па свінні. Каб нікому крыўдна не было.

Шампанскае шыпіць, куранты б'юць, гірлянды таямніча пабліскваюць.

— Як добра, што мы тут усёй сям'ёй...

За традыцыйным аліўе ды сялёдкай у бурачковым футры ўсе сядзяць, з замілаваннем глядзячы на халадзец. Так і сустракаюць чарговы год. Падарункамі абменьваюцца, выкрыкваюць тосты. І любяць адзін аднаго, любяць. Амаль што.

Пасля, калі аліўе канчаткова з'едзены, а ад шампанскага лёгкім успамінам засталася пякотка, дабрадушны святочны настрой патроху пакідае, так што можна ўздыхнуць свабодна.

— Не, ну ты паглядзі. Падарылі, паскуднікі, попельніцу ў форме пантофліка жаночага.

— Ну-у-у? Ды як яны...

— Паківаюць, бачыш ты, што я ў цябе пад абцасам!

— Паскуднікі! Гадаўцы! А яшчэ сваякі!

— *Твае* сваякі!

І вялікая, светлая, усёабдымная любоў аціхае. Да наступных свят.

Латарэя

Жылі яны ўдваіх у маленькай аднапакаёўцы — Андрэй Сямёнавіч і ягоная жонка. Жылі, як усе — гэта значыць, не лепш за іншых. Напэўна, і не горш.

Андрэй Сямёнавіч, вечарам вяртаючыся з працы, еў боршч, а пасля хаваўся ад жонкі за штотыднёвікам з красвордам і судоку. Жонка, заўсёды ў тым самым пярэстым халаціку, не міргаючы, узіралася ў тэлевізар падведзенымі з самага ранку вачыма.

У тэлевізары людзі смяліся, гаварылі, і так прывабна мільгацела рэклама. Тут — маўчалі. Маўчанне лучыла гэтых дваіх нябачнаю ніткай, паядноўвала лепей, чым самая вострая інтэлектуальная размова. Уздыхалі сінхронна, звыкла. І жыццё прамінала таксама па звычцы — у завучаным рытме, у адзіным тэмпе.

У такім самым аднойчы зададзеным тэмпе — раз на месяц — жонка нязменна распачынала

скандал. Нязмушана, быццам праводзіла запалкаю па каробачцы, кідала ў мужа рэзкай фразай, заўсёды адной і той жа. Муж распальваўся адразу, успыхваў, крычаў, тупаў нагамі, наступаючы на жонку, размахваючы рукамі, быццам хацеў ухапіць за халацік. Жонка хавалася ў кухні і голасна выкрыквала абразы ўжо адтуль.

Яны ведалі адзін аднаго досыць даўно, а таму былі ў курсе, дзе баліць, дзе ўсё яшчэ смыляць душэўныя раны. І не шкадавалі солі. І абыякава наракалі адзін на аднаго — быццам і без асаблівай ахвоты, а па абрыдлай звычцы. «Каб усё было, як у людзей».

І — было. Як у людзей.

Аднаго разу Андрэй Сямёнавіч прыйшоў нейкі дзіўнавата разгублены. Нязвыклы. Сеў, падсунуўшы чорную скураную торбу пад табурэт, і нават не зірнуў на адвечны боршч. Жонка, звязіўшы вочы, паспела падумаць: «П'яны!..» Пасля думкі яе зачাপіліся за «тую паскудзіну», саперніцу, з якою даводзілася за Андрэя Сямёнавіча, не шкадуючы сябе, змагацца. І яна сцялася ўнутры, і ў паветры адчувальна запахла навальніцаю.

Але муж загаварыў раней.

— Юлечка, — сказаў, аціраючы пот праваю рукою. — Мне тут на рабоце... таго... гэтага. Далі. Вось.

І левай няўпэўнена працягнуў Юлечцы нешта, быццам індульгенцыю. Жонка тарганула вуснамі і пакруціла ў пальцах кавалак навошчанай паперы. Паднесла да твару, прымружылася.

— Дай акулеры, — працадзіла скрозь зубы і, ужо ўмацаваўшы на носе дадатковую пару вачэй, прачытала ўслых: — Латарэя? Пфуй!

— Сказалі, — пачаў жыва апавядаць Андрэй Сямёнавіч, — сказалі: купі. Ну, я і купіў. Кажуць, выігрываюць. Кватэры там. І ўвогуле.

— Лухта, — з веданнем справы адрэзала Юлечка.

Адкінула паперчыну ад сябе, нават з грэблі-васцю, і пляснула ў талерку боршч.

На другі дзень, пакуль Андрэй Сямёнавіч быў на працы, яна знайшла каляровую паперку ля люстра ў вітальні — мабыць, муж падняў з падлогі і прыладзіў пад гіпсавай фігуркай сабачкі.

— Ёлуп, — мовіла Юлечка, пахітаўшы галавой.

Муж часцяком здаваўся ёй дзіцёнкам — гадоў гэтак пяці, не болей. Лупаў круглымі вачыма, быццам баранчык, на любыя пытанні любіў адказваць: «Н-не ве-едаю...», абы не вырашаць самастойна. Дзіцёнка трэба было, быццам ляльку, апранаць, карміць ды ў належны час класці

спаць. Часам дазваляць гуляць ці даваць нейкія даручэнні па гаспадарцы, каб выхоўваць, але не болей за тое. На гэтым караблі капітанам піратаў заўжды была Юлечка, а Андрэй Сямёнавіч, нягледзячы на немалы живот, шырокія плечы ды пасівелыя вусы — юнгам.

Яна пацягнулася, каб скамячыць білет ды ўкінуць у смецце, але раптам стрымалася. Успомніла каляровую рэкламу, дзе тэлевізійныя сірэны соладка спявалі пра навюткія кватэры ў вялікіх дамах, пра агромністыя машыны — кожная ледзь не з іхнюю гасцёўню памерам. І чамусьці падалося, што сірэны хлусіць не могуць, што ў новай кватэры ўсё можа пайсці па-новаму, што і нават юнга Андрэй Сямёнавіч там будзе таксама нейкім іншым. Новым.

І калі муж прыйшоў вечарам з працы, яна сустрэла яго не халодным поклічам з кухні «Хадзі есці!..», як звычайна, нават не пагрозлівым «Дзе бадзяўся?!», а пытаннем — са свайго звычайнага месца перад тэлевізарам:

— А... колькі ж гэта ў вас чалавек білеты ўзялі?

Андрэй Сямёнавіч, здатны адрозніваць да паўсотні розных адценняў у голасе жонкі, адчуў за спінаю крылы і пачаў са смакам апавядаць, як загадчык аддзела прыйшоў да іх, як паказаў стосік білетаў, што скінулі «на рэалі-

зацьню», як Пятровіч адмовіўся і як ён, Андрэй Сямёнавіч, білет для сябе вельмі-вельмі ўважліва выбіраў.

— Тут шаснаццаць, — тыцкаў ён тоўстым пальцам ў шэрыя лічбы на паперы. — Гэта ж мы з табою шаснаццаціга пабраліся. І пяцьдзясят восем, то ж нумар кватэры. І...

Юлечка слухала яго, паблажліва ківаючы. З экрана пелі, спавіваючы размову чарамі, сірэны. На кухні ў недаўменні стыў боршч.

Дні пабеглі шпарчэй. Андрэй Сямёнавіч спяшаўся з працы, кідаў торбу ў вітальні і, таропка сцягнуўшы боты і куртку, сядзла побач з жонкай. Паміж імі на канапе ляжаў білет, таямніча адліваў у святле трох бутонаў пад столлю глянцавым жоўтым. На гэтым жоўтым роўнымі шэрагамі цягнуліся лічбы — спрэс знакавыя, спрэс чароўныя. Шаснаццаціга чэрвеня малады Андрэй Сямёнавіч упершыню пабачыў Юлечку ў парку — з моднай амерыканскай фрызурай, у польскай сукенцы, з італьянскай торбачкай і мілым беларускім носікам-бульбінкай. А Юлечка пабачыла кашчаватага студэнта ў агромністых акулерах і бацькавым строгім касцюме — якраз з іспыту вяртаўся. Трыццаць чатыры гады разам, тут, у пяцьдзясят васьмай кватэры. Восемдзясят шэсьць прыступак ад ганку да іхніх дзвярэй. Трэці трамвай возіць

Андрэя Сямёнавіча на працу ў сваім металічным чэраве.

Адным словам, усё знакі, усё сэнсы, усё — прывязкі да іх жыцця. Прагаворваючы кожную лічбу ўслых, паўтараючы між сабою, яны быццам прычароўвалі ўдачу да свайго білета. Звязвалі заяўлены на лсьнянай паперцы выйгрыш з сабой.

— А вось памятаеш...

— А ты памятаеш...

Як выявілася, яны шмат чаго памяталі разам — палову адзін і палову другі. І зараз склейвалі ўспаміны, як ашчадныя гаспадыні склейваюць паловы кубачка з любімага індыйскага сервіза.

Тыдзень прамінуў незаўважна. Сядзелі ўтраіх (з білетам) на канапе, пад спевы сірэн будавалі каляровыя мары.

— А вось калі ўсё-такі кватэра, гэтую можна будзе здаць, а самім...

— А калі машына, дык я таксама на правы вывучуся...

Запаветная нядзеля надышла хутка, нават занадта хутка. Радасныя, святочныя — Юлечка з завіўкаю, Андрэй Сямёнавіч пры гальштук — селі. Глядзелі і слухалі, амаль не дыхаючы, толькі тоўстыя пальцы Андрэя Сямёнавіча з намёртва ўшлаўленым у безыменны пярэцён-

кам нервова стукалі па канапе. Адна з сірэн, вусцішна ўсміхаючыся, цягнула лічбы з вялікага меху і, быццам назнарок, быццам здзекаваючыся, увесь час то недадавала, то перабольшвала:

— Трыццаць тры! Восемдзесят сем! Чатыры!..

Юлечка хмурылася, Андрэй Сямёнавіч увабраў галаву ў плечы. І зусім не здзівіўся, калі пасля апошняй лічбы («Пятнаццаць!») жонка рэзка падскочыла, карцінна рванула білет напалам і збегла ў кухню. І ўжо адтуль, шумна перасоўваючы посуд, загаварыла, устаючы на звыклых рэйкі:

— Жыццё паламаў! Білеты ён купляе... Ды хто ж табе тую кватэру дасць, ды ты ж паглядзі на сябе ў люстра, ёлуп ты стары! Ды табе б...

Яна толькі-толькі пачала ўваходзіць у раж, але пачула, як бразнулі дзверы, і спынілася. Высунула галаву з развітымі кудзерамі з кухні, упэўнілася: сышоў.

— Да паскудзіны, — вырашыла Юлечка.

І ўпала на табурэт, і голасна заплакала, аціраючы з твару пацёкі фарбы. Калі муж не цэніць усіх яе клопатаў пра яго, усіх яе ахвяр, калі ад жончынага баршчу ён вось так проста сыходзіць да праклятай разлучніцы — што ж гэта такое атрымліваецца?

— Што... такое? — знясілена вымавіла Юлечка.

Дрыготкія вусны крывіліся ад плачу, які скаланаў яе ўсю, і зусім не слухаліся.

Яна думала: вось, калі б тады, у тым сваім дзівосным строі яна прамінула нязграбнага студэнціка і ўсміхнулася таму плячыстаму лейтэнанту. О! Як бы ўсё было іначай! Лейтэнант кахаў бы яе. Пакорліва еў бы боршч. Не купляў дурныя латарэі. Не хлусіў бы, не хаміў ёй. Даслужыўся б, як прыстойны чалавек, да генерала. Не хадзіў бы да паскудзіны.

Юлечка з добрую гадзіну патанала ў жаласці да самой сябе, таму не пачула, як асцярожна адчыніліся дзверы кватэры. І Андрэй Сямёнавіч, што вырас на парозе кухні, — тоўсты, аблезлы, лысы, з крывенькай усмешкай, з дурнымі сваімі вусамі і агромністымі акулярамі — стаў для яе нечаканасцю.

— Лапачка, рыбанька, заечка, — прагаварыў сівавусы юнга, няўмела спрабуючы ўзбудзіць у жонцы любасць жывёльнымі мянушкамі.

Юлечка звяла падмаляваныя бровы. Ад паптаптанага сямейнага ачага пахла баршчом, а ў гасцёўні, прыглушаная сцяною, голасна і раздражняльна спявала рэклама.

— Ну? Чаго яшчэ? Мала ты маёй крыві папіў, монстр?

Вусны ў яе зноў здрадліва задрыжалі, скалаліся плечы. Вельмі шкада стала сябе — не цяперашняй нават, а той, маладой, у пекнай сукенцы, з моднай торбачкай.

— Заечка,— паўтарыў «монстр» зніякавала.— Ты... не таго. Не гэтага. А?

На крутыя калені Юлечкі ўпаў, быццам сухі лісток, жоўты глянцавы білет.

За сцяною пелі сірэны.

Званіў

— Званіў,— сказала Ані, хітра пабліскваючы вачыма, Валянціна Пятроўна. — Званіў.

Бледная Анечка, якая толькі-толькі вярнулася са сталоўкі, зніжавела, знерухомела. Пакецік з апельсінавым сокам небяспечна хітнуўся ў руцэ.

— Хто?

Валянціна Пятроўна гулка, быццам у бочку, і аж занадта шматзначна засмялася. Заскакалі на пышных грудзях залатыя ланцужкі, з выклікам заззяў залаты разец у верхняй сківіцы.

— Не ведаю, не ведаю... — І апошнім словам, быццам кантрольным стрэлам, пшчотную Аню дабіла: — Мужчына!..

Аня, чырванеючы, пераступала з нагі на нагу. Пакецік з сокам дробна дрыжаў, і на вейках гэтаксама дрыжалі слёзы.

Усе пяць сталоў бессаромна і сквапна разглядалі безабаронную Анечку і, натуральна, ужо

выводзілі ў сваіх пергідрольных галовах, што за ён і чаму званіў. І чаму — Анечцы.

— Гэта не тое,— прабляяла Аня ледзь чутна.— Вы... не думайце.

— Мы не думаем,— з салодкай атрутаю адгукнуліся з трэцяга стала, дзе за стосамі папер мільгаў светлы чуб Зоі Піліпаўны. Другі стол напаўголаса заўважыў, што — вось яно, маладое пакаленне. Спачатку гэтыя кавалеры сюды званіць пачнуць, а тады і прыпнуцца.

— Гэта не тое,— без асаблівай надзеі паўтарыла Аня.

Сталы не верылі.

Сярод гэтых сталоў, і папер, і шафаў з непад'ёмнымі тэчкамі Аня з'явілася некалькі гадоў таму, адразу пасля інстытута. Думала — часова, пакуль знойдзецца штосьці лепшае.

Не знайшлося.

Аня тым часам патроху ўрасталала ў свой куток паміж пыльным ледзь жывым фікусам, які Валянціна Пятроўна і Дар'я Сямёнаўна выкарыстоўвалі заміж попельніцы, і намёртва прыклееным да шпалераў календаром за восемдзсят чацвёрты год. Бланкі, справаздачы і дакладныя былі на стале, а пад сталом — кнігі. Збольшага «пра любоў».

Людзям, якія перанеслі голад і якім жыццёва не стае карысных рэчываў, прапісваюць

вітаміны. Аня сама сабе прапісала любоўныя раманы. І ўпарта чаплялася за дробныя падслепаватыя літаркі на рыхлай шэрай паперы, асабліва калі за адзіным акном кабінета на пяць сталоў была сумная слота, калі вусцішна трышчалі пад столлю лямпы дзённага асвятлення, калі Валянціна Пятроўна выкручвала гучнасць у сваёй радыёлы напоўніцу.

Радыё голасна скардзілася на адзіноту, сталы дружна падпявалі.

Аня не скардзілася. Сядзела, падціснуўшы бледныя вусны, над бланкамі і формамі з нечытэльнымі назвамі, старанна вадзіла пальчыкам па бясконцых лічбах. Папраўляла на кірпатым носе круглыя акулёры, звяралася з тоўстым даведнікам.

Уся была нязграбная, недарэчная, вечна прастуджаная, з шэранькімі валасамі тырчком і да смешнага круглым цельцам на худых ножках. Надзявала паўзверх кашулькі пярэстую камізэльку, цьмяныя валасы прыбірала ў тонкі хвосцік. Глядзела на жыццё праз тоўстыя лінзы здзіўлена і як бы зараней расчаравана. Вуглы роту панура імкнуліся долу, незалежна ад падзей у свеце, што трымаўся на пяці сталах.

— Сіняя панчоха, — за вочы казала пра Аню Валянціна Пятроўна.

Казала аўтарытэтна, тонам сапраўднага эксперта. Зрэшты, і мела на гэта права, маючы за плячыма чатыры афіцыйныя шлюбы і тры з паловай «так».

Астатнія сталы з Валянцінай Пятроўнаю пагаджаліся. Аня і сама пагаджалася: цяжка спрачацца з рэчаіснасцю. Але і, не спрачаючыся, крыўдзілася — на Валянціну Пятроўну і на рэчаіснасць.

Нешматлікія калегі мужчынскага полу глядзелі як бы скрозь яе, не затрымліваючы позіркаў. У размове, калі з нейкай прычыны і згавалі, казалі няпэўна, неакрэслена, расплывіста:

— Ну тая... у акулярах. Кабінет яшчэ на трэцім паверсе.

Не, дыягназ самой Валянціны Пятроўны ўпрост не мог быць няправільным.

І тут — такое. Ані, смешнай, недарэчнай, нязграбнай, тэлефануе ў абед нейкі пастаўлены мужчынскі голас.

Нонсэнс. Скандал.

— Самае галоўнае, — са смакам расказвала Валянціна Пятроўна, актыўна жэстыкулюючы, — самае галоўнае, спытаў, калі можна застаць. Разумеце? Я яму — няма, на абедзе. А ён — а калі, значыцца, можна застаць. Падумайце!

Сталы ахалі. Чырвоная Аня сядзела, нізка нахіліўшыся над паперамі, глядзела на

лічбы невідушчымі вачыма. Дрыжала ўся, да рэшты — пальцамі, вуснамі, вейкамі, плячыма.

Думала, як думаюць людзі, калі пасля доўгага шляху апынаюцца на вяршыні: стомлена, разняволена, бязладна і — адразу пра ўсё.

Мужчына. Званіў. Прасіў яе, хацеў яе пачуць. Перапытаў, калі вернецца з абеду. Значыць — будзе яшчэ званіць. Значыць — усё яшчэ хоча яе пачуць.

Ад гэтых думак сэрца замірала. Любімыя раманы быццам пераліваліся з мяккіх вокладак з самлелымі прыгажунямі ў Аніна жыццё. Мужчына пабачыў яе — мо ў метро, мо ў краме, мо на вуліцы. І, пабачыўшы, адчуў нешта. І гэтае «нешта» за Анечкай яго пагнала, і гэтае «нешта» яму дапамагло Анечку знайсці.

Сэрца пад пярэстай камізэлькай замірала ад салодкага жаху, а бледныя пальцы пад сталом мацней і мацней сціскалі зацяганы бібліятэчны томік.

Мужчына! Званіў!..

Сталы патроху ўліваліся ў працоўны рытм: хтосьці гартаў часопіс з модамі і плёткамі, хтосьці з імпэтам падпільваў пазногці. Валянціна Пятроўна з Дар'яй Сямёнаўнай, адчыніўшы фортку, дружна адорвалі паўжывы фікус конскімі дозамі нікаціну.

І тады, у самы разгар працы, вінтом укручваючыся ў шоргат глянцавай паперы, у траск

лямпай пад столлю, у пракуранае паветра кабінета, віскліва і патрабавальна зазваніў тэлефон.

Валянціна Пятроўна і Анечка стартавалі адначасова, але на фінішнай прамой абазначаная сталасць перамагла, хай сабе і не дужа спартыўнымі прыёмамі. Спавітыя золатам пальцы Валянціны Пятроўны леглі на слухаўку і паднеслі яе да штучнай перліны ў завушніцы, а ярка-ружовыя вусны выціснулі гугнявае:

— Трыста сёмая слухае.

Пяць сталоў замерлі ў чаканні. Валянціна Пятроўна, слухаючы кагось, крыва ўсмінулася і працягнула слухаўку Ані. Тая ўзяла пластыкавую трубку нясмела, з заміраннем сэрца. Прагаварыла, часта лупаючы вачыма:

— Алё?..

— Ганна Сямёнаўна? — спыталі ў яе прыемным барытонам. — Ганна Сямёнаўна Васкевіч? Ленінская, пяцьдзясят, кватэра тры?

— Так, — віскнула Аня.

Трохі здзіўным было, што ён, незнаёмы, новы, ужо ведае яе дамашні адрас, але гэта ўсё, напэўна, ад сілы жарсці, што яго так нечакана ахапіла.

«Я твая, — пела ўсё ў Анінай душы. — Уся, уся. На Ленінскай ці на Савецкай, у трэцяй ці ў трыццаць трэцяй кватэры».

Але гэтага Анечка не агучыла, бо барытон, заўважна спяшаючыся, казаў далей:

— З ЖЭКа вас турбуюць. Вы на заўтра ў пад'езд электрыка выклікалі? Пакуль ёсць вокны на восем і на трынаццаць.

Аня моўчкі глядзела на пяць сталоў, якія знемагаліся ад самых разнастайных здагадак і марна спрабавалі рабіць выгляд, што не падслухоўваюць.

— Тады ў восем,— цвёрда сказала Аня ў слухаўку, свідруючы позіркам Валянціну Пятроўну, і крохкім голасам дадала — праўда, толькі пасля таго, як пачула кароткія гудкі: — Так, так. І я цябе. Цалую, цалую.

Сталы ахнулі, і нават Валянціна Пятроўна, маналітная, непарушная, змянілася з твару.

А Анечка, расправіўшы плечы і ўскінуўшы галаву, недасяжная, прайшла да свайго стала. І цяжка села, быццам паставіла кропку.

І, ні да каго асабіста не звяртаючыся, але голасна і выразна прамовіла, няўважна кіўнуўшы на сіменькі тэлефон на сцяне ля ўвахода:

— *Мой мужчына.*

Кайданы Гіменея

З год ад Тасіка не было ані званкоў, ані лістоў, і таму стасункі з ім у Бруцкага заставаліся самымі прыязнымі, па прынцыпе «Чым меней кантактаў, тым лепш адносіны».

Як вядома, гэтае няхітрае правіла спрацоўвае амаль на ўсіх роднасных сувязях. Асабліва на тых, калі абодва не дужа ўпэўненыя: ці то ягоная маці даводзіцца вам стрыечнай цёткай, ці то муж ягонаі сястры — пляменнік вашай бабулі. Бруцкі нюансы свайго сваяцтва з Тасікам уяўляю дужа смутна, хоць сам Тасік, пухлы, слязлівы і заўсёды нечым захоплены да прыступаў удушша, і меў непрыемную манеру называць Бруцкага «брацікам».

Прыязні, праўда, паменшала, калі адным душным чэрвеньскім вечарам радасны Тасік патэлефанаваў свайму «браціку», каб у сціслай саракахвіліннай прамове паведаміць: ажаніўся. Прычым, як кожны бязмерна шчаслівы

чалавек, Тасік абавязкова хацеў падзяліцца сваім шчасцем, і проста выслухаць сагу пра выключную ва ўсіх адносінах Люду было недастаткова. Тасік жадаў Люду прадэманстраваць — вывесці на шворцы перад журы, прымусіць скачыць цераз кольцы і даць лапку за драбочак цукру.

З гэтай прычыны Тасік нязмушана запрасіў сам сябе ў госці да Бруцкага, вядома, разам з Людай, і весела развітаўся.

Бруцкі, нахмурыўшыся, слухаў кароткія гудкі ў слухаўцы і напружана спрабаваў знайсці назаўтра нейкую неадкладную справу. Справа на другім тыдні адпачынку ўпарта не знаходзілася, таму спаў Бруцкі дужа кепска, часта прачынаўся, ішоў на кухню піць ваду.

«З'еду з самай раніцы, і сам чорт мне не брат!» — змрочна думаў Бруцкі, ікаючы. Ад адной думкі пра чорта Тасіка пакутліва ламіла зубы. Сон, гэты адвечны суцяшальнік усіх няшчасных і хворых душою, злітаваўся над ім і даў, нарэшце, спачын. Бруцкі спаў як бярвяно і не сніў нічога.

Абудзіў яго званок у дзверы. Бруцкі падскочыў — калматы, з заспанымі вачыма, з пусткаю ў галаве. Пазяхаючы, пайшоў адчыняць, нават не зірнуўшы ў вочка. Адчыніўшы, павольна адступіў у кватэру. У горле ў яго ссохла, і бліскавічна пранеслася думка: ці не дурны сон?..

Тасік, цалкам рэальны і, як звычайна, слязлівы і пухлы, стаяў перад ім чыста паголены, у строгім чорным строі, з шырокім жоўтым гальштукам, які аніяк не хацеў спакойна легчы і стаяў тырчком.

— Брацік! — расчулена крыкнуў Тасік, патыхаючы некалькімі літрамі адэкалону, і раскрыў абдымкі.

Бруцкі баязліва зірнуў за госця, але болей на лесвічнай пляцоўцы нікога не было.

— У цырульню пайшла, — патлумачыў госць, зразумеўшы насцярожаны позірк без слоў.

І тут жа пачаў шматслоўна апавядаць, якая прычоска ў Людэ была раней, якую яна робіць звычайна, калі ходзіць у госці, і якую вырашыла зрабіць зараз.

— Такая яна ў мяне, — Тасік замілавана ўздыхнуў.

За гэтыя дваццаць хвілін, калі ён, не прыпыняючыся, гаварыў, яны з Бруцкім паспелі зайсці ў пакой, прычым далікатны Тасік, перш чым усесці на раскладзеную канапу, вуглом падвярнуў прасціну.

— Значыць, жаніўся, — сказаў Бруцкі, проста каб сказаць хоць што-небудзь, пакуль улазіў у джынсы.

Джынсы былі да ўтульнасці зацяганыя, змятыя, з нехайнымі махрамі на калашынах

і на фоне навіюткага Тасікава строя глядзеліся ледзь не лахманамі. «Хай бачыць, што ніякіх гасцей я не чакаў», — помсліва думаў Бруцкі і з ярасцю часаў зарослую шчаку.

— Жаніўся, значыць, — рэхам адазваўся Тасік, кашлянуў і шумна пацягнуў носам. — Людачка мая — яна, ведаеш, якая?

— Якая? — кісла спытаў Бруцкі, блытаючыся ў кашулі, таксама не асабліва свежай.

Тасік, рамантычна ўздыхаючы, завёў вочы на столь.

— Така-а-ая, — адказаў нараспеў. — З ёю, брат, так: тое, тое і тое, без усякіх там. Сёння вось з раніцы мэблю глядзелі, ложак там, столік туалетны. Тады посуд: Люда любіць, каб посуд быў якасны і каб без, значыцца, малюнкаў.

Тасік скасіў вочы ўніз і, крывячы рот, зрабіў некалькі бездапаможных спроб вярнуць гальштук на належнае месца. Але ўпарты прадмет туалета вытыркаў па-ранейшаму, перамагаючы гравітацыю і здаровы сэнс.

— Гальштукаў мне купіла, — сказаў Тасік, кінуўшы свае намаганні. — Бач, які? Яркі, праўда?

Бруцкі паківаў. Гальштук сапраўды быў яркі — настолькі, што сляпіў вочы. Адвядзеш позірк — а перад вачыма ўсё яшчэ скачуць кіслотныя колы.

— А касцюм! — голасна захапляўся Тасік да-лей.— Бачыш, які касцюм? Яна выбірала, сама. Уласнымі ручкамі.

— Бачу,— пакарыўся Бруцкі.— Сапраўды, касцюм. У палосачку, здаецца.

— У палосачку, брат,— Тасік падскочыў, быццам мячык, пакруціўся, як мадэль на подыуме, што трохі не вязалася з ягонымі габарытамі.— Бачыш, які крой? Вузкавата месцамі, праўда, і ў паху рэжа, затое выгляд прыстойны.

— Вядома,— пагадзіўся Бруцкі.— І выгляд.

Тасік уздыхнуў і пакруціў зыякі гузік на пінжаку. Паглядзеў на гадзіннік на руцэ, наморшчыў лоб, робячы нейкія патаемныя разлікі. Пасля зірнуў спадылба на Бруцкага, пажававу вусны.

— А што,— запытаў Тасік нясмела.— У вас тут... кавярня на першым паверсе яшчэ... маецца?

Бруцкі падняў бровы.

— Хадзем вып'ем,— мовіў Тасік. І пасля паўзы змушана дадаў, зноў пакруціўшы гузік: — ...гарбаты. Люда мяне зараз увесь час поіць зялёнай гарбатай. Вельмі хораша для здароўя. Вельмі.

У кавярні, адзеленай ад прадуктовай крамы сімвалічнай перагародкай, было пуставата. Трое заўзятараў (усе — з характэрным трэмарам

рук) голасна абмяркоўвалі праблему глабальнага пацяплення. Час ад часу хтосьці з заўзятараў, зладзеявата страляючы вачыма, нагінаўся пад стол, храбусцеў пластыкавым пакетам — і, прыкрываючы рот тыльным бокам далоні, таропка вяртаўся да таварышаў. Дыскусія пасля гэтага накалялася, нягледзячы на некаторую бязладнасць маўлення.

Бруцкі, які не паспеў паснедаць, узяў сабе чорнай кавы і бутэрброд з вяндрлінай. Тасік, горка ўсміхаючыся, з драматычным надрывам папрасіў зялёнай гарбаты і ўжо за сталом, падціснуўшы вусны, меланхалічна сузіраў, як патанае ў кіпені пакецік.

— Яна ж пра мяне клапоціцца, — загаварыў Тасік. — Разумееш, брат? Пра мяне. Гарбата вось такая падбадзёрвае лепш за каву. А, скажам, вегетарыянства — гэта натуральны лад жыцця для разумнага чалавека.

На гэтых словах у Тасіка вельмі натуральна падаў голас страўнік. Бутэрброд захрас у Бруцкага ў горле.

— Я спачатку быў супраць, — казаў Тасік далей. — Думаў, не маё гэта ўсё. Ты ж ведаеш, як я сала люблю. І шынку. Але Люда — яна такая. У яе тое, тое і тое, без усякіх там... розных. Ага.

— Угу, — азваўся Бруцкі, спрабуючы прапхнуць бутэрброд далей хоць каўтком кавы.

— Алкаголь — атрута,— Тасік засяроджана тапіў гарбатны пакецік пластыкавай лыжачкай.— Соль, цукар там... Глютэны... Ведаеш, колькі ў хлебе гэтых розных глютэнаў?

Бруцкі пахітаў галавой. Тасік саркастычна ўсміхнуўся.

А Люда — ведала. Таму што Люда — клапаціца. І не толькі пра харчаванне ды адзенне, але і пра патрэбы духоўныя.

— На ёгу мяне запісала, — распавядаў Тасік. — Такое шчасце. Такая лёгкасць. Ходзім туды тры разы на тыдзень. Два вечары — на сальсу. Адзін раз, па пятніцах, — на лева... правапаўшарнае маляванне.

Бруцкі толькі прысвіснуў. Тасік, якога ён ведаў (збольшага — па вяселлям ці хаўтурам сваякоў) больш, чым танцы, ненавідзеў толькі салаткі без мяса і сямейныя сустрэчы без выпіўкі. І быў абсалютна няздатны маляваць — ні левым, ні правым паўшар'ем.

— А па суб-б-ботах, — пахмурна працягваў Тасік, сціскаючы бязвінную лыжачку ў кулаку. — Па суботах мы... на роварах... ездзім... за горадам!..

Храбусь! Гэта не вытрымала патэтыкі, трэснуўшы напалам, няшчасная лыжачка.

— Такое шчасце, — коратка і злосна падсумаваў Тасік.

Закасаў рукаў, агаліўшы круглую руку, густа зарослую рудаватым валоссем, да локця, паказаў Бруцкаму. На светлай скуры вылучаліся кепска замазаныя зялёнкай глыбокія драпіны.

— Люда? — уразіўся Бруцкі.

— Кот,— суха выправіў Тасік.— Кот у яе, я табе скажу... Брытанец. Морда — шырэйшая за маю. Мясa жарэ, скаціна. Сядзім на канапе, я — Людку абняць, а ён як...

Тасік пачасаў вуха і з нянавісцю паглядзеў на белы пластыкавы кубачак з зялёнай гарбатай. Паспрабаваў паправіць няўтаймаваны гальштук, зноў нічога не дамогся і раптам, сціснуўшы зубы, рвануў гальштук з шыі, ажно затрашчаў штучны шоўк.

Сонная прадаўшчыца, уладарка ўсіх дабротаў кавярні пры краме, прадала ім пляшку каньяку. Тасік, набычыўшыся, крыкліва папрасіў яшчэ і бутэробродаў з вяндлінай. Еў прагна, захлынаючыся слінай, пэцкаючы маслам твар і рукі, і вочы таксама зрабіліся масленымі.

— За любоў? — спытаў Бруцкі, падсоўваючы Тасіку шклянку, падумаў і няўпэўнена прапанаваў: — За... Людмілу?

Словы замёрлі ў Бруцкага на вуснах ад Тасікава сталёвага позірку.

— За свабоду! — выгукнуў Тасік і выпіў залпам.

Не чокаючыся.

Эквілібрыстыка

Бачылі, мусіць, калі-небудзь у цырку нумары эквілібрыстаў? Звычайна тоненькая дзяўчынка ў зыркім серабрыстым трыко выбягае на сцэну, і кланяецца, падымаючы квоल्या ручкі, і робіць рэверансы. Пасля суровыя дзядзькі доўга сапуць, ставячы адзін на адзін бліскучыя металічныя цыліндры — самы вялікі, сярэдні, меншы і зусім маленькі. Тады на апошні цыліндр змяшчаюць дошчачку, прычым не адразу: уся канструкцыя хістаецца і ходзіць ходырам, так што трэба прыкласці нямала высілкаў, каб дошчачка проста ўтрымалася наверху, паўзверху усіх цыліндраў.

А пасля хтосьці з дзядзькоў бесцырымонна хапае дзяўчынку і ставіць яе, як ляльку, на тую дошчачку. І эквілібрыстка, завучана ўсміхаючыся, уся напружаная, напятая, як скручаная спружына, стаіць на самым версе. Балансуе на мяжы падзення, ажно дух захоплівае. Здаецца, ледзь-ледзь. Здаецца, вось-вось — і...

Вось і чалавечыя стасункі — рэч такая ж няпростая. Заўжды трэба ведаць, што, каму, калі і як казаць. Або не казаць.

Таму што ад аднаго сціплага «добрай раніцы», калі скажаце проста так, не падумаўшы, могуць быць самыя розныя наступствы, і часцей — непрыемныя.

Скажаце — а нехта ўжо і разумее:

— Ага! Добрая, значыць, раніца. А з чаго б гэта? А што гэта маецца на ўвазе? Паківае, значыцца, на штось?

І прыглядацца пачне, і што-небудзь непатрэбнае напэўна заўважыць. Бо ўсе мы людзі, і ва ўсіх нас штось не надта бліскачае сям-там прыхавана.

Хто «нехта»? Ды ўсе. Кожны.

Скажаце вы сваё недарэчнае «добрай раніцы», а ў кагось учора стрыечны дзядзька з Пінска аддаў Богу душу. І хай бы сабе проста аддаў, але, як выявілася, падступны стары чорт год таму паспеў ажаніцца і кватэру адпісаў не каму б яшчэ, а новай жонцы. То раніца для несучешнага пляменніка, вядома, ніколькі не добрая.

«Ага, — падумае. — Здзекуецца, паскуднік!»

Ці, можа, у суседзяў скралі сямейнае аўто якраз напярэдадні. А тут вы круціцеся са сваімі добрымі раніцамі. Падазрона.

— Ясна,— скажуць.— Ясна, хто злодзей. Бач, яшчэ і пасміхаецца.

І паспрабуйце пасля патлумачыць участковаму, чаму ў вас з дваццаці трох да паловы на трэцюю няма алібі.

Або нават горш: якаясь занадта, упрост крытычна незаможная жанчына запіша дурную вашу «раніцу» ў разрад кампліментаў. Ці, скажам, флірту. Жанчыны, каб вы ведалі,— могуць. І вельмі лёгка. І што тады?

— Ага,— вырашыць.— Значыць, мае пэўныя намеры.

А калі ўжо жанчына вырашыла, што вы маеце на яе пэўныя намеры, не адкруціцеся. А далей што? А вядома, што. З Віцебска ў вашу кватэру пераязджае цешча з сабакам, катом, папугаямі і цесцем-рэўматыкам, дзеці гуляюць у футбол вашым працоўным ноўтбукам, а там недалёка і да язвы страўніка з нервовых прычын. Будзеце ляжаць пад аперацыйнымі лямпамі — згадаеце тую сваю недарэчнасць, з якой усё пачалося, але позна будзе.

Ці вось, скажам, саступаеце вы месца ў аўтобусе. Думаеце, увесь такі цудоўны ды правільны? Думаеце, добрае выхаванне паказваеце? Лухта. Самападман. Фікцыя.

Саступіце месца жанчыне — тая і мяркуе:

— Што ж, значыць, я гэтак кепска выглядаю?

І неўроз, і слёзы, і палова сямейнага бюджэту адыходзіць да касметолагаў ды розных там цырульнікаў. Муж застаецца без абеду, бо некалі абед гатаваць, калі трэба ў цырульню, дзеці не вучаць урокі, нахабнік кот дзярэ кіпцюрамі новую канапу. І ўсё вы вінаваты з вашай недарэчнай галантнасцю.

Мужчыну, хай той нават лысы, з палачкай і трасецца ад старасці, рассыпаючы вакол пясок, таксама саступаць месца нельга. Ён, можа, у аўтобусе з дамай. Ён, можа, узрост свой дэманстраваць не хоча. Ён, можа, увогуле едзе на заняткі па бальных танцах з элементамі сальсы, дзе плануе заляцацца да дваццацігадовай інструктаркі. А тут вы яму ўвесь настрой псуеце. Брыдка. Сорам.

Пра дзяцей нават і казаць не трэба, усё і так відавочна. Чапляецца да малых — значыць, маньяк. Хтосьці з асабліва пільных пасажыраў патэлефануе, куды трэба, — і вось, калі ласка, вітайце зноў спадара ўчастковага і зноў тлумачце яму, што вы не вярблюд.

А, паміж намі, участковыя з прафесійных прычын не схільныя давяраць людзям. Асабліва тым, якіх так часта бачаць у падобных абставінах.

І гэта, праўду кажучы, толькі вяршыня айсберга, ад якога штодзень тонуць тысячы «Ты-

танікаў» кшталту вас. Для прыкладу возьмем што-небудзь самае простае. Ну вось: на працы хочаце вы з калегамі абмеркаваць, што нехта Іваноў сыходзіць у адпачынак.

Так і кажаце:

— А Іваноў у адпачынак ідзе.

Проста каб размову падтрымаць.

Заканчваецца ж усё тым, што звольнены Іваноў дзе-небудзь на паркоўцы дае вам кухталёў. А пасля вы ў аддзяленні траўматалогіі дзівуецца, чаму гэта так выйшла.

А выйшла вось як: Пятроў вас пачуў і перадаў Сідараву ва ўласнай рэдакцыі. Маўляў, вось, ізноў гэты Іваноў у адпачынак ідзе. Сідараў, які заляцаецца да дырэктарскай сакратаркі, на другі дзень і кажа ёй:

— Ды гэты Іваноў толькі і робіць, што ходзіць па адпачынках. Зусім ад рук адбіўся.

У сакратароў ад начальства сакрэтаў аніколі не бывае, так што тым жа вечарам дырэктар у нязмушанай размове даведваецца: Іваноў — аматар прагуляць і пафілоніць. А з раніцы на Іванова абрушваецца палымяны дырэктарскі гнеў.

Але калі каго спытаць, хто плётку пусціў, усе дружна скажуць — вы. І будучь мець рацыю. І раззлаваны Іваноў прыйдзе па вашу душу.

Альбо такі прыклад: накіруюць да вас на працу студэнтку-практыкантку. Тая ў першы ж свой дзень зламае капір, разаб'е камп'ютарны манітор, важныя дакументы закіне ў шрэдар. І такая ўся недарэчная і няздатная, і такая з гэтай прычыны няшчасная, што вы, каб супакоіць, скажаце, як заўжды, не падумаўшы:

— Ну нічога, Алачка, з кім не бывае.

Скажаце — а ў выніку вам дасць кухталёў ужо ваша ўласная жонка разам з цешчай і цесцем.

Таму што Сідараў перадасць Пятрову, што вы нешта занадта добры з недарэкай-практыканткай, а Пятроў перадасць сакратарцы, што вы яшчэ, аказваецца, ого-го і круціце-муціце з маладухамі. А ў сакратаркі і вашай жонкі, каб вы ведалі, адзін цырульнік, а апошнія падчас навядзення прыгажосці на кліентках дужа любяць пагаварыць.

Так што вы зноў апынецеся ў траўматалогіі. Што да Алачкі, то тая проста клінічная дурніца, няздольная карыстацца не толькі капірам, але і звычайнай шарыкавай асадкай, так што дабрыня і спагада ёй усё роўна не дапамогуць.

Ведаеце, чаму ўсё менавіта так кожны раз складваецца? А вельмі проста, насамрэч. Усё, што вы скажаце, можна выкарыстаць супраць вас. Каму заўгодна. Лёгка. Заўсёды.

Скажаце жонцы, што яна сёння асабліва прыгожая, а тая:

— Ага! Значыць, паківае, што зазвычай агідная!

Скажаце начальніку, што вам падабаецца працаваць з ім вось ужо дзесяць гадоў, а той:

— Ага! Значыць, паківае, што даўно павышэння не даю!

Скажаце цешчы, што боршч цудоўны і вам хацелася б яго часцей есці, ну вось хоць штодня, а тая:

— Ага! Значыць, паківае, што я мала гатую!

Скажаце класнаму кіраўніку старэйшага сына, што ўдзячны яму за выхаванне дзіцёнка, а той:

— Ага! Значыць, паківае, быццам праз мяне ягоны сын — ідыёт і хуліган!

Кожны дзень вы балансуеце на вузенькай дошчачцы, пакладзенай паўзверх бліскучых цыліндраў. І жыццё ходзіць ходырам, няўстойлівае, непрадказальнае. Адзін няправільны рух — і паляціце долу, і нос разаб'еце. Эквілібрыстыка — спорт не для слабых духам.

Так што лепей, далібог, маўчыце.

Хаця б кухталёў не атрымаеце.

Інструкцыя для хворых

Надвор'е не радуе, у баку коле, голас здраджвае, рукі дрыжаць, а галава плавае ў тумане? Віншуем вас. Захварэлі.

Многія людзі хварэюць бессістэмна, па-аматарску, маючы пра гэты працэс досыць расплывістае ўяўленне. Вядома, такое безадказнае стаўленне не можа не адбівацца на якасці іхняй хваробы.

Нельга не прызнаць, што асобныя індывіды маюць прыроджаны талент да хвароб, атрымаўшы яго, так бы мовіць, з малаком маці. Большасць жа людзей праз усё жыццё набывае неабходныя веды цяжкім вопытным шляхам, губляючы на гэтым шляху час, нервы ды — эпізадычна — лаянку.

Мы не можам не цешыць сябе думкаю, што пасля прачытання нашай інструкцыі працэс хваробы для шырокіх мас болей не будзе загадкай. Хвароба, лёгка даступная кожнаму, — вось наша задача.

* * *

Найперш памятайце: захварэўшы, вы набы-
ваеце новы, асаблівы статус. У першую чаргу
ва ўласных вачах, а тады ўжо — у вачах сваіх
блізкіх. Тыя збіраюцца вакол вас, нахмурыўшы
бровы ды падціснуўшы вусны. Спачуваюць.
Стукаюць вас менавіта там, дзе баліць, цыка-
юць. Спрабуюць падтрымліваць — на тое ж
яны і свае, блізкія.

Падтрымка гэтая да пакутаў фізічных (якія
цярпець можна) дадае духоўныя (невыносныя).

Блізкія кажуць:

— Пхе, падумаеш! Вось у нябожчыцы цёткі
Валі такі быў боль, што па падлозе каталася і
выла ажно. А ў цябе што? Пфуй! Так, лухта.

Хворыя людзі любяць пачуваць сваю выключ-
насць, як быццам аніхто да іх ніколі ні на што
не хварэў, таму згадка пра звышнатуральную
цётку Валю вас, натуральна, не радуе. Як, да-
рэчы, і перспектыва выць, катаючыся па пад-
лозе.

— А вось,— уступае другі блізкі.— Вось я
чытаў пра амерыканца, якому во гэтак жа кеп-
ска было. То хуценька ўзялі, выразалі яму — і
паправіўся. Адразу. Н-ну. Лёгка.

— Што выразалі?

Блізкі паціскае плячыма і пазяхае ў кулак.

— Што-што. Ці то страўнік, ці то пачонку, бог яго ведае.

Вам, вядома, ані са страўнікам, ані з пачонкаю расставацца пакуль яшчэ не хочацца. Зрэшты, вы ж і тым, і другім досыць рэгулярна карыстаецеся.

— А ўвогуле, — вядзе сваю партыю трэці сваяк, — увогуле, сам вінаваты. Проста спортам займацца трэба, харчавацца хораша. Часнык там есці. Напрыклад. — І, падняўшы палец, вымаўляе пасля тэатральнай паўзы: — Дзэінфекцыя!

Доўгія і складаныя словы кшталту «дзэінфекцыя», «атыповая пнеўманія» ці «мікрацыркуляцыя» звычайна дабратворна дзейнічаюць на хворых: вочы адразу пачынаюць зліпацца, а сон, як вядома, найлепшы лек на свеце.

Але калі самастойна вылекавацца не атрымліваецца (гэта значыць не дзейнічаюць ані магічны тэрмометр, ані часныкавая дзэінфекцыя, ані загадкавыя — безназоўныя — таблеткі з аптэчкі на кухні), настойліва раім вам звярнуцца ў паліклініку.

Там усё зроблена для таго, каб вы, хворы і нягеглы, пра сваю хваробу забыліся. Прычым на ўваходзе, з парогу.

Першыя працэдуры можна прыняць адразу — у мясцовай рэгістратуры. Працуючы лакцыямі, паспрабуйце прабіцца праз чаргу тых,

хто стаіць у акенца «Талончыкі», праз другую, больш агрэсіўную чаргу ў тое ж акенца і праз хвост да акна «Тэрапеўт на дом». Прабываючыся, вы шмат новага і цікавага пачуеце пра сябе, прычым кожны з аратараў і дзёрзка, і радасна паспрабуе вызначыць ваш дыягназ. І пры гэтым, што асабліва прыемна, — абсалютна бясплатна.

Напіраючы жыватом на стойку адміністрацара, вы з надзеяй глядзіце на суровую жанчыну пад надпісам «Выдача картак на рукі». Надзея, праўда, трохі згасае, калі ў вочы вам кідаецца друкаваная аб'ява «Карткі на рукі не даём».

— Мне б картку, — кажаце вы.

Назваеце імя, прозвішча, адрас. Суровая жанчына імгненне, яўна сумняваючыся, пазірае на вас. Ці сапраўды гэта вы, або нейкі злачынца, які прагне здабыць картку іншага грамадзяніна? Пасля — з цяжкасцю, пераадоляючы ўнутранае супраціўленне — жанчына вам верыць. Знікае за шафамі. Тым часам вам на пяты наступае энергічная бабця, якой тэрмінава патрэбны лісток аналізаў, ці пахмурны маўклівы дзядзька ў капелюшы. Нішто так не цешыць і не грэе душу, як адчуванне дыхання незнаёмца на сваёй шыі.

Нарэшце суровая жанчына вяртаецца — без вашай амбулаторнай карткі і з адным толькі

цяжкім словам на тонкіх, падмаляваных арыс-такратычным пурпурам вуснах:

— Няма.

— Як няма? — шчыра здзіўляецеся вы.

Жанчыну вашае недарэчнае здзіўленне абражае да глыбіні душы.

— Грамадзянін, не затрымліваем! — кажа яна.

Абуранае дыханне на вашай патыліцы робіцца нясцерпным. Трывайце годна і кажыце, па магчымасці, роўным голасам:

— Але ж мне на прыём!

Суровая жанчына зноў паглядзіць на вас недаверлівым, трохі нават дакорлівым позірам. Так Мюлер з вядомага кінафільма глядзеў на Штырліца. Пасля з відавочнай неахвотаю падсоўвае пад шкло шэрую двайную паперку.

— Наце. І грамчэй, настойліва крычыць: — Не затрымліваем!

Размяўшыся такім чынам і як след распарыўшыся, можна пераходзіць да асноўных практыкаванняў. Ускараскайцеся па лесвіцы на чацвёрты (лепей пяты) паверх і далучыцеся да дружнай кампаніі хворых пад дзвярыма патрэбнага кабінета. Людзі гэта спрэс сімпатычныя, але трапяткія, далікатныя, не схільныя да лішніх размоў настолькі, што нават банальнае пытанне «Хто ў чарзе крайні?» глыбока шакіруе

іх і прымушае надоўга задумацца. Гэта, аднак, зусім не значыць, што вы ім не падабаецеся: варта вам толькі прысесці на лаву ля сцяны, як да вас адразу ж даверліва, нават інтымна падсунуцца ды прыціснуцца. Калі трымаеце ў руках якія-небудзь цікавыя паперкі, кштальту ўласных аналізаў, сусед абавязкова праявіць самы жывы інтарэс, выцягне шыю і, павольна варушачы вуснамі, паспрабуе хоць штосьці там расчытаць.

Стаяць у чарзе, нават седзячы, — увогуле навука асобная, і зараз на ёй мы асабліва засяроджваць увагу не будзем. Варта толькі сказаць, што асноўныя задачы стаяння ў чарзе наступныя: па-першае, уласна, дастаяцца да аб'екта жаданняў; па-другое, натуральна, уперад сябе нікога не прапускаць (таму што іначэй невыканальным становіцца пункт першы). Асабліва варта засцерагацца пацыентаў катэгорыі «Мне толькі спытаць» (МТС). Найлепшай тэхнікай абароны на сёння прызнана блакіраванне дзвярэй кабінета з дапамогаю адной — трох бабуль і агучванне магічнай формулы:

— Усім тут толькі спытаць!

Некаторыя даследчыкі вераць, што названую вышэй формулу лепей за ўсё скандзіраваць усёй чаргою. Мы ж прытрымліваемся традыцыйнага меркавання: дастатковым з'яўляецца

шматразовае паўтарэнне па меры перасоўвання сіл МТС да цэнтра абароны.

Дапамагае таксама барыкада з канапак або фікусаў непасрэдна перад кабінетам, аднак у гэтым выпадку прапускная здольнасць дзвярэй значна зніжаецца. Апошняя некалькі нервуе медыкаў, замкнутых у кабінете.

Але вось — вы мусілі нікога не прапусцілі і паспяхова дастаяліся. Будзьце маральна гатовы да таго, што ў кабінете доктара ваш статус хворага, які раней успрымаўся вамі як нешта належнае і неад’емнае, раптам апынецца пад сумневам.

— Тэ-эк, — кажа доктар, звузіўшы вочы, і падступна задае пытанне, якога вы, звыклы да сваёй новай ролі, чакаць ніяк не можаце: — Э... Хварэеце, значыць? Праўда?

Глядзіць ён прыблізна гэтаксама, як тая жалезная лэдзі з рэгістратуры, — з вялізарным недаверам.

Вы паціскаеце плячыма. Вы ўжо і самі не ўпэўнены.

— Кхм, — доктар звяртае ўвагу на шэрую двойную паперку, намёртва заціснутую ў вашай руцэ. — А... э... картка ваша?

— Няма, — ціха адказваеце вы, адчуваючы перад сабою раскрытую пашчу бездані.

— Ну-у,— цягне доктар.— А... э... аналізы?
Э... напраўленне? Флюараграфія?

— Няма,— тупа паўтараеце вы.

«Флюара-як-там-яе» навявае на вас цяжкое
трызненне.

— Я... э... кансультацый не даю,— заўважае
доктар.— Я... э... увогуле не магу ў вашым... э...
выпадку даць заключэнне.

Вы толькі лупаеце вачыма і, цяжка ўзды-
хаючы, аціраеце пот. Белы халат, белая столь,
белыя паперкі на сталі так і плывуць у вас
перад вачыма. Нябожчыца цётка Валя, ледзь
не зачэпіўшы вас плечуком, бязгучна прахо-
дзіць праз кабінет, адчыняе дзверы і аглушаль-
на крычыць у калідор:

— Не затрымліваем!

— А што гэта вы... э... успацелі? — шчыра
дзівіцца доктар.— Э! Э! Не падаць! Грама-
дзянін! Падаць тут... э... нельга! Э!

* * *

Ну і, нарэшце, запомніце адно-адзінае прос-
тае правіла з гэтай інструкцыі, якое не толькі
прыдасца вам, але і, верагодна, аднойчы выра-
туе жыццё.

Правіла: не хварэйце.

Рыторыку ў масы

Прыкладна ва ўзросце аднаго-двух гадоў кожны з нас пачынае гаварыць. Гэтыя першыя словы карыстаюцца надзвычайнай увагай у нашых блізкіх: яны з радасцю падхопліваюць і «агу», і «вава», і «бобо», і таму падобныя выказванні, не пазбаўленыя пэўнай абаяльнасці, але і не асабліва напоўненыя сэнсам.

— Разумнік ты наш!

З цягам часу ўвагі і замілання да таго, што кажам, мы атрымліваем усё меней. Тыя самыя бацькі, што яшчэ гадоў пяць таму так радаваліся кожнаму слову, зараз усё часцей паўтараюць:

— Не перашкаджай!

— Цішэй!

— Памаўчы!

Мы сталеем, вучымся ў школе, ва ўніверсітэце, ідзём працаваць, несучы на падкорцы ўсе гэтыя «памаўчы». Не дзіва, што гаварэнне перад аўдыторыяй (нават калі той аўдыторыі

ўсяго паўтара чалавекі) становіцца праблемаю для многіх і многіх грамадзян. Яны, вядома, могуць пракручваць патрэбныя словы ў галаве, сяк-так стасавалі з адным суб'яднакам, аднак гаварэнне як высокае мастацтва для іх, як ні сумна, — недасяжнае.

Але выйсце ёсць. І не трэба нават напіхваць у рот каменьчыкаў, як некаторыя Дэмасфены, або лезці ў бочкі, як іншыя старажытнагрэчаскія дзівакі. Усё, што вам трэба, — гэта запомніць некалькі простых схем, якія варта ўзяць на ўзбраенне ў паўсядзённым жыцці.

Як вядома, гаварыць даросламу чалавеку даводзіцца ў самых розных сітуацыях і з самых розных нагодаў. Падавалася б, так складана, так невыносна цяжка. Але насамрэч усе гэтыя сітуацыі можна звесці ўсяго да трох тыпаў. Па-першае, гаварэнне за сталом, у тым ліку — непасрэдна падчас застолля. Па-другое, гаварэнне з трыбуны. І, па-трэцяе, гаварэнне без стала і без трыбуны, так сказаць, у натуральным сваім выглядзе.

Існуюць таксама і вытворныя: гаварэнне са святочнай трыбуны з бакалам у руцэ, гаварэнне з-пад стала і з-за трыбуны. Але звяртаць асаблівай увагі на такія крайнія выпадкі мы тут не будзем: дастаткова авалодаць асноўнымі навыкамі гаварэння ў тыповых сітуацыях.

Застольнае гаварэнне часам лічыцца самым простым з усіх пералічаных. Не дапускайце фатальнай памылкі: усё зусім не так проста. Мы былі асабіста знаёмыя з застольным зала-тавустам, аўтарам шматлікіх удалых тостаў ды віншаванняў, рэпутацыя якога была бяздарна загублена, назаўжды знішчана самай звычайнай ласасінай. Такі ласасіны фатум.

— Як добра, што мы ўсе сёння тут... — пачынаў залатавуст, упіраўся вачыма ў спакуслівага пяшчотна-ружовага ласося і змаўкаў, пускаючы сліну.

І так некалькі разоў запар. Усё, што ад яго дамагліся ў выніку — гэта няўцямнае «і шматкроць яшчэ вып’ем», ледзьве выціснутае праз набіты смажанай рыбаю рот.

Запомніце цвёрда: багаты стол — ваш найпершы вораг. Нават калі апусціце вочы долу, каб не бачыць вынікаў пераможнай фантазіі кухара, сэрцы тых, хто мусіць вас слухаць, будуць нязменна прыцягвацца гладкімі бакамі адкаркаваных бутэлек, і курынымі ножкамі, і салёнымі гуркамі. Некаторыя профі ў такіх выпадках стукаюць нажом або відэльцам па сваёй шклянцы, прыцягваючы ўвагу. Але вельмі часта гэты імправізаваны набат патанае ў радасных воклічах:

— І мне, і мне мяска, Іван Сямёнавіч!

— Між іншым, гэтыя вось рулецкікі ніштаватыя такія, асабліва пад...

— Помню, у дзевяноста дзвятым мы неяк...

Запомніце: што б вы ні збіраліся сказаць, нават калі хочаце праліць святло на прызначэнне жыцця ў Сусвеце, вы аніяк не можаце канкурыраваць з духмяным гарачым, унесеным за паўхвіліны да пачатку вашага выступлення.

Таму выпрацоўвайце стратэгію. Назірайце ўважліва. Як толькі звон прыбораў трохі ўляжацца, як толькі большасць сыта прываліцца да спінак сваіх крэслаў, аціраючы сурвэткамі масляныя вусны, ведайце: час прыйшоў. Не чакайце, пакуль які-небудзь Пятрусь Маркавіч, крэкнуўшы, схопіць бліжэйшую да яго паўлітру і прамармыча штосьці кшталту:

— Ну, за ж-жанчын. С-стояч-чы!

Падыймайцеся, выхоплівайце з учэпістых пальцаў старога нахабніка бутэльку і пачынайце сваю гаворку. Улічыце, праўда, што ў большасці гасцей старэйшага пакалення за сталом спрацоўвае так званае «правіла трох хвілін»: кожныя тры хвіліны мусіць гучаць тост і спусташацца чарка. Таму паспрабуйце ўціснуць сваю грунтоўную прамову — пра мэту жыцця як такога, пра будову Сусвету і імклівае развіццё тэхналогій — у гэты сакраментальны тэрмін.

Увогуле, чым меней — тым лепей. Сцісласць не проста сястра таленту, яна ў дадзеным выпадку ягоны замяняльнік, аналагічны натуральнаму.

Напрыклад:

— Сёння ў нас юбілей Настасці Сяргееўны, які адзначаем такой цёплай кампаніяй. У хуткім часе касмічныя караблі, сябры мае, стануць баразніць самыя аддаленыя куточки космасу, і з гэтай прычыны, я лічу, варта падняць нашы келіхі.

Так задаволеныя ўсе: і юбілярка, пра якую пасля гарачага ўсе неяк забыліся, і вы, які паспяхова бліснуў эрудыцыяй, і вашыя суседзі, якія, па шчырасці, пачулі толькі апошнія слова. Але колькі здаровага энтузіязму, колькі ўтульнай радасці падымецца ад такой прамовы, з якім імпэтам пачнуць усе чокацца, на розныя лады перавіраючы вашы словы.

— Сапраўды, Настасся... яна баразніць...

— Да слёз, да слёз. Аддаленыя куточки юбілеяў.

— Касмічныя келіхі!

— Ура!

— Ура-а-а!

А сама прыемна ўражаная юбілярка паглядзіць на вас з непрыхаваным замілаваннем і пачне падкладаць на талерку найлепшыя кавалкі.

Калі ж, празмерна натхніўшыся, зацягнеце прамову, сцеражыцеся. Злосныя госці будуць касіцца на вас, з сярдзітым скрыгатам ганяючы відэльцамі па талерках рэшткі недаедзенай салаткі.

— Во разагнаўся, халера яго вазьмі.

— Панесла, што называецца...

І атмасфера на юбілеі пачне ўсё болей і болей нагадваць хаўтурную: паўсюль поўныя скрухі твары, сумна ўтаропленыя ў стол (каб не бачыць свіную рульку) вочы. Хтосьці потайкам падчэпіць колца каўбасы, закіне ў рот і, сарамліва прыкрыўшы рот далонямі, стане жаваць.

Калі б вас так не займала ваша прамова, вы, вядома, адчулі б тую канцэнтраваную нянавісьць, якая сыходзіць і ад шаноўнай юбіляркі, і ад яе гасцей. Так выпрабоўваць людзей, нават самых выхаваных і дабрачынных, не варта. Існуе вялікая верагоднасць атрымання ў карак. І ніхто, ніхто, ніхто ў цэлым Сусвеце, нават у самых аддаленых ягоных куточках, за вас не заступіцца.

Гаварэнне з трыбуны звычайна ўяўляецца болей урачыстым — хоць бы тым неабзанным людзям, хто не часта бачыць гэтыя самыя трыбуны. Так і ёсць, па вялікім рахунку, ды і

аўдыторыя ў такім выпадку значна большая. Гэта вам не юбілей і не якое-небудзь, даруйце, вяселле.

Тут — справа сур'ёзная. Можна сказаць, грамадскай важнасці.

Трыбуна змяняе чалавека. Плечы распраўляюцца, рукі — нават у тых, хто ніколі раней не выступаў, — звыкла кладуцца каля стоса спісаных паперак. Твар набывае нейкую адухоўленасць. За трыбунаю і толькі там можна напоўніцу адчуць уласную значнасць — і ўласную ж нікчэмнасць, як толькі зразумеце, што слухачы прыйшлі сюды зусім не для таго, каб вас выслухаць.

Наяўнасць трыбуны, зазначым, усё-такі трохі дысцыплінуе аўдыторыю. З'яўленне каля яе чалавека, нават аддалена не падобнага да чаканага аратара, адразу змушае слухачоў сцішыцца і супакоіцца. Праўда, ненадоўга. Абсалютны рэкорд — секунды тры-чатыры. Вядома, многага за такі тэрмін не скажаш. Хіба што якісь ідэалагічна не вытрыманы «дабрыдзень».

Некаторыя выступоўцы перакананыя, што калі яны будуць прамаўляць цішэй або ўвогуле замаўчаць на якую хвіліну, то гэта нібыта верне ім увагу аўдыторыі. Святая наіўнасць! Запомніце раз і назаўжды: гэта не гуд натоўпу з'яўляецца фонам для вашай прамовы, а ваша

прамова — фонавы шум для гутарак слухачоў. І калі раз-пораз на вашыя высілкі і звяртаюць увагу, то выключна дзеля таго, каб адпачыць ад суразмоўцы ці прадэманстраваць таму сваю абыякавасць. Адна наша знаёмая наведвала самыя розныя навуковыя лекцыі выключна для таго, каб даць адстаўку сваім кавалерам.

— Валянціна, дарагая, ці ж вы мяне слухаеце?..

— Ах, пакіньце. Я, можа, — сур'ёзны чалавек з сур'ёзнымі запытамі. Я, можа, слухаю гэтую лекцыю пра малюскаў.

— Сур'ёзна?!

— Ах, вы ніколі мяне не разумелі.

Такое парыванне стасункаў атрымлівалася дужа эфектна, асабліва калі яшчэ зрабіць выгляд, быццам занатоўваеш за выступоўцам.

Лектары ды іншыя не па ўласнай волі прывязаныя да трыбуны аратары — людзі самыя няшчасныя. Разумеючы калі не галавою, то сэрцам ўсю жудаснасць свайго становішча і сваю невыносную адзіноту, яны вымушаныя працягваць выступленне. Вядома, вымушаныя не вышэйшымі сіламі і не ўласнай упартасцю, а проста працоўным кантрактам.

— Дык вось, калі звернем увагу на гэтую схему...

Схемы ды графікі часта толькі падставы для таго, каб адварнуцца ад няўдзячных слухачоў і незаўважна змахнуць слязінку-другую.

Не здавайцеся! Прымаўка кажа: адзін у полі не воін. То і вам не выпадае змагацца з усёй аўдыторыяй адразу. Знайдзіце адзін больш-менш прыстойны твар, некалькі азмрочаны пакутамі сумлення, дачакайцеся зрокавага кантакту і вывальвайце сваю прамову ўпрост у гэтыя збянтэжаныя вочы. Калі ахвяра сядзіць блізка, можна перасунуцца непасрэдна да яе і спакойна, не надрываючы голас, расказваць усё, што патрэбна. І вы выконваеце абавязак, і слухач — хай сабе і адзін, хоча ці не хоча — успрымае.

Некаторыя, каб настрашыць аўдыторыю або проста ў запале, пачынаюць біць кулакамі па самой трыбуне. Мы гэтага настойліва не рэкамендуем: вядомыя выпадкі, калі гнілая трыбуна аказвалася зусім не такой надзейнай, як хацелася б. І выпадкі гэтыя заканчваліся выбухамі весялосці сярод слухачоў — і траўмамі рознай ступені цяжкасці сярод выступоўцаў. Стукаць відэльцам па чарцы тут таксама немагчыма, як мінімум з прычыны адсутнасці і першага, і другога.

Але, зноў жа, здавацца рана. Хай на баку аўдыторыі колькасная перавага, на вашым — элемент нечаканасці.

Скіньце пінжак і ідзіце да трыбуны на руках. Калі ў юнацтве наведвалі клас балета, паспрабуйце раскруціцца ў піруэце. Асобныя спецыялісты раяць выліць на асабліва непрыемных слухачоў вядро вады, але гэта лепей зберагчы на самы крайні выпадак.

Слухаць вас, вядома, усё роўна не будуць, затое заслужыце і сімпатыю, і сякія-такія апладысменты, а гэта ўжо немалая перамога.

— Хто б мог падумаць, у такім узросце — і дагары нагамі.

— Стараецца, бач ты.

— Бра-ва! Біс!

І хто пасля гэтага здолее сказаць, быццам вы не ўмеете выступаць з прамовамі, ну?

Нарэшце, гаварэнне як ёсць — рэч самая складаная. У выпадку чаго, трыбуна зможа ўратаваць вас ад тухлых яек, пушчаных з залы. Ножкі стала цудоўна амартызуюць удары з боку тых, каму ваша выступленне надакучыла. Калі ж вы вымушаны стаяць перад поўным людзей памяшканнем без аніякай абароны, гэта выклікае цалкам вытлумачальнае хваляванне.

Многія, быццам за саломінку, хапаюцца за нататнікі і паперкі са сваімі запісамі. Гартаюць іх, абліваючыся потам і блеючы на казіны манер:

— Мнэ-э-э... Э...

Абы не глядзець туды, дзе сотня пар вачэй ацэньвае і асуджае ў рэжыме нон-стоп.

Нататнікі не асабліва выратоўваюць. Вы будзеце ўпарта шукаць патрэбную старонку з планам свайго выступлення. Тады акажацца, што акуляры для чытання падступна схаваліся ў вашай кішэні. Вы хвілін пяць, шэптам лаючыся, спрабуеце іх нацягнуць — і раптам ясна бачыце, што гэта не вашы акуляры, а жончыны, з какетлівымі чырвонымі дужкамі. Саджаеце праклятыя шкельцы на нос, а тым часам патрэбная старонка згубілася, і зноў трэба гартаць ледзь не праз увесь нататнік, так што выпадаюць талончыкі да доктара, і мінулагодняя тэатральная праграмка, пакінутая ў якасці сувеніра, і запіска ад Аркадзя Сямёнавіча з рэцэптам народнага сродку ад нястраўнасці. Усё гэта радасна ляціць вам пад ногі, пакуль вы тупаеце на месцы ад нецярплівасці. Вачэй вы не падымаеце, але выразна адчуваеце на сабе непрыязныя позіркi, якія так і апякаюць, і чуеце гоман, што падымаецца ад задніх радоў.

— Мнэ... — з кепска прыхаваным адчаем цягнеце вы, падносячы нататнік бліжэй да вачэй, не столькі каб чытаць, а проста каб прыкрыць твар, які паступова наліваецца чырванню.

Праз жончыны акуляры ўласны почырк выглядае зусім незнаёмым і ледзьве чытальным, радкі скачуць — магчыма, таму, што ў вас дробненька дрыжаць рукі.

Прычытаеце вы хоць штосьці або не — не мае значэння. Сама прмова болей не мае значэння, яна не задалася ад самага пачатку, і час згублены, і каштоўныя нервовыя клеткі згарэлі і ніколі не адновяцца. Нават калі пачнецце-такі, адкашляўшыся ў кулак, выступаць, усе будуць чакаць толькі аднаго: калі закончыце і сыдзеце. І, што асабліва непрыемна, вы будзеце скураю адчуваць гэтае чаканне, так што прмова скамячыцца яшчэ болей. Брыдка нават падумаць, згадзіцеся.

Таму рабіце так: кіньце нататнікі і акуляры для чытання, свае і жончыны. Выходзьце, горда ўскінуўшы падбароддзе, як некалі французскія арыстакраты ішлі ў апошні свой шлях да гільяціны. *Sacre dieu!*¹ Хай адзін ваш выгляд, адзіны выраз вашага высакароднага твару пакажа нікчэмным слухачам іхняе месца (нават у тых выпадках, калі месцы ў аўдыторыі пранумараваныя і на іх прададзеныя білеты).

Ідзіце, прамы і свабодны, горда гледзячы ўверх, кудысь па-над слухацкімі галовамі. Апошняе,

¹ Чорт пабяры! (*фр.*)

вядома, варта выконваць з доляй перасцярогі, каб не запнуцца за што-небудзь нагою і не сапсаваць усё ўражанне.

Станьце, ленаватым выкшталцёным жэстам развёўшы рукі. Не вітайцеся — лішняе. Вы — носьбіт мудрасці, які з уласнай ласкі вырашыў гэтую мудрасцю падзяліцца з істотамі ніжэйшага рангу. Каб нагадаць апошнім пра іхнюю нікчэмнасць, варта пачаць так:

— Вядома, у настолькі пустыя галовы, як вашыя, ніколі не прыходзіла такая думка...

Або:

— Нават дзіўна, што вы, ёлупні, усе не ў курсе пра...

Ці:

— Кожны ідыёт, апроч, можа быць, толькі вас, ужо знаёмы з...

Усё гэта вельмі добра і запамінальна, усё гэта вельмі ярка і крэатыўна, усё гэта — сапраўдная вяршыня рытарычнага майстэрства.

Аднак, выступаючы ў такой манеры, трэба ўважліва сачыць, як рэагуе аўдыторыя. І калі пабачыце, што сям-там асобныя індывіды падымаюцца з месцаў, размінаючы кулакі, абрываюць гаворку. І выходзьце — гэтаксама велічна, як і ўваходзілі, але з большай паспешлівасцю.

Няма прарока ў Айчыне сваёй. Parbleu!¹

¹ Безумоўна! (фр.)

Рассінхрон

Навукоўцы кажуць, быццам нервовыя імпульсы лётаюць у нашым мозгу на хуткасці пад трыста кіламетраў у гадзіну. Някепска, калі падумаць. Удвая хутчэй за, скажам, электрацягнік «Ластаўка».

Аднак часцяком высвятляецца, што з некаторымі часткамі цела гэтая нервовая сувязь зусім не такая імклівая.

Калі што, я зараз пра язык.

Галава звычайна ведае, што сказаць, а што не казаць, і — калі. Бо часам варта змоўчаць, а часам, наадварот, маўчанне — гэта прысуд. І калі галава і язык працуюць разам, то і сам вы шчаслівы, і вакол вас усе шчаслівыя, траўка зелянее, сонейка блішчыць.

Але не бывае так, каб усё і заўжды было добра. Таму маем страшэнны і поўны рассінхрон на кожным кроку: то галава не паспявае за языком, то наадварот. Наступствы ў любым выпадку не дужа прыемныя.

Адна мілая бабуля, частуючы мяне печывам, ласкава прыгаворвала:

– Ты еш, дзетачка, еш. Усё роўна хутка сапсуецца.

І шчыра здзіўлялася, чаму печыва становілася колам у маім горле.

Не падумайце, калі ласка, што я тут з'едліва ганю іншых, пакідаючы сябе ўбаку. Аи *contraire*¹! Менавіта ўласны вопыт дазваляе казаць пра глыбіню і жудаснасць гэтай праблемы.

Неяк, уважліва выслухаўшы сумную гісторыю пра каляжанку і яе зламаную нагу (абедзве – нага і каляжанка, – натуральна, апынуліся ў шпіталі), я з самай спагадлівай усмешкай выгукнула:

– Спадзяюся, пералом адкрыты?..

Толькі пахмурныя позіркы субсяседнікаў і зацягнутая цішыня змусілі мяне зразумець, што я недзе згубіла часцінку «не». Відаць, вывалілася з майго ўнутранага электрацягніка.

І калі ў сапраўдным цягніку за згублены багаж можна пасварыцца з правадніком (хоць бы і з машыністам, хто вам забараняе), то тут вінаватых, апроч сябе, не знойдзеш.

Талстоўскі Ваня², які «костачку кінуў у акенца», таксама трапіў у гэтую падступную пастку.

¹ Наадварот (*фр.*).

² З апавядання «Костачка».

Але яму яшчэ можна выбачыць: па-першае, дзіцёнак, па-другое, усё-такі літаратурны персанаж.

З людзьмі рэальнымі і дарослымі — цяжэй. Значна.

Мой знаёмы, малады чалавек з той катэгорыі «маладых людзей», якім выхаваныя чацверакласнікі ўжо саступаюць месца ў трамваі, размаўляючы з жанчынамі, зусім губляю імпульсную сувязь паміж галавой і языком. Таму кожны раз ягоныя цягнікі бездапаможна і катастрофічна сходзілі з рэек.

— Вы так усміхаецеся, — улюблёна казаў мой знаёмы чарговай пасіі. — Я так усміхаўся, мусіць, толькі тады, калі набыў кватэру.

Пасія рэзка кідала ўсміхацца, бо не ведала, як рэагаваць на падобныя кампліменты. І ці ўвогуле сапраўды гэта — камплімент, а не што-небудзь такое іншае.

— У мяне быў падобны выпадак, — з самым радасным смехам адказваў ён на які-небудзь вымучаны жарт пасіі, якая адчайна спрабавала перавесці тэму. — Вось, напрыклад, калі я набыў кватэру...

Набытая кватэра так і круцілася ў яго на языку, незалежна ад дэкарацый і тэмы размовы. На пахаваннях і вяселлях, на кінасеансах і ў парках, за марозівам і супам — усё адно.

— Якія мілыя ў іх тут шпалеркі,— скажа пасія, аглядаючыся ў рэстарачыі.

Кажа так не таму, што неймаверна захапілася колерам ці малюнкам, а проста каб размову падтрымаць. Лёгкаю, нязмушаную размову паміж салаткай і гарачым. Таму што няма нічога горшага за маўчанне паміж стравамі, асабліва на нібыта рамантычнай вячэры.

А ён, замест таго каб падхапіць нітачку размовы, упарта ўстае на вядомую лыжню:

— Гэта што. Я вось, калі кватэру набываў, такія самыя праглядаў, а выбраў, калі кватэру набыву, іншыя, зялёненькія такія.

Язык мянціць, не атрымліваючы ад галавы электрычак з трывожнымі папярэджаньнямі: вось вусны суразмоўцы падціснуліся, вось вочы зрабіліся калючымі, вось пальцы раздражнёна застукалі па стале.

— Не магу,— са слязьмі скардзілася мне адна ягоная пасія.— Не магу. У оперу вунь пайшлі, усе людзі як людзі, мужчынка ў трыко так хораша пяе, а ў мяне ўражанне, быццам ён мяне ў агенцтва нерухомасці завёў!..

Мой знаёмы так і не ажаніўся.

А дзвюх лепшых сябровак пракляты расінхрон, што раптам здарыўся ў адной з іх, ледзь не давёў да бойкі.

Апавядаю пра трагедыю з іхніх словаў: пайшлі купіць адной сукенку. Не абы-якую, а на вяселле трэцяй сяброўкі. Выбіралі доўга, і тая, што шукала сукенку, круцілася перад люстрам у розных строях. Ажно пакуль другая не сказала — з самым непадробным захапленнем, між іншым:

— Ах, Светка, ну вось з такім тварам, як у цябе, трэба толькі ўсміхацца!..

Светка пераварвала фразу хвілін з пяць, а пасля ўсё-такі пакрыўдзілася.

— Не,— абуралася, пераказваючы выпадак мне.— Ну ты падумай! Я да яе па-добраму, а яна мне — з тваім, маўляў, тварам, калі не ўсміхацца, то... Ну, нармальна гэта?!

Не менш пакрыўджаная Светкіна сяброўка, хвалюючыся і часта прыкладаючы насоўку да вачэй, сам-насам скардзілася:

— У самой бровы кусцістыя, быццам у Брэжнева, я яшчэ хвалю яе, а яна — што? Ты разумееш?

О, я выдатна разумею. Абедзвюх. Бо ніхто з іх, па вялікім рахунку, не вінаваты — гэта ўсё перабоі на чыгунцы паміж мозгам і ротам. Нервовы імпульс прайшоў не ў належны час. Фізіялогія, так яе растак.

Іншая крайнасць — калі язык не паспявае за галавой. Прыедзе такі чалавек да знаёмых у

адведзіны пасля доўгага расстання, а там, вядома, пачынаюцца пытанні, цэлай абоймаю:

— Ну, як маецца? Як на працы? Як жонка, стрыечны брат, суседчын кот? Як здароўе бабулі? Калі з Іванам Пятровічам апошні раз бачыліся?

Калі б у гасця язык апярэджваў галаву, ён адказаў бы на ўсе гэтыя пытанні — і на тузін яшчэ не зададзеных — да таго нават, як пачуў іх. І ад гэтага, вядома, таксама былі б праблемы.

Але тут — выпадак адваротны.

— Кот Пятровіч... — неразборліва мармыча госць, патанаючы ва ўласных адказах. — Па бабулях перавыканалі план... стрыечная жонка...

Размова рухаецца прыблізна з такою ж лёгкасцю, як, кажучы на біблейскі манер, вярблюд праз вушка іголки. Нядзіва, што недзе праз паўгадзіны гаспадары нечакана згадваюць пра самыя розныя справы, якія аніяк не церпяць адкладання: узяты талончык да стаматолага, малодшага дзіцёнка трэба забраць з садочка, аб'явілі зніжкі ў бліжэйшым супермаркеце. Што заўгодна, у прынцыпе, абы выратавацца.

Адным словам, калі спяшаецца галава, гэта таксама нялёгка. Напрыклад, калега, палітэсам вымушаны размаўляць са мною на імпрэзе, пасля некалькіх пакутлівых «мнэ-э-э» назваў мяне Наталляй Юр'еўнай і некалькі скамячана

абвясціў, што вельмі рады нарэшце пазнаёміцца.

— Васіль, — сказала я вельмі роўным голасам. — Васіль, мы ж нібыта ўжо гады тры знаёмыя?

Сказала — і прачытала ў ягоных вачах воплеск непадробнай панікі і адчайныя просьбы выратаваць. Ён сам не мог зразумець, што такое кажа, і відавочна жахаўся ад кожнага слова.

А язык ягоны, між тым, спакойна дагаворваў:

— ...так сказаць, пабачыцца жыўцом... жывымі...

Уласна, меў рацыю: сапраўды, пабачыцца мёртвымі з шэрагу прычын досыць праблематычна.

— Як настрой, моладзь? — мімаходзь спытала ў Васіля жвавая дырэктарка, дрэйфуючы да стала з канапэ. — Як жыццё? Падабаецца вам наша мерапрыемства?..

Васіль дзіка паглядзеў на яе, схапіў за локаць і стаў гаварыць, ледзьве не плачучы, што мерапрыемства, вядома ж, яно, гэта самае, моладзева настроена на жыццё. Дырэктарка зрабіла мне вялікія вочы, кашлянула, адабрала ў Васіля свой локаць і няўпэўнена заўважыла, што ёй трэба нешта ўдакладніць. Тэрмінова. Лепей зараз жа.

— Упадабанья... ўдакладненні, — бездапаможна мармытаў Васіль, праводзячы яе позіркам.

Пакутуючы такім чынам, ён у выніку такі збег з імпрэзы. Мудрае рашэнне, ды і абышлося малою крывёй: усяго толькі, прабіраючыся да дзвярэй, наступіў на нагу дырэктарцы, перакуліў вазон з ружамі і, не ўпісаўшыся адразу ў дзверы, да звону прыклаўся галавою аб касяк.

Лепшы гулец — той, хто ў час выходзіць з гульні.

Ведаючы, што перамагчы — немагчыма.

Паштовая скрынка

У кола абавязкаў супрацоўніка рэдакцыі, натуральна, таксама ўваходзіць і праца з поштай. Сярод аўтараў і чытачоў часта сустракаюцца досыць мілыя людзі, і тады рэдакцыйная перапіска становіцца не абавязкам, а маленькім святам.

Але, як вядома, апрача святаў ёсць і суровыя будні.

Суровыя, як маразы за палярным кругам.

— А ганарары вы налічваеце?

— Ну, як надрукуем, то налічым.

— А ілюстрацыю зробіце?

— Ну, як будзем друкаваць, то зробім.

— А ганарары дакладна налічваеце?

— А можна найперш усё-такі пазнаёміцца з вашымі творамі?..

Паколькі падобныя размовы абываліся процьму разоў (прывітанне, Дзень сурка), мы ўсе ўжо дакладна ведаем, што пасля гэтай просьбы

звычайна дасылаюцца «на пробу» тры-чатыры чатырохрадкоўі, дзе зарыфмаваныя «любоў» і «кроў» (варыянт «жылы» — «магілы» на гэтым фоне адначасова патыхае і чарназёмам, і свежасцю).

У фінале звычайна пастаўлена ажно сем клічнікаў. Чым болей клічнікаў — тым болей эмацыйнай выразнасці, разумеце.

Мы «мы» былі але куды і як?!!

«Мы» больш не «мы»! А я — не ты дакладна!!!

Ты не шукай, больш не вярнуся я!

Мая любоў!!! Уся выніта!!! Да дна!

Калі ж гэта проза, то ўрывак не далучаны ў вордаўскім файле да ліста, а, усім на радасць, уціснуты непасрэдна ў тэкст паведамлення, прычым — дзеля высокага мастацтва — набраны якім-небудзь вясёленькім нечытэльным шрыфтам:

Яна падняла свае брыльянцістыя вочы з падлогі і засмяялася быццам, калакольны звон. Яна была прыгожая, яе прыгажосць была прыгажэйшай за іншых жанчын і ён любіў яе за яе прыгажосць як, ніхто да яго ніколі яе не любіў.

Цытаваць яшчэ, мусіць, і не варта — і так ужо палова супрацоўнікаў рэдакцыі ходзяць

сівымі, а другая, найбольш уразлівая палова проста ціха плача па цёмных куточках.

Цікава, што гэтую катэгорыю аўтараў звычайна дужа трывожыць гучнае, але не вельмі зразумелае ім паняцце «аўтарскага права», і любыя лісты суправаджаюцца пагрозлівай прыпіскай:

— Просьба, перадрукоўваючы матэрыялы, указваць аўтарства і за свае не выдаваць.

Тон такі хваравіты, такі неспакойны, што ўяўляецца: сярод ночы бедныя прачынаюцца з трывожным крыкам, лезуць пад ложак з кішанёвым ліхтарыкам і доўга правяраюць, ці ўсе вопусы на месцы, ці не скралі ворагі, каб прысвоіць чужыя дасягненні.

Нашы рэдактары бязмоўна пераглядаюцца, быццам рымскія аўгуры, па-над рукапісам з такімі радкамі:

*як сонца дорыць людзям выпраменне
так я любіў цябе і выліў
любленне ў твор напаўнятленны.*

Але нават у такіх яркіх выпадках, пры ўсёй спакусе мы стараемся плагіятарскія замашкі стрымліваць і старанна запэўніваем клапатлівага «напаўнятленнага» аўтара, што і не збіраліся нічога выдаваць за сваё.

Аўтар не асабліва верыць, праўда, і звычайна рэзкім надламаным голасам просіць аддаць рукапісы, у тым ліку электронныя.

— Вярніце мне мае файлы! Усе, усе мае файлы, якія былі ў вас!

...Запаветная камбінацыя «Ctrl+C, Ctrl+V» у такіх выпадках дужа дапамагае.

Частая памылка, што дапускаюць не вельмі абазнаныя аўтары, — гэта зварот у выданне, пра якое яны нічога не ведаюць. Не тое што не трымалі ў руках, а літаральна нічога. Не кажу, што малады пісьменнік павінен вывучыць на памяць наклад ці падпісны індэкс выдання, дзе хоча друкавацца (хоць апошняе было б і няблага, між іншым), але асобныя нюансы лепш за ўсё ўдакладняць папярэдне.

Як мінімум, варта зараней ведаць мову выдання.

Не два і не тры разы (і нават не трыццаць тры) мы атрымлівалі прапановы супрацоўніцтва ад аўтараў, якія пішуць выключна па-руску і перакладаць сябе любімых не плануюць — як і звяртацца да перакладчыкаў. Спробы ж патлумачыць, што наша выданне беларускамоўнае, звычайна ўспрымаюцца як асабістая абразы. Самы частотны контраргумент у такім выпадку:

— Не, даруйце, але ж у нас *дзве* дзяржаўныя мовы!

Мы даруем, вядома, але працягваем настойваць, што беларускамоўная традыцыя часопіса, якая доўжыцца болей за паўстагоддзя, усётакі нечага вартая. Можа быць, нават вартая павагі.

Адрасанты крыўдзяцца.

Некаторыя, праўда, пачынаюць шукаць падыход да незгаворлівага рэдактара, блытаючы таго з гламурнай дзяўчынкай і мяркуючы, відаць, што і рэдакцыйнае «не» можа азначаць «так, але пазней».

— А вы ўсё-такі надрукуйце! Ну што вам, шкада, ці што?

Чытачоў нашых нам сапраўды — шкада.

— Вы не падумайце, што я тут набіваюся на жаласць, але...

Але даведкі ад дактароў, што пацвярджаюць хранічныя неўрозы, кампліментарныя выпіскі з асабістых спраў, ганаровыя граматы за «забеспячэнне літаратурнай часткі навагодняга ранішніка», зварот да вышэйшых інстанцый са скаргамі, нарэшце, сямейныя фота з дзеткамі — нішто не здолее пераканаць жорсткую рэдакцыю.

Апрача хіба якасна напісанага, таленавітага твора, які кажа за сябе сам.

Але гэты — самы відавочны варыянт — чамусь «напаўнятленнымі» не разглядаецца.

Увогуле, працаваць з паштовай скрынкай перыядычнага выдання, не пакрыўдзіўшы пры гэтым тузін-другі чалавек, немагчыма фізічна.

Адзін з супрацоўнікаў рэдакцыі (легендарных) паставіў рэкорд, за адну толькі чацвярговую раніцу так ці іначай закрануўшы пачуцці і прафесіянальную годнасць паўтысячы аўтараў (некаторых, праўда, — неаднаразова).

Перыядычна нас нават спрабуюць праклясці — калена да сёмага, восьмага. Аднак здараецца гэта так часта, што адзін праклён амаль імгненна кампенсуе другі. Ведаецца ж, мінус на мінус дае плюс, такое вось матэматычнае вуду.

Даведаўшыся пра ўсё гэта, адзін мой добры знаёмы, чалавек нястомнага практычнага розуму, настойліва раіў застрахаваць жыццё, асабліва ад няшчасных выпадкаў. Матываваў загадкава:

— Ты ж, гэта самае, таго. Рэдактар.

Я абяцала падумаць.

Звыклы дзень у праклятай рэдакцыі праходзіць прыблізна так:

— Што гэта ў нас пад дзвярыма такое валяецца, ніхто не ведае?

— А, дык гэта жытнёвы залом.

— У Мінску — і залом?

— Ну. Бач, азадачыўся чалавек, ажно няёмка.

— Эстэтычненька выглядае, вунь і стужачка чырвоная.

— Стараўся, стараўся.

— А чаму гэта ў мяне на сталі магільная зямля?

— Аўтар твой учора заходзіў, адхілены рукапіс забіраў. Мусіць, пакінуў. У якасці камплімента.

— Ого, а падавалася — такі сухар! Ссыпай на падваконне, пад вясну, як звычайна, рассаду завядзём.

— Мінулым годам такія памідоры ўдаліся — забыць не магу!..

— Асцярожна, не сядай у той фатэль!

— А што?

— Таня туды склала нашыя куклы вуду. Вечарам забярэ.

— А ёй нашто?

— Сабака ў яе іх любіць. Гуляецца — ажно не адарваць.

— Але ж іголки...

— Падумаеш, іголки Валер дастаў. У яго маці шые, ну вось і...

Яшчэ адно несумненнае ўпрыгажэнне суровых рэдакцыйных будняў — людзі «новага часу», якія за сваё няпростое жыццё звыклі, што купіць можна ўсё, абы назваць правільную цану, і тэлефануюць ці пішуць, каб спытацца, колькі каштуе «за старонку».

— Каб вось зараз жа надрукавалі!

Інфармацыя пра тое, што рэдакцыя, наадварот, сама выплачвае сякія-такія ганарары (хоць не грандыёзныя і не «вось зараз жа», вядома), павяргае іх у шок і прымушае знікнуць, не толькі не пакінуўшы рукапіс, але і не развітаўшыся.

Мы, аднак, уваходзім у іх становішча і не пераймаемся гэтым.

Чалавек, можа, з паўгады спецыяльна адкладаў у схованку за насценным дываном грошы «на публікацыю». Чалавек маральна рыхтаваўся, як будзе камандным тонам збіваць заяўленую цану, як «дасць на лапу», каб друкавалі хутчэй, у тым жа месяцы, пажадана — пад дзень нараджэння цёткі (вось той быў бы гешэфт!).

А тут — такое.

І падаецца: сядзіць недзе такі вась агаломшаны, разбіты кагнітыўным дысанансам чалавек, хапае ротам паветра, быццам рыбіна на беразе. І вочы круглыя, і ў вачах адно-адзінае пытанне:

— Ды як гэта?!

Кепска пачуваць, што падмануў нечыя чаканні, ох як кепска.

Болей за ўсё трапяткіх, а пазней, на жаль, падманутых чаканняў, вядома, у самых юных — у пачаткоўцаў-падлеткаў. У сілу ўзросту перспектывы сваіх вопусаў яны бачаць у залатым святле ранняга поспеху. Уласна, гэта іх, як

людзей не проста асуджаных на прызнанне,
але і дужа адказных, надзвычай турбуе.

*добры дзень я вучуся і пішу і хачу пісаць але
баюся што пачну друкаваць вершы ў вас і мне будзе
гэта перашкаджаць вучыцца поспех і ўсё такое*

Вершы, калі і дасылаюцца, то выключна
пасля двух-трох лістоў з падрабязным, ней-
маверна шматслоўным апісаннем боязі гэтага
самага поспеху (і ўсяго такога) і неабходнасці
схавацца пад псеўданімам, каб ніхто не здага-
даўся пра аўтарства шэдэўраў.

Калі ўчытацца ў дасланае, то неспакой аўта-
ра адносна распаўсюджання ягонай творчасці
можна ў нечым і зразумець:

*Гэта вельмі зімняе ўрэмя
мы хадзілі і строілі бабу
вугалькі ёй былі як бы вочы
і із-пад моркаўкі нос ёй тожэ*

*я сядзеў каля печкі і думаў
можа быць дажа пройдзе то ўрэмя
но запомню я снежную бабу
што тады строілі мы усе ўмесце*

Часам, аднак, падманваць чаканні ўпрост-
такі неабходна.

Творчая асоба

У новай кампаніі, у новым працоўным калектыве вас далікатна паклічуць адысці ўбок. Вы адкладзеце справу або цікавую размову, пойдзеце ў кут. І там самым інтымным чынам, на вушка вам скажуць нешта кшталту:

— Ну, бачылі вы нашу Галачку (Кацечку, Машаньку, et cetera, et cetera¹)?

Вы, як чалавек сумленны, пахітаеце галавою: ніякіх мясцовых Галачак вам яшчэ бачыць не даводзілася. На гэты просты жэст пачуеце дакорлівае:

— Як жа так! Наша ж Галачка — яна такая... такая... І быццам пячатка, быццам прысуд: — ...творчая!..

Абавязкова акажацца, што Галачка што-небудзь піша. Аднаго разу нават даслала тое, напісанае сваё, у мясцовую газету, але...

— Інтрыгі!..

¹ І гэтак далей, і гэтак далей (лац.).

Калі Галачка піша, ёсць вялікая верагоднасць, што яна яшчэ і спявае. Можа быць, нават здольная акампаніраваць сабе на гітары. Атрымліваецца, праўда, чамусьці ўвесь час ці то «Сабачы вальс», ці то «Свеціць месяц», але ж гэта дробязі. Галоўнае, душэўна. І Галачцы падабаецца.

Дабрачыннасць Галачкі, як ні сумна, невычэрпная, так што яна звычайна яшчэ і малюе. Ва ўсякім выпадку, спрабуе. Але папера інтрыгуе супраць яе гэтаксама, як і рэдакцыйныя калегіі большасці перыядычных выданняў, таму на падступную паперу Галачка не пакладаецца. Выхад знаходзіцца прасты і геніяльны: фота.

На паскораным онлайн-курсе «Зрабіся фатографам за тры дні» Галачка хутка авалодвае прафесійнай лексікай і пры размове так і сыпле ракурсамі, вытрымкамі ды фільтрамі. Вакол яе працоўнага месца, адно па адным, цесна абляпляючы сцяну, пачынаюць з'яўляцца фота: дождж на вуліцы і край парасона, мілы сабачка з жорстка абрэзанай паловай тулава, той жа сабачка пад парасонам і нечыя ногі.

— Я — фатограф, — паважна кажа Галачка сваім калегам.

Тыя людзі сціплыя, курсаў не праходзілі, таму — вераць.

На банкетых Галачка, пакуль нехта з най-
больш паважаных гасцей чытае па паперцы
падрыхтаваную прамову, прафесійным вокам
акідвае стол. Пасоўвае бліжэй талерку з кар-
цінна раскладзенай вяндлінаю, адштурхнуўшы
ўбок пусты кілішак. Выцягвае руку з доўгімі
блакітнымі пазногцямі, чапляе нарэзаны апель-
сін і кідае некалькі кавалкаў на сподак по-
руч з сабой. Застывае на некалькі імгненняў,
сузіраючы справу рук сваіх, а насузіраўшыся,
прамаўляе голасна, ні да кога асабіста не звяр-
таючыся і размаўляючы адразу з усімі за ста-
лом:

— Якая кампазіцыя, га?..

— Хар-рошая, — дабрадушна пагаджаецца
сусед, вусаты і тоўсты намеснік загадчыка ці
загадчык намесніка. — Гродзенская, здаецца.
Свіная.

Галачка падціскае вусны, абражаючыся
адразу за ўсё мастацтва.

— Ды я пра колеры! — кажа. — Вунь там —
аранжавы, тут — аранжавы.

— Э? — здзіўляецца намеснік загадчыка, і
відэлец з надкушаным авалам свіной каўбасы
застывае ля ягонага рота.

А нехта ўжо таропка шэпча ў намеснікава
вуха:

— Гэта наша Галачка, яна ў нас... творчая.

На гэта намеснік гучна кажа «Хм!» і пачынае апавадаць, як і сам ён у семдзсят шостым годзе на школьным капусніку па-майстэрску брахаў і кукарэкаў за сцэнаю.

Noblesse oblige¹, так што статус «творчай асобы» шмат чаго ад самой Галачкі вымагае. Звычайная супрацоўніца прыйдзе на працу у чым Бог пашле: зімою ў швэдры, летам у лёгкай сукенцы. Галачка ж зімою дубее ў шортах, нацягнутых на танюткія калготы. Расчыраванелья ад холаду ногі ў нейлоне падаюцца падобнымі да сардэлек і, вядома, дужа цешаць позірк. Летам жа, па меры сіл кампенсуючы зімовы холад, Галачка ўзмоцнена пацее, закручаная ў некалькі слаёў плотнай тканіны.

Абы не як усе. Кепска, нязручна, ды — іначай.

Творчы макіяж — увогуле гаворка асобная. Штодня Галачка натхнёна сябе размалёўвае: сініць павекі, чарніць веі, крывавіць рот. Даходзіць да таго, што калегі, якія зазіраюць да яе ў кабінет, скаланаюцца ад нечаканасці, калі яна паварочваецца з «дабрыднем» на вуснах.

Прыгажосць — справа сама па сабе жудасная, а Галачцы да таго ж яе статус «творчай асобы» дае зялёнае святло на шматлікія модныя эксперыменты. Усе выбрыкі тлумачацца паблажліва:

¹ Становішча абавязвае (фр.).

— Яна ж — творчая.

Падаецца, што нават калі Галачцы стукне аднаго дня пайсці забіваць людзей з дапамогаю дырэктарскага малахітавага прэс-пап'е, паблажлівыя калегі, ніколькі не здзівіўшыся, праблеюць тое самае:

— Творчая!

У начальства, якое штодня чуе пра творчасць Галачкі па сотні разоў, абуджаюцца мецэнатскія ноткі. І — часткова — свой уласны інтарэс: упрыгожыць чарговую справаздачу пункцікам пра які-небудзь дыплом ці, можа, граматы.

— Хай, значыцца, наш адзел прадставіць. А што?

І Галачка, натуральна, прадстаўляе — на «Юбілейным творчым конкурсе Белдзяржзвышснабштобкабгалоўкама». І паперку, вядома ж, атрымлівае — разам з трыма астатнімі ўдзельнікамі, бо Белдзяржзвышснабштобкабгалоўкам дорыць шчасце ўсім і кожнаму, каб ніхто не пайшоў пакрыўджаным.

Паперка — гэта вежа, гэта пералом. Гэта — Рубікон. Паперка змяшчаецца ў прыгожую рамачку і вешаецца на сцяну, а сама Галачка пачынае ўпэўнена казаць пра сябе:

— Я — *прафесійны* фатограф.

Чым часцей паўтараеш нешта, тым болей у гэта верыш. Галачка нават купляе сабе пра-

фесійны фотаапарат — бо сапраўдны мастак не можа ствараць абы-чым.

З прычыны гэтай самай прафесійнасці ва ўтульным блогу Галачкі фотаздымкаў толькі большае. Спрэс старыя знаёмыя: абрэзаны, дзе толькі можна, сабачка, парасон, тыя самыя мужчынскія ногі. Часам дадаюцца гарадскія вуліцы ў нечаканых ракурсах, якім пазайздросцяць і Таркоўскі, і Спілберг. Але Галачку вабіць пошук і выклікі неспазнанага, таму з адносна нявінных вопытаў на ўласным сабаку яна пераходзіць да вопытаў на людзях.

Першымі ахвярамі бываюць родныя і блізкія. Таксама — калегі. Дзяцей аправаюць «міленька» і змушаюць гадзінамі пазіраваць, што, вядома, дзіцёнку любога ўзросту надзвычай падабаецца. Стрыечную бабцю фатаграфуюць знянацку і зверху, і таму на фота яна, з вырачанымі вачыма, з рэзкім калматым ценем пад носам, вусцішна падобная да гусарскага паручніка. На фота цёткі і дзядзькі на цётчыным плячы апынаецца нечая абрэзаная рука, якая стаецца прычынаю спачатку шэрага скандалаў ад дзядзькі, а пасля — нават і разводу.

— Тэхніка ўсё бачыць, чые там лапы ў цябе і дзе!

Вы думаеце, можа быць, што пра ўсё, апісанае вышэй, я заяўляю, так бы мовіць, схаластычна, без аніякай сувязі з жыццём?

Вось і не: адна такая Галачка нядаўна выказала жаданне дапамагчы мне з фотапартрэтам.

— Фотасесію магу,— абяцала яна, звузіўшы на мяне вочы.— Прафесійна. І бясплатна.

Апошнія дзве характарыстыкі амаль ніколі не спалучаюцца, якой бы паслугі ці тавару ні тычыліся. Таму, пры ўсёй сваёй сквапнасці, я не магла не насцярожыцца.

Галачка ж адчайна фантазіравала:

— Пойдзем, значыцца, на вуліцу. Возьмеш парасон, станеш як-небудзь бокам, а я цябе шчоўкну.

— А... калі без парасона? — наіўна пацікавілася я.

Галачка падціснула вусны.

— Ну, адразу б казалася, што хочаш «ню».

І папярэдзіла самым строгім тонам:

— Улічы, што я ўсе лепшыя фоткі ў сябе ў блогу выкладваю. Тыя, каторыя «ню», магу, вядома, і не падпісваць, але...

— Якая ж ты ўсё-такі,— прагаварыла я змрочна.

— Якая? — Галачка прыўзняла бровы.

— Т-творчая.

...Іначай, мусіць, і не скажаш.

Раман з наёмнікам

— Вось, — не без гордасці сказаў Лёнька.

І пляснуў на стол тоўстую тэчку з кардону. Падскочылі шклянкі, меленька задрыжала аконнае шкло.

Чакаць ад яго можна было чаго заўгодна. За месяц нашага знаёмства ён паспеў распавесці пра сябе шмат цікавай, хоць і не надта патрэбнай інфармацыі. Напрыклад, што ў яго нібыта ёсць фамільны склеп пад Люблінам. Або што ў школьныя гады ён паспяхова займаўся адзінаборствамі і стаў бы, па словах ажно трох паважаных трэнераў, сусветным чэмпіёнам, калі б не траўма левага запясця. Каб давесці свае словы, Лёнька з размаху біў леваю — той самай — рукою ў сцяну.

— Бачыце, які ўдар, якая сіла?

А яшчэ ён замаўляе сабе простыя белыя футболкі на адным сакрэтным сайце коштам за сотню даляраў кожная.

— Затое і носяцца яны па трыццаць гадоў, я правяраў.

Лёньку было дваццаць дзевяць, і простая арыфметыка абвяргала ягоныя словы наконт праверкі якасці, але ён быў вышэйшы за арыфметыку.

Апрача таго, ягоная стрыечная сястра, якая размаўляе на шасці мовах, выглядае як фотамадэль, жыве ў Бельгіі і вельмі любіць свайго браціка, называе яго Спартанцам.

Апошняя — заўважыўшы непаразуменне на тварах — Лёнька раздражнёна тлумачыў прысутным так:

— Ну, цар Леанід. Спартанец. І я — Леанід.

Прысутныя на гэта толькі моўчкі лупалі вачыма, і бледны, пухлы, з носам-бульбінай і круглымі акул'ярамі спартанскі цар тады дужа пакрыўдзіўся.

— Вось, — паўтарыў Лёнька.

— Ага, — крохкім голасам прагаварыла я.

І пад Лёнькавым настойлівым позіркам узяла тэчку ў рукі, узважыла. Тэчка была цяжкая, як зброя пралетарыята, і, мяркую, у крайнім выпадку магла б выкарыстоўвацца аналагічна. Як у крымінальных зводках звычайна пішуць — «цяжкі тупы прадмет».

На шэрай вокладцы тэчкі каліграфічнымі літарамі са шматлікімі росчыркамі значылася:

«Пакроўскі Леанід». Таксама адрас і тэлефоны.
I год.

— Гэта раман,— урачыста абвясціў Лёнька.

У мяне занялі зубы. Без аніякага звышна-
туральнага чуцця зразумела было, да чаго ён
вядзе. Занадта часта даводзілася чуць сакра-
ментальнае: «Ты ж філолаг, пачытай і скажы,
як табе мой вопус».

— Вельмі, вельмі харошы раман,— выпаліла
я паспешліва, адчайна спадзеючыся на гэтую
сваю хітрасць.

Але Лёня не купіўся.

— Дык ты зазірні ў тэчку, пачытай, ну. Ты ж
усё-такі філолаг.

Без асаблівай ахвоты я распусціла тасьму. I
застыла, уражаная да глыбіні душы.

У тэчцы ляжалі сшытыя суровымі ніткамі
тонкія лісты жаўтаватай газетнай паперы. На
лістах з абодвух бакоў было чорна ад літар —
друкаваных, на шчасце, але друкаваных такім
дзівацкім шрыфтам, што мітусілася ў вачах.

— Гэта раман,— патлумачыў Лёнька і сарам-
ліва заружавеў, быццам дзяўчынка-падлетак.

— Ага,— паўтарыла я.

Вока міжволі зачাপілася за фразу:

*Стомлены Анхелья са стомленай усмешкай на
сваім твары сеў са стомай уздыхнуўшы каля сваёй
уласнай сястры.*

Лёнька, верагодна, непакоячыся за чытача (раптам не зразумее?), пастараўся як мага больш ярка вылучыць факт стомленасці галоўнага героя. Як і факты прыналежнасці гэтаму самому герою ягонага твара і сястры. На фоне такога надзвычайнага клопату пра паразуменне з чытачом адсутнасць пары косак — гэта, вядома, дробязь.

— А... Анхелья? — у мяне прыўзнялося брыво.

Лёнька тут жа зазьяў, быццам навіоткі рубель.

— Арыгінальна, праўда? Не збіта, так? Не які-небудзь «Джон».

— Ага, — выціснула я ў трэці раз.

А Лёнька апавядаў — з захапленнем і жарсцю. Ён, бачыце, доўга ламаў галаву, як бы вывернуцца з імёнамі. Каб, значыцца, былі свежанькія, не асабліва зацяганія. Ламаць галаву — гэта ўсе ведаюць — лепей за ўсё на канапе ля тэлевізара.

— А там — навіны! — радаваўся Лёнька, пабліскваючы акулерамі. — А ў навінах, разумеш, усё пра нейкую Анхелу, пра Анхелу, дык...

Я прыпыніла яго кароткім энергічным жэстам. Лёнька прыціх на хвіліну-другую, а пасля зноў завёў сваю шарманку:

— Увогуле, гэта ў мяне фантастыка тут. Фэнтэзі, ну. Толькі без усякай рознай прыдуркаватай магіі, разумееш?

— Фэнтэзі,— прамармытала я, спрабуючы змясціць у сабе гэтую ідэю.— І без магіі?..

Лёнька сцвярджальна затрос зарасцямі на галаве.

— Можа, раман пра Сярэднявечча? Гістарычны?

Мастака можа пакрыўдзіць кожны. І лёгка. Вось і Лёньку ў мяне атрымалася пакрыўдзіць зусім нявіннымі словамі.

— «Гістарычны»! — перадражніў ён сярдзіта.— Тут жа ў мяне іншая планета, не Зямля! Тут жа прынцэса! І ў іх меч! І наёмнік, карацей, яе ратуе, а пасля яна пачынае ў яго... гэта самае...

— Ну?

— Закохвацца!

Тут Лёнька пабачыў выраз майго твару, успомніў, што ў руках у мяне досыць важкі прадмет, і прыціх. Я нетаропка прагартала рукапіс, міжвольна прыпыняючыся на асобных момантах.

«Наёмнікі не працуюць дзеля грошай» сказаў горды Анхелья граючы мускуламі сваёй бронзавай рукі.

Лес быў мёртвы. Усё жывое ў ім загінула. Дрэвы стаялі мёртвыя, птушкі злавесна маўчалі і нават мох быў сухі і мёртвы таксама як і ўсё.

«Ніколі я не буду тваёй падступны канцлер» горда ўскрыкнула прынцэса і злавесна-падступны канцлер злавесна заскрыгатаў зубамі і зарагатаў «Нават твой горды і адважны наёмнік цябе не ўратае.

Ён прыціснуў яе да сябе сваімі бронзавымі поўнымі мускулаў рукамі і адчуў біццё свайго сэрца. «Гэта любоў» тут жа зразумеў Анхелья.

Горды наёмнік, які працуе не за грошы (відавочна, за аплату натураю), хадзіў па мёртвым лесе з мёртвымі дрэвамі і птушкамі, перыядычна трапляючы ў засады падступнага канцлера. Улічваючы, як часта падступны канцлер заліваўся здзеклівым рогатам, у мёртвым маўклівым лесе ягоныя засады павінна было чуваць здалёк. Але горды бронзавы Анхелья з шалёнай, упрост маніякальнай упартасцю працягваў трапляць у канцлеравы пасткі. Складвалася ўражанне, што яму самому гэта падабаецца.

Зрэшты, чаму б і не? Усё весялей, чым блукаць між мёртвых дрэваў, прыслухоўваючыся да маўчання мёртвых птушак.

Пакуль Анхелья быў заняты звычайнымі справамі гордага наёмніка (пастка, засада, гранне мускуламі на бронзавых руках, слуханне

мёртвай цішыні), прынцэса вяла не менш насычанае жыццё. Страціць прытомнасць тут, страціць прытомнасць там — глядзіш, і дзень мінуў.

А вось падступны канцлер, мусіць, валодаў тэлепортам (або вельмі хуткім верталётам), таму што паспяваў з зайздроснай рэгулярнасцю дапякаць і Анхелья, і ягонай каханай. Толькі, здаецца, пагражаў ажаніцца з прынцэсай, не сходзячы з месца, і раптам — бац! — ужо ў дзікіх джунглях (магчыма, таксама мёртвых, як і лес) ловіць Анхелья ў пастку з крыважэрных раслін.

— Ну? — нецярпліва спытаў Лёнька.

Пакуль я праглядала рукапіс, ён аніяк не мог уседзець на месцы. То круціў аловак у пальцах, то перабіраў паперкі на сталі, то з грукатам перастаўляў шклянкі. Я зірнула на кругленькага цара спартанцаў, уперлася вачыма ў падлогу і, востра ненавідзячы сябе за сваю маладушнасць, замямліла:

— Твор, ён, вядома... І папка такая... шэранькая. І адрас на ёй прыгожа напісаны. Так. Вельмі, вельмі прыгожа напісаны.

Усе магчымыя кампліменты Лёнькаву рукапісу на гэтым у мяне скончыліся. Я не без хвалявання паглядзела на суб'ядзніка.

Да душы, ажно сэрца сціскаецца. Кожны ж разумеє: калі, паглядзеўшы тэкст, пачынаюць

весці размову пра тэчку і афармленне, значыць пра сам твор сказаць няма чаго.

Хіба ж можна чалавека крыўдзіць, нават калі той напісаў дрэнь?..

Круглы Лёнеў твар ззяў.

— Так, — са сціпласцю сапраўднага генія казаў спартанскі цар. — Так, многім падабаецца. Усё-такі — раман. І тэма не збітая, і героі арыгінальныя.

Да мяне паступова пачынала даходзіць, што хтосьці з нас кагосьці не зразумеў. Я суха кашлянула і прагаварыла:

— Лёня, а... рэдагаванне? Ты з тэкстам увогуле працаваў?

Ён надзьмуўся. Не ад крыўды — ад гонару.

— Я працаваў па дзве гадзіны на дзень, — адказаў Лёнька. — Паспрачаўся з сябрам-журналістам. Той, бач ты, казаў, што не кожны можа напісаць кнігу. І — вось.

Што «вось», Лёня не ўдакладніў. На мой сціплы густ, прыгоды гордага бронзавага Анхеля даводзілі менавіта пазіцыю сябра-журналіста, а не шчаслівага аўтара.

Але апошняму яшчэ было што сказаць свету. І мне асабіста.

— Заўтра ў выдавецтва панясу, — шматзначна заявіў Лёнька, забіраючы ў мяне сваю тэчку.

— У выда... — я задыхнулася. — У якое выдавецтва, Лёня?!

Спартанскі цар не ўлавіў маю інтанацыю, а таму пытанне зразумеў літаральна. І адказаў на яго — пытаннем:

— А якое ў нас тут самае вялікае выдавецтва?

З круглымі вачыма я — каюся — шэптам вымавіла адну ці дзве назвы.

— Вось туды,— задаволена заключыў Лёнька, паціраючы пухлыя ручкі.

— Лёня,— халадзеючы, загаварыла я.— А дамовіцца з рэдактарам? А... карэктура? І... аформіць рукапіс згодна з...

Спартанскі цар энергічна павёў плечуком, адсякаючы маё балбатанне пра правілы афармлення рукапісаў для выдавецтваў і элементарныя працоўныя палітэс. Сумняюся, што ён пачуў хоць штосьці, нягледзячы на ўсе мае намаганні.

— З рукамі адарвуць,— бадзёра прарочыў Лёнька сам сабе.— У нас жа — дзе? У нас жа і няма. А тут — раман!

Я слаба хіхікнула, з апошніх сіл спадзеючыся, што ён так нядужа ўдала жартуе. Але Лёнька адказаў мне самым суровым позіркам. Круглы спартанскі цар гаварыў гэта на поўным сур'ёзе, і гэта было настолькі жудасна, што мяне прашыбла халодным потам. Я нават разглядала

магчымасць страціць прытомнасць — па прыкладзе Лёнькавай гераіні (граць мужнымі бронзавымі мускуламі не выпадала за іхняй адсутнасцю).

— І лепей бы яны далі мне належны ганарар,— тым часам казаў Лёнька, змрочна зводзячы рэдкія бровы.— А то ведаю я іх: адразу «А дайце за так». Не, мне патрэбныя добрыя грошы за добры твор, ну, як на Захадзе.

Тут я засмялася ўжо адкрыта, не хаваючыся, але і не без адцення гістэрычнасці. Абураны Лёнька звусіў вочы і падціснуў вусны.

— Гэта табе, між іншым, не жартачкі. Гэта — раман. Такого рамана ў нас тут яшчэ не было!

З апошнім пунктам я, у прынцыпе, была цалкам згодная, але наўрад ці гэта задавальняла Лёньку. Развітаўся ў той раз ён са мною досыць халодным тонам.

Недзе тыдні праз два пасля апісанай размовы я зноў сустрэла спартанскага цара. Той павітаўся жыва і, што цікава, гутарку на пытанні калялітаратурныя не пераводзіў. Затое перавяла я:

— Ну, як раман? Што выдавецтва?

Лёнька бліснуў акулёрамі. Памяўся, пакалупаў пальцам сцяну.

— Добра,— адказаў без асаблівай упэўненасці.— Ну, я да іх усё-такі прыйшоў. А там

такі... чалавек. Я яму: раман, кажу, напісаў.
Хочаце?..

— А ён што?

Горды спартанскі цар пацягнуў носам. На твары ў яго так і было напісана невыканальнае жаданне граць мускуламі.

— Ну...

— Ну?

— Ну, ён сказаў — пакідайце,— ціха прагаварыў Лёнька, пачасаўшы патыліцу.— Я і пакінуў. Усё.

Ён прачысціў горла і замаўчаў. І птушкі таксама маўчалі, і мёртвы лес, і мох, і нават падступны канцлер з асабістым тэлепортам.

І толькі дзесьці далёка-далёка, на іншай планеце гордыя наёмнікі — не за грошы, а дзеля забавы — гралі бронзавымі мускуламі, прыціскаючы да сэрца непрытомных прынцэс.

Аповесці

Вершнікі на дарозе

Словы — рэч ненадзейная. Здрадлівая. Імёны тыя ж, скажам. Вось, да прыкладу, называюць мяне — Косткасей. Рассяваю, значыцца, косткі на бранным полі. Спаймаць бы аднаго з тых, што ўкладаюць песні на кожны стук-грук, дакладней, таго калматага вечна п’янага гарлапана, які першым гэта прыдумаў, то яму гэтыя самыя косткі як след пералічыў бы.

Зрэшты, усё можна выкарыстаць на сваю карысць. Імя — таксама, нават калі не дужа падабаецца. Княжыя майстры калісь выкавалі мне неблагі чарнёны панцыр, на якім срэбрам выведзены малюнак — хрыбет ды рэбры. І забрала ў шалома адмысловае — быццам чэрап. У чалавечых сыноў зазвычай пачынаюць падступна дрыжаць каленкі яшчэ да таго, як нябогам даводзіцца скрыжаваць са мною меч.

Гэты не дрыжаў.

Зялёны саплівец, у якога і барада яшчэ не пачынала расці, змрочна глядзеў на мяне спадылба. Зброю — кароткі меч і драўляны шчыт — ў руках трымаў няўпэўнена, быццам не звык да яе. Багаты плашч, падбіты лісіным футрам, і раззалочаная смешная кальчужка, і самавіты пас, упрыгожаны самацветамі, ды нават самая манера капрызліва падціскаць па-дзявочы пульхныя вусны — усё выдавала ў ім разбэшчанага дзіцёнка багатага валадара людзей. Праўда, герб, груба намалёваны на шчыце, — нацягнуты лук і тры стралы — мне ні пра што не сказаў, але я ніколі не цікавіўся чалавечай геральдыкай.

Пад ветрам павольна гайдаліся духмяныя хвалі верасоў — белыя, ліловыя і амаль чорныя. Салодкі мядовы водар ленавата плыў над выгнутымі спінамі курганоў, над нагрэтымі за дзень стаячымі камянямі з выбітымі ў іх зацяццямі. Белыя, пышна ўзбітыя аблокі патроху наліваліся золатам і барвай: сонца паступова скочвалася за змрочныя вершаліны спрадвечнай Пушчы, якія адсюль падаваліся цёмным грабеньчыкам на даляглядзе.

Дзень быў спякотны, таму трохі ленаваты і сонны, таму цягнуўся доўга, як кроплі смалы па лусцэ кары. Я прысеў адпачыць, прысланіў-

шыся спінаю да аднаго з зачараваных камянёў, і глядзеў, як над стужкаю дарогі, над ракаю і бярозавым гаем, кранутым восеньскай пазалотай, кружыць самотны воран. Калматы Стаўры прылёг побач, вываліўшы ружовы язык і паўпрыкрыўшы залатыя вочы. Я павольна перабіраў шэрую поўсць на ягонай спіне, пакуль Стаўры не падхапіўся, з трывогаю ўтаропіўшыся ў кропку на дарозе. Кропка хутка расла і стала вершнікам на белым кані.

Я колькі хвілін спадзяваўся, што яму хопіць розуму павярнуць да бяроз або да ракі. Чалавечыя сыны ведаюць, што Курганова Поле, ды ваколіца, ды Пушча — адвечна наша зямля, і нават падчас войнаў не суюцца сюды. Зараз быў дрыготкі няўстойлівы мір, калі мясцовыя валадары ў большасці распаўзліся па сваіх кутках і залізвалі раны.

Але ён не павярнуў.

Хлопчык не мог не ведаць, куды прыйшоў. Мы заўжды папярэдждаем. Ставім ахоўныя знакі. Паабапал гэтай сцэжкі ў густую траву ўторкнутыя два пачарнелыя ад часу капі з конскімі чарапамі на іх — пазнакі мяжы, уваходу ў наш край.

Так, ён выдатна ведаў, куды ішоў. Гэта было відавочна нават па тым, як ён спешыўся, як пайшоў, трымаючы руку на дзяржальні мяча.

Заўважыць мяне ён не мог: кожны камень тут спавіты моцнымі старажытнымі чарамі, якія, калі патрэбна, надзейна хаваюць ад смяротных вачэй.

Я нетаропка выпрастаўся. Стаўры глуха забурчаў, ашчэрыўшы вострыя белыя іклы, і хлопчык, пачуўшы звярыны рык, на імгненне прыпыніўся, пракаўтнуў камяк ў горле. Але рушыў наперад, паслізгваючыся і блытаючыся ў густых і высокіх травах. Тут, ля зачараваных камянёў, усё процістаяла яму: і зблытанья травы, і зямля, што зрабілася склізкай ды гразкай, і нават паветра, што заўважна згусцілася над ім. Ён задыхаўся, выбіваўся з сіл, абліваўся потам, раз-пораз спатыкаўся, рызыкуючы паваліцца, але, сцяўшы зубы, упарта працягваў ісці. І гэтаксама ўпарта не заўважаў, што безнадзейна застаецца на месцы, не пасоўваецца наперад ані на крок. А можа, чары і тут адводзілі яму вочы.

— Стой, чалавечы сын, — сказаў я, спускаючыся трохі ніжэй па схіле кургана.

Хлопчык застыў, крута павярнуўся на мой голас — і нарэшце пабачыў. Змрочна звёў светлыя бровы і сціснуў дзяржальна так моцна, што ажно пабялелі пальцы.

Пахла ад яго так, як звычайна пахне ад людзей. Хлебам, потам, дарожным пылам. Ад тых,

што бачаць мяне збройным ды конным, яшчэ зазвычай паскудна нясе жахам.

Гэты таксама баяўся — і заганяў сваю боязь глыбока, намагаючыся аніяк не паказаць. Баяўся нават і не мяне, бо мой шалом-чэрап я, адпачываючы, зняў і пакінуў ля руннага каменя. Ён баяўся самога гэтага месца. Чуў, вядома, тое, што шэптам пераказваюць ля іхніх ачагоў з зыркiм агнём.

Абрыўкі гэтых баек даводзілася чуць і мне, калі па княжым загадзе бываў між людзей. Маўляў, тут жывуць пачвары, што насылаюць хваробы і неўраджаі, крадуць немаўлят і падмяняюць чалавечых дзяцей сваімі агiднымі выпладкамі. А яшчэ мы нібыта хапаем падарожных на скрыжаваннях ды пераправах, калі тыя з'являцца там у ліхую гадзiну, і забiваем, і п'ем кроў з ненастылых целаў.

Усе гэтыя паказкі робяцца дужа зручнымі, калі той ці іншы князёк у чарговы раз вырашыць адбiць у нас нашыя ўладанні. Чалавечыя сыны кiдаюць ачагі і iдуць на нас з сваім зыркiм агнём і халодным жалезам. Мы адбiваемся — і яны адыходзяць, адступаюць, забываюць, каб пасля вярнуцца, нібы тыя хвалі. Нас, праўда, з часам становіцца ўсё меней, а людзей большае: чалавечыя жанчыны болей плодныя, а чалавечыя дзеці выпяваюць хутчэй за нашых.

І нам міжволі даводзіцца саступаць месца, сыходзіць прэч ад іхніх палёў і сямліб, далей ад халоднага металу, які цягне з нас жыццё.

У гэтага ў похвах пагрозліва пяе і патыхае на мяне ільдзістым холадам адкаванае рукамі людзей жалеза. І праз гэта ньюць старыя шнары — згадкі пра чужыя косткі, пасеяныя ў ненажэрных войнах за многія-многія гады.

— Хто... хто ты? — выгукнуў хлопчык.

Голас яго падвёў, збіўся ледзь не на віскат, і ён пакутліва пачырванеў.

— Я — на сваёй зямлі, чалавечы сын, — адказаў я. — Найперш назавіся сам.

Вусны ў яго здрыгануліся. Хлопчык зноў паглядзеў на ашчэранага Стаўры, пасля перавёў позірк на мае похвы. Ацэньваў небяспеку.

— Іван, — адказаў нарэшце, пасля досыць працяглага вагання. — Іван Падвей з Кудравіц.

— І нашто ты прыйшоў сюды, Іван Падвей? Ты ж ведаеш, куды прыйшоў?

Ён неяк няўцямна хітнуў галавою — ці то пагаджаўся, ці то не. Відаць, не надта быў упэўнены. Наморшчыў лоб, узлахмаціў светлыя валасы, адпушчаныя да плеч.

— Паслухай, вой, — сказаў, не глядзячы мне ў вочы. — Я... я быў на паляванні. І згубіў дарогу. І сам не ведаю, як...

— Хлусіш, — азваўся я з прахалодаю ў голасе.

Стаўры непрыязна гыркнуў, так што Падвей пабялеў, але хутка ўзяў сябе ў рукі. Зразумеў, што пераканаць мяне не атрымаецца, — і раз'юшыўся.

— А ты... ты сам хто такі, каб мяне на хлусні лавіць? — Зараз ён задрыжаў, але не ад жаху, а ад гневу. — Даю слова гонару...

— Кашч Меднабароды, — назваўся я без асаблівай ахвоты. — Косткасей. А зараз я спытаю ў апошні раз, чалавечы сын. Нашто ты прыйшоў?

Твар у яго выцягнуўся. У бледна-блакітных вачах нават — о дзіва! — мільгануў цень думкі — напружанай, непаваротлівай, цяжкай, і разгадаць гэтую думку было проста. Нават калі адкінуць убок усе бязглуздыя байкі, што абкружаюць маю мянушку, я на дзве галавы вышэйшы і шырэйшы за яго ў плячах. Сталы і больш вопытны ў бойцы. І даспех мой — не кволая праца чалавечых рук, і зброя апета чарамі.

Ён нават з сумневам азірнуўся туды, дзе спакойна пасся ягоны конь, аднак уцякаць не стаў, адно ўпарта падціснуў вусны.

Бач ты, які герой.

— Паслухай, вой... Кашч, — зноў пачаў Падвей. — Вось што. Я скажу табе ўсё, як ёсць, а ты сам вырашай, што са мной рабіць.

Ён сапраўды расказаў — хаваючы пагляд і раз-пораз наліваючыся сарамлівай чырванню.

На паляванні Падвей і праўда быў, але, праблукаўшы ў зарасніку ля возера ледзь не ўвесь дзень, так нічога і не здабыў. Выйшаў да вады — умыцца. А там...

— Там — яна.

Дзяўчына, значыцца. Уся ў сярэбраным ззянні, гнуткая, ладная, белатварая, з даўжэзнымі залатымі валасамі. Сядзела сабе на беразе, часала грабеньчыкам мокрыя пасмы і спявала. Ах, як спявала.

Калі гэты смешны хлопчык пачаў расказваць пра незабыўныя ды чароўныя спевы ля возера, я толькі чмыхнуў. Чалавечыя сыны могуць колькі заўгодна ваяваць з намі, называць нас пачварамі і пужаць намі сваіх дзяцей, але яны ніколі нічога не мелі супраць нашых голых дзяўчат.

— Я хацеў, — Падвей зноў зачырванеўся. — Хацеў... падысці бліжэй. Нічога такога. Проста каб загаварыць. А яна, мусіць, пачула. І хутка так...

— Збегла? Уплыла?

Хлопчык пакруціў носам.

— Перакінулася лебедзем, — адказаў ціха. — Проста... пачала падаць, і быццам замглілася, і раптам абрасла пер'ем, і так усё імкліва...

Я прысвіснуў ад нечаканасці, бо вось гэта было ўжо кепска. Вельмі кепска. І нават небяс-

печна для гэтага ўпартага ёлупня. Таму што я ведаю толькі адну золатавалосую аматарку паспяваць пасля купання, якая ўмее пераварочвацца ў лебедзя.

Думаю, сама яна не магла не заўважыць чалавека ў хмызах. Верагодней за ўсё, нават першай яго заўважыла і таму пачала спяваць, прыварожваючы, купаючыся ў паўдзіцячым захапленні. Якая ж жанчына не любіць, калі ёю захапляюцца.

Хай сабе якая іншая панна з нашых. Але тая, пра якую з такім захапленнем гаварыў гэты хлопчык, то дачка нашага князя, князеўна Мара, Марэна. Залатая каса ў маю руку таўшчынёй, пяшчотны белы тварык з вострым падбароддзем і ўпартым носікам, зацененыя густымі вейкамі вочы — зялёныя, быццам Пущча. Што гэтаму маладзенькаму дурню яна спадабалася, ды яшчэ пасля ўплеценых у песню чараў, цалкам вытлумачальна і нават натуральна.

Іншая рэч, што наша князеўна ў гэтым сапліўцы знайшла.

— Яна сюды паляцела, — Падвей абвёў рукою курганы. — І я... за ёю, значыцца. Вось.

Ён нецярыліва пераступіў з нагі на нагу, зусім па-дзіцячы пацягнуў носам і з чаканнем і просьбаю зірнуў на мяне.

— Тут няма месца для чалавечых дзяцей, — адказаў я. — Ідзі, адкуль прыйшоў, Іван Падвей з Кудравіц, і лепей не вяртайся.

— А калі не пайду? — нахмурыўся хлопчык. — Калі не пайду, дык што?

Я выразна папляскаў па сваіх похвах. Падвей з прысвістам ўцягнуў паветра праз зубы і раптам як ашалелы схапіўся за меч. Халоднае жалеза бліснула барваю і апісала паўкруг ля маіх грудзей, але я імкліва ўхіліўся, зрабіў крок назад, вышэй па схіле кургана. Хлопчык размахваў мячом, аддалена нагадваючы вятрак, моцны не майстэрстам мечніка, а адно толькі злосцю.

На злосці без майстэрства, праўда, далёка не заедзеш.

— Біся са мною! — крыкнуў гэты блазан. — Біся, калі не баішся!

Мяне называюць Косткасеем, Крыважэрным ды Воранам Бойкі. Я сапраўды адправіў у апошняе падарожжа многіх чалавечых сыноў, але то былі воі, а не звар'яцелыя падлеткі.

— Вазьмі, — не расціскаючы вуснаў, загадаў я Стаўры, і той, рыкаючы, цяжка скочыў на Падвея, паваліў долу.

Яны пакаціліся разам, сабака і чалавек. Свой меч хлопчык упусціў, і той цяжка ўпаў у траву, заціх там, быццам атрутная змяя.

— Двубой! — прыглушана галасіў чалавек. — Я патрабую дву... Ай, зараза, пусці!..

Непарушны Стаўры стаяў, прыціскаючы моцнымі лапамі вар'ята да зямлі, а Падвей шалёна круціўся пад ім, намагаючыся вырвацца, сыпаў лаянкай, божбамі ды просьбамі, бязладна мяшаючы адно з адным. Сабака, не звяртаючы ўвагі на ягоны лямант, пыталъна паглядзеў на мяне: маўляў, і што нам з такім рабіць, дружа?

Я моўчкі паціснуў плячыма. На мой густ, назіраць за дурнямі значна весялей, чымся забіваць іх. Князь, верагодна, палічыў бы належным адразу пазбавіць няшчаснага хлопчыка пакутаў — і разам з тым засцерагчы адзіную дачку ад такога прыхільніка.

Што меркавала на гэты конт сама князёўна, я мог толькі здагадацца. Але і здагадак маіх не спатрэбілася: я пачуў яе амаль бязважкія крокі і пазнаў гаркавы водар палыну, якім звычайна патыхала ад яе валасоў.

— Косткасей, — паклікала яна мякка.

Я павярнуўся на голас, прыкрываючы далонню вочы: сляпіла нізкае сонца. Марэна стаяла ля самага руннага каменя — у простаі белай сукенцы, якая быццам абляпляла яе цела, з перакінутай цераз плячо касою. Падвей прыціх і (я ведаў гэта, нават не бачачы яго) глядзеў на Марэну.

Тая ішла, быццам плыла, і ад белай сукенкі сыходзіла зыркае серабрыстае ззянне, ярчэйшае за кволья сонечныя промні. За ёю, апусціўшы галаву, ценом крочыла яе служба, панна Нешка — амаль незаўважная.

Поруч з Марэнай усе і усё становіцца незаўважным, быццам блякне.

— Косткасей, — паўтарыла князеўна, калі парайнялася са мною.

Я паважліва схіліў галаву. Стаўры завіляў хвостом, калі князеўна мімаходзь паглядзіла яго па галаве. А Падвей усё глядзеў, не зводзячы вачэй, не варушачыся, зніякавелы. Быццам прыціснуты, раструшчаны чымсьці дзіўным, чымсьці вялікім, чымсьці, што не змяшчалася ў ім і прарывалася вонкі: радаснымі іскрамі ў вачах, і бязглуздай усмешкай, і нечым яшчэ — няўлоўным, але несумненным, адчувальным нават збоку, нават мне.

Марэна працягнула яму руку — белую, нібы азёрная лілея, руку з тонкімі пальцамі, на якіх пялёсткамі ружавелі пазногці. І Падвей аберуч за гэтую руку-лілею ўхапіўся, так моцна, як мог, быццам наважыўся ніколі больш не адпусцаць, і падняўся на ногі, як і раней, не адрываючы вачэй ад князеўны. Тая відавочна атрымлівала ад яго нага замілавання асалоду і ледзь заўважна ўсміхалася.

— Косткасей,— сказала яна.— Я сыходжу з ім, разумееш?

— Сыходзіш, князеўна,— пацвердзіў я.— Але не разумею, дзеля чаго.

Яна толькі засмялася — быццам зазвінелі сярэбраныя званочкі — і пайшла прэч, ласкава, але настойліва цягнучы за сабою аглушанага шчасцем Падвея. Ішла туды, дзе белы конь шчыпаў сакавітыя травы, і ніводнага разу не азірнулася.

Панна Нешка ахнула, бездапаможна азірнулася на мяне.

— Рыцар!..

Напэўна, я мог бы тады штосьці зрабіць. Але я падумаў: што мне да гэтага няшчаснага хлопчыка? Яна пагуляецца з ім, як гулялася з іншымі да яго, а пасля ёй надакучыць. Ёй заўжды ўсё надакучвае. Пакуль яны маладзенькія і пяшчотныя, іхнія ўлюблёныя позіркы цешаць і радуюць, але чалавечыя сыны хутка — для такіх, як мы, — старэюць, і вянуць, і, нарэшце, паміраюць. Марэна не дачакаецца нават ягонай сталасці, не тое што старасці: не яна першая з нашых паннаў вольна так лавіла песняю маладзенькага смяротнага дурня. Не першая і не апошняя.

Над курганамі і над Пушчай, як звычайна, праміналі дні. Зімою княжае паляванне высочвала баязлівых аленьяў, чытаючы радкі слядоў па

кнізе снежных гурбаў. Спеўна гулі сярэбраныя рагі, сокалы порстка ўзляталі з пальчатак, і ясныя панны з княжага двара, усе спрэс зала-тавалосыя і зялёнавокія, ахалі і пляскалі ў ладкі. Спаборнічалі між сабою лучнікі, хвалячыся трапнасцю ды сілаю рук. Паляванне, Дзікі Гон, ляцела наперад, узбіваючы за сабою цэлую снежную віхуру, са свістам, грукатам і воклічамі неслася па нізкіх хмарах, і тады чалавечыя сыны шчыльней прычынялі дзверы і завешвалі вокны.

Увесну, калі на рацэ нарэшце крануўся лёд, калі прыдворныя паэты зноў пачалі перапяваць старыя песні пра мінулыя бойкі на новы лад, я пакінуў Двор і вярнуўся да сваёй варты на мяжы. Верны Стаўры шэрым ценом бег за мною, пераскокваючы лужыны ад расталых сумётаў, а дні большалі, і на чорных галінах бяроз ля дарогі абуджаліся да жыцця пахкія пупышкі. Пушча ажывала таксама, напаўнялася галасамі, і рухам, і колерамі, і вячыстыя дрэвы суха рыпелі, нібыта распраўляючы плечы. На курганах з вільготнай чарнаты праклёўваліся тонкія зялёныя парасткі новых траў, а на стаячых камянях, упрост на рунічным пляценні, да паўдня трымаліся цёмныя плямы сырасці.

Лета, як зазвычай, прыходзіла амаль незаўважна, раскочвалася па свежай вясновай зеля-

ніне палымянымі сонечнымі пацалункамі, прыгаршчамі сыпала ў зялёную поўсьць травы пярэстыя кропкі кветак, і спевы жаб, і галасы конікаў. Па начах, калі паветра было цёплым і густым, як малако, калі лёгкай смугою курылася за асакою рака, на небе залатою надкушанай манетаю свяціўся месяц, а ў травы, зрываючыся з неба, падалі зоркі з вогненнымі хвастамі. Стаўры, ускінуўшы вострую пысу, уважліва сачыў за імі, такімі самымі хвастатымі, як і сам, і ціхенька, тоненька, па-шчанячы падбрэхваў.

Восенню Курганова Поле пахла мёдам, бо квітнелі верасы — белыя, ліловыя, амаль чорныя. Цэлае мора верасоў хвалявалася пад дотыкамі ветру ажно да далягляду, да цёмных зубцоў Пушчы. Камяні прагна лавілі сонечныя промні, назапашвалі цеплыню і святло, рыхтуючыся да зімы. Над курганамі павольна плылі серабрыстыя ніці павуціння.

Так прайшлі гады — тры ці мо чатыры, не магу сказаць дакладна. Мы не адчуваем час так, як адчуваюць яго чалавечыя сыны, і нават стагоддзі для нас прабягаюць амаль незаўважна, быццам пясок праз пальцы.

Сотвар з'явіўся побач са мною ў адзін з першых дзён восені — упершыню за доўгі час сам завітаў на мяжу. Выйшаў з ценю стаячага каменя, высокі, прамы. Абапіраўся на разны

посах з зыркiм зялёным самацветам, цягнуў за сабою ацяжэлы ад расы сiнi плашч. Вецер кра-таў князевы сярэбраныя валасы, i падавалася, быццам гэта — нiцi павуцiння.

У доўгiх ягоных пальцах адпiвала срэбрам птушынае пёрка — напамiн ад князеўны, доўга-чаканая вестка.

— Яна жадае вярнуцца да нас, — сказаў мне князь, хоць я i так зразумеў, у чым справа.

На ягоных тонкiх вуснах прамiльгнула, як знiчка, усмешка. Ён прадбачыў, што менавіта так усё i скончыцца, i вельмi цешыўся гэтым. Я згадаў упартага маладзенькага вар'ята — i яркi пагодны дзень чамусьцi азмрочыўся.

Зрэшты, сам вiнаваты. Ён ведаў, куды iшоў i за кiм, цi не так?

— Вярнi яе дамоў, Косткасей, — няголасна загадаў князь.

На ягоную карону з танючкiх залатых дубовых лiсткоў цяжка ўпаў, прыняўшы iх за сапраўдныя, белы матылёк.

Я моўчкi пакланiўся. Я не звык разважаць над княжымi загадамі: усё-такі — вартаўнiк, вой, зброя ў княжых руках. Зброi задумвацца не выпадае, яна паслухмяная руцэ, што яе трымае.

Уночы ўдарыла навальнiца. Я, захутаўшыся ў плашч, нёсся на канi мiж неспакойных буркатлiвых хмар. Iмклiвы вараны конь стрыг

вострымі вушамі і голасна ржаў, і голас ягоны патанаў у гримотах. Маланка біла раз'юшана, праразаючы целы хмар, быццам кап'ё, і асвятляла ўсё вусцішным блакітным ззяннем.

Белае птушынае пёрка, рассыпаючы сярэбраныя іскры, плыло перада мною, паказваючы шлях, і то рабілася іскрыста-блакітным, то блякла і зноў цьмяна свяцілася праз завесу дажджу.

Хлопчык завёз яе далёка. Можа быць, падсвядома хацеў трымацца як мага далей ад месца, якое так яго пужала. І, вядома, трымаць яе, сваю князеўну, далей адтуль. Наіўны — як быццам адна з нас, калі пажадае, не знойдзе дарогі назад, дарогі дамоў. Можа быць, ён проста не надта верыў, што ягоная абранніца калі-небудзь пажадае гэтага.

Капыты каня ўдарылі па чарапічным даху замка, а адзін узмах доўгага хваста вымусіў флюгер шалёна заскакаць і застрэсіся. Я скіраваў каня ніжэй — і падковы выбілі іскры на брукаванцы замкавага дворыка. Пёрка ўспыхнула ярчэй, а пасля рассыпалася, ападаючы яркімі кропкамі долу. Значыць, тут.

Я прайшоў праз замкнёныя дубовыя дзверы, пакрочыў, бразгаючы шпорамі, па гулкіх пустых залах. Натыркнуўся вачыма на герб над камінам — напята лук ды тры стралы. На сцяне ў пацямнелых ад часу рамах — партрэты,

адзін па адным. Чалавечыя сыны, як я чуў, пакутліва прагнуць жыць вечна і таму намагаюцца ўвекавечыць хоць бы сваё падабенства. Я заповоліў крок і звузіў вочы, спрабуючы знайсці ў выявах на сцяне штосьці агульнае з тым упартым Падвеем, якога памятаў.

— Косткасей... — пранёсся ледзь чутны, але настойлівы шэпт, так што я сумеўся і не стаў затрымлівацца.

Яна зараней падрыхтавалася: у замку ўсе спалі. Я прамінаў вартавых, што пасопвалі стоячы, абAPERшыся на алебарды. Пакаёвак і служак, што паснулі за працаю — хто на стосе бялізны, хто ў абдымку з недачышчаным кацялкам. Шэпт вёў мяне далей, да вузкай каменнай лесвіцы, што, закручваючыся, ішла ўверх.

На самым версе быў пакой, асветлены зыркiм агнём у камiне. Мой цень на сцяне выкруціўся і пачварна разросся, а агонь сярдзіта патрэскаваў, і сіпеў, і сыпаў непрыемнымі, калючымі іскрамі. Бадай, адзіны з усіх вартавых у гэтым замку, які не спаў.

— Ну, ну, — сярдзіта шапнуў я агню. — Мяне сюды паклікалі, ясна?

Побач з камінам на мядзведжай шкуры стаяла калыска, і ў ёй спала, падклаўшы дробны кулачок пад шчаку, дзіця. Побач з дзіцем у фатэлі спаў і Падвей — гэты значна пасталеў,

узмужнеў і, здаецца, пазмрачнеў. Спаў трывожна, хмурыўся ў сне і абясілена варушыў пальцамі на ручцы фатэля, быццам марна спрабаваў паймаць чыюсь руку.

Марэна стаяла далей ад каміна, ля акна ў алавянай аплётцы, глядзела на дождж і нават не азірнулася, калі я ўвайшоў. Сукня на ёй была цяжкая і пышная, з зялёнага аксаміту, і валасы падабраныя наверх, узбітыя ў дзіўную высокую прычоску.

— Едзем, князеўна, — сказаў я, працягваючы ёй руку.

Не пытаўся, а сцвярджаў, бо яна сама менавіта дзеля гэтага паклікала мяне сюды.

— Едзем... — глуха адказала Марэна.

Павярнулася на абцасах, закручваючыся вінтом, на імгненне стала языком белага агню і выслізнула з нязручнай сукні, так што валасы ўкрылі яе, быццам вогненна-залаты плашч. Князеўна, зноў зьякая і серабрыста-белая, безважна пераступіла цераз скамячаны аксаміт на падлозе і абаперлася на мой локаць.

— Едзем! — паўтарыла весела, усміхаючыся так, што на белых шчоках паўмесяцамі прарэзаліся ямінкі.

У калысцы тоненька і жаласна заплакала дзіця. Падвей варухнуўся ў сне, прашаптаў нешта, але не прагнуўся.

— Хутчэй, — папрасіла Марэна, калоцячыся, як ад холаду. — Прэч адсюль.

Я падхапіў яе, і мы пранесліся праз увесь замак, быццам парыў ветру. Вараны конь ужо чакаў нас, біў капытом, высыкаючы іскры. Над самым замкам зноўку ўспыхнула блакітнае зарва, і пакаціўся, кульгаючы, гром. Мы пакаціліся прэч разам з ім, аглушаныя грымотамі, і князеўна, якую я пасадзіў перад сабою, аніводнага разу не азірнулася. Раз-пораз яе плечы скаланаліся, але твару яе я не бачыў, таму не магу сказаць — плакала яна ці смяялася.

Князь асабіста сустракаў яе на мяжы. Стаяў разам са світаю ля белага каменя, апаясаная пляценнем чароўных знакаў, і сярэбраная выкшталцоная вышыўка на доўгіх рукавах ягонага ўбору ззяла, быццам іней на сухой траве. І вочы ў яго ззялі таксама — халодныя, быццам іней.

Я прытрымаў гарачага каня, дапамог князеўне спешыцца. Яна адразу амаль бегма рушыла да бацькі. Той абняў яе, укрыў уласным плашчом.

— Мы так сумавалі без цябе, любася наша дзіця, — спакойна сказаў ёй Сотвар. — Добра, што ты нарэшце з намі.

Ён павольна правёў тонкай рукой з унізанымі пярэсцёнкамі пальцамі па галаве Марэны, схавана-

най пад сіняй тканінай, — і абрысы фігуры пад плашчом вокамгненна зніклі. Я здранцвеў, я заскрыгатаў зубамі, сціснуўшы ў кулаку аброць. Мне падавалася, што дзяўчынка і так атрымала належную навуку, пакарала сама сябе.

А князь падхапіў нешта пад плашчом і пасля рэзка сцягнуў яго долу. Трымаў на пальчатцы маленькага натапыранага белага сокала, які ўспуджана біў крыламі і крычаў.

Крычаў так пранізліва і жаласна, што разрывалася сэрца.

— Косткасей, — князь падняў яркія шэрыя вочы на мяне. — Калі той чалавек з’явіцца, ты ведаеш, што рабіць.

Я нахіліў галаву. Здагадацца, чаго ён хацеў, было нескладана. Гэта чалавечыя сыны, на сваё шчасце, схільныя забываць, а мы, як і сама зямля, памятаем доўга, бясконца. Таму не ўме-ем выбачаць.

Па шчырасці, я неяк падсвядома чакаў, што гэты ўпарты хлопчык хутка з’явіцца. Чакаў не дзеля княжага загаду — проста гэта падавалася мне прадвызначаным зараней, яшчэ ў той дзень, калі Падвей упершыню прыехаў сюды, на мяжу.

І ён з’явіўся. Зноў прыскакаў на белым кані — узмыленым, загнаным.

Па першым інеі пайшоў да стаячых камя-нёў — змрочны і ціхі, з хваравіта завоштанымі

рысамі твару, з ценямі пад вачыма. Памежныя чары, мусіць, пазналі яго, таму што прапусцілі далей, і ён сам змог падняцца на курган. Стаўры пільна сачыў за ім, але не гыркнуў і не забрахаў. Таксама пазнаў.

— Я... я прыехаў па яе, чуеце? — хрыпла загаварыў Падвей, як толькі падняўся на вяршыню. — Чуеце?.. Я прыехаў па сваю жонку. Марэна!

Ён кідаўся то ў адзін бок, то ў другі, і клікаў князёўну, і прасіў, і нават пагражаў. Не варта было чакаць, пакуль камяням шумны чужынец надакучыць і яны вырашаць самі ад яго пазбавіцца, таму я зрабіў крок з ценю насустрач чалавеку.

— Я ж калісьці казаў табе вяртацца, адкуль прыйшоў, — змрочна сказаў я і, не стрымаўшыся, працадзіў з сэрцам: — Д-дурань!..

Падвей здрыгануўся ўсім целам і ўтаропіўся ў мяне.

— Кашч Меднабароды, — успомніў, нараспеў вымавіў маё імя і дадаў павольна і глуха, быццам размаўляў у сне: — Яна не прыйдзе, так?..

— Не прыйдзе, — кіўнуў я.

Трэба было яго застрашыць, сказаць, што, калі не пакіне тут лямантаваць, з ценю пад каменем могуць з'явіцца тыя, хто зусім не схільны

спачуваць чалавечым сынам. Час для палявання яшчэ не настаў, але дзеля такой нагоды Сотвар быў бы толькі рады склікаць сваіх лепшых паляўнічых ды гончых. Князь наш суровы, быццам сівер, быццам снежная бура, і не мае літасці. Прынамсі, да чалавечых сыноў.

Але я бачыў вочы гэтага чалавека — вочы, у якіх нешта згасла, вочы, абведзеныя жалобнымі цёмнымі кругамі. І таму змоўчаў.

— Гэта ж усё праз пер'е? — спытаў Падвей пасля досыць працяглай цішыні.

Я ўскінуў брыво, а ён, таропка рассыпаючы словы, працягваў:

— Яе футра, дзіўнае такое футра з белага пер'я. Калі яна глядзела на гэтае футра, то рабілася... іншай. Як тады, перад тым як яна ўзнялася і паляцела ад возера. Я ж не мог... — Ён схаваў твар у далонях. — Я ж не мог дазволіць, каб яна зноў... У нас дзіця, Кашч. А яна з гэтым сваім футрам у любы момант магла б...

Ён не змог дагаварыць: сутаргай перахапіла горла. І тады я згадаў — і зразумеў.

Ва ўтульным пакойчыку на самым версе каменнай вежы востра пахла спаленым пер'ем. Няшчасны ёлуп настолькі не хацеў адпускарць ад сябе сваю князёўну, што вырашыў аддаць самую трапяткую і безабаронную частку яе зыркаму агню.

Тое, што неабачліваму чалавечаму сыну падасца футрам, адзеннем, для пярэваратня — драбок сутнасці. Усё адно, як ён адрубіў бы ёй ногі, каб не ўцякла.

— Вяртайся дамоў, Іван Падвей з Кудравіц, — сказаў я ціха. — Таго, што ты страціў, тут болей не знойдзеш.

Не ведаю, ці пачуў мяне гэты ўпарты блазан — таму што ён не жадаў гэтага чужа. Але ён пайшоў прэч, згорбіўшыся, быццам пад невыносным цяжарам, і цень ад руннага каменя цягнуўся за ім драпежна і помсліва, навалываючыся зверху і паглынаючы. Праўда, нават крута замешаныя на помсце закліяцці тут ужо мала што маглі змяніць: Падвей быў не толькі на мяжы Курганова Поля, але і на мяжы свету жывых. Стаўры таксама, як і я, адчуў гэта і са скрухаю завуў. Пашкадаваў. У сабак добрыя сэрцы, сабакі заўжды шкадуюць людзей.

А чаго шкадаваць? Неразумны хлопчык мусіў бы вярнуцца дамоў яшчэ тады, калі толькі пачуў дзіўныя дзявочыя спевы ля возера. Усё справядліва: сам аднойчы абраў гэты шлях і сам зараз вымушаны плаціць за гэта.

Час ішоў, год за годам, вясна за зімою, восень за летам. Як звычайна, як заўсёды. Я па-ранейшаму адбываў сваю варту і бачыў, як паступова

набліжаліся, падкочваліся ўсё бліжэй і бліжэй людскія сялібы, заставаліся ў трывожным, непрыемным суседстве. Саламяныя дахі паўзрасталі зусім блізка, там, за ракою, на невысокіх узгорках. Зырккія агні ў ачагах пільна вартавалі іх, з комінаў падымаліся, сцяліліся па ветры хвасты дымоў. У кузнях молаты кавалі жалеза, цяжка ўздыхалі кавальскія мяхі. Рэха адбівалася ад нямоўчнай рачной вады, блытаючыся ў трыснягах, і заносіла гукі сюды. Голас халоднага жалеза быў выразны, разборлівы:

– *На згу-бу, на згу-бу.*

Пра Падвёя з Кудравіц я кінуў думаць. Што нам да чалавечых сыноў і іхніх нягодаў? Мы з'явіліся тут, на гэтай зямлі, даўным-даўно, значна раней за іхніх далёкіх продкаў. Мы былі тут спрадвеку, плоць ад плоці гэтай зямлі, і будзем тут яшчэ доўга, пакуль неба зноў не паяднаецца з морам. Мы лётаем на крылах ветру, расколваючы спевам нашых паляўнічых рагоў зімовыя завеі, мы бязважка крочым праз сны, мы водзім карагоды пад зорамі. Мы слухаем, як павольна цячэ жыццё ў травах і дрэвах, мы сплятаем словы ў чары і пяём між сваіх камянёў, вітаючы месяц ці славячы сонца. Мы доўга адстойвалі сваё спрадвечнае права жыць тут, і наша зямля ўдосталь напоена і нашай, і чалавечай крывёю.

Так што — сапраўды. Я кінуў думаць пра ўпартага хлопчыка і ягоную князеўну. Я адвечны вартаўнік, вой на мяжы ценю, меч у княжай руцэ. Толькі і ўсяго, не болей і не меней.

У пагодныя дні з ценю пад каменем выходзіла ціхая Нешка — маленькая панна з княжага двара, прыслужніца князеўны. Асцярожна выцягвала за сабою вялікую клетку з залатымі прутамі, ставіла ў траву на вяршыні кургана. Белы сокал сядзеў на жэрдцы, натапырыўшы пер'е, ціхі і безуважны, амаль мёртвы. Нешка сядала побач, падкурчыўшы пад сябе босыя ногі. Глядзела на дымы з людскіх ачагоў, слухала покліч халоднага жалеза ў кузнях.

— Яны ўсё бліжэй і бліжэй, рыцар.

— Бачу.

— А што будзе, калі...

— Кепска.

Нешка маўчала. На яе белае шчацэ з дробнаю цёмнаю радзімкай пад вокам танчыў сонечны зайчак. Вецер гуляўся з яе вышываным падолам, блытаў пасмы яе залацістых валасоў, і ёй даводзілася раз-пораз падымаць руку, цярпліва закладаць іх за маленькае ружовае вуха — заостранае, быццам лісток ліпы. Белы сокал не глядзеў на сялібы — не зводзіў вачэй з далягляду, дзе чарнела Пушча.

— Як думаеш, рыцар, ён... ну, *той самы*, ён вернецца?

Яна далікатнічала, не называла імя, пыталася шэптам. Я глядзеў на сумнага белага сокала, успамінаючы колішнюю князеўну, быццам выхашленую слупом серабрыстага святла.

— Не.

Я быў упэўнены, таму што ведаў: людзі з таго апошняга падарожжа не вяртаюцца. Нешка ўздыхала, абдымаючы тонкімі рукамі калені. Стаўры сядзеў каля яе, прызна паглядаючы залатымі вачыма, дазваляючы гладзіць кудлатую поўсць на спіне.

— А калі б ты не забраў яе тады, рыцар?

Калі б не адгукнуўся на яе просьбу аб дапамозе, калі б не паслухаўся княжага загаду, калі б пакінуў яе там, з *тым*, у жудасным пакоі на самым версе каменнай вежы, у пакоі, поўным паху спаленага пер'я?

Пажыла б яшчэ між людзей — і навучылася б забываць, як яны, шчасліва і назаўжды, і боль бы згладзіўся, і памяць пра лебядзіныя крылы болей не трывожыла б, і нават сны пра гэта не сніліся б.

— Рыцар?

— Не ведаю, панна.

Часам Нешка спявала — ціхім пяшчотным голасам, без слоў. Словы былі б лішнія, словы блыталіся і заміналі. Я, прысланіўшыся да цёплага каменя спінаю, слухаў, і Стаўры, падняўшы вушы, слухаў, і курганы слухалі таксама.

Спеў плыў над дарогаю, над ракою і заміраў, заглушаны суровым голасам жалеза.

Спеў, спавіваючы, яднаў нас — і яшчэ яднала напружанае чаканне. Мы, не згаворваючыся, сачылі за дарогаю, сачылі прагна і неадрыўна.

Чакалі.

І адным цёплым восеньскім днём, калі хвалявалася пад мядовым ветрам мора верасоў, а пульхныя аблокі наліваліся барвовым золатам ад агністага захаду, я зноў пабачыў на дарозе вершніка.

— Рыцар, — шапнула Нешка. — Гэта ж...

— Вершнік, — сказаў я. — Так.

Ён не збочыў да бярозавага гаю.

Не павярнуў да пераправы, да саламяных дахаў, да ахоўнага агню.

Я ўнутрана напяўся, але стаяў, як і раней, у ценю каменя, трымаючы руку на холцы Стаўры. Апошні, хоць і падхапіўся з месца і з цікаўнасцю прынюхваўся да новага госця, не бурчаў і не гыркаў.

Тым часам госць спешыўся, прывязаў каня — шэрага ў яблыкi — да старога карчакі і нетаропка крочыў па сцежцы да курганоў. Тыя людзі, што прамінаюць Курганова Поле па большаку, намагаюцца праехаць як хутчэй, не прыпыняючыся, нават не паварочваючы галавы. Пастухі, якія шукаюць у ваколіцы згубленых авечак, прамінаючы, абавязкова

хапаюцца за свае талісманы, шэпчуць малітвы і шматкроць сплёўваюць цераз плячо.

А гэты аглядаўся цікаўна і жыва, круціў галавой ва ўсе бакі і нават нешта легкадумна насвістваў.

Зараз я мог яго добра разгледзець — і са здзіўленнем пазнаваў у новым госці старога. Тыя ж светлыя валасы, адпушчаныя да плеч, той жа светлы твар з бровамі ўразлёт і капрызлівымі вуснамі, хіба што болей усмешлівы і... так, маладзейшы. Яшчэ хада змянілася — гэты ішоў лягчэй, амаль бязважка, не зважаючы на чары ці, можа, проста не заўважаючы іх.

Мяча пры ім не было. Ні мяча, ні шчыта, ні кальчугі. Зусім ніякай зброі, ніякай брані. І адзенне дарожнае, дыхтоўнае, але без дарагой вышшўкі ці ўпрыгожанняў, запыленае, заношанае, боты грубыя, цяжкія. Затое за спінаю з'явіўся скураны горб, які весела дзынкаў на кожным кроку.

— Пяе... — задуменна сказала Нешка, накручваючы залацістую пасму на палец.

Нават белы сокал зараз пільна глядзеў на чужынца.

Мы сачылі, а госць тым часам бадзёра ўскараскаўся на мой курган і з вяршыні агледзеў усё Курганова Поле, верасовыя хвалі ды белыя іклы камянёў, раскіданыя між траваў.

— Ого! — радасна сказаў госць і нават прысвіснуў. — Ну і ну!

Мімаходзь зірнуў на сам камень, зацікавіўшыся, уважліва прабегаючы вачыма па заклітых рунах і, не ўтрымаўшыся, крануў іх кончыкамі пальцаў. Быццам паглядзіў камень, як гладзяць сабак. Пасля зірнуў убок, туды, дзе цень ад стаячага каменя прарэзваў травы, і ўтаропіўся ў нас. Нешка ціхенька ахнула і, схаванушыся за мяне, сіснула маю руку. Дарэмна спужалася: каменныя чары надзейна хаваюць ад чалавечага зроку.

Але я на ўсякі выпадак паклаў далонь на дзяржальна.

— Дабрыдзень, — нерашуча сказаў гасць, лупаючы вачыма, і Нешка зноў успуджана ахнула. — Які ў вас, дзядзечка, фэйны сабака.

Вочы ў яго былі зялёныя, быццам Пухча, і глядзелі скрозь цень ад каменя, скрозь старадаўнія чары.

— Назавіся, чалавечы сын, — сказаў я, як таго патрабаваў звычай.

Госць сонечна ўсміхнуўся.

Вочы ў яго былі нашы, кірпаты нос і ўсё аблічча — самымі чалавечымі, а язык — той і ўвогуле немаведама якога паходжання, таму што мянціў не спыняючыся.

Яго завуць Ясем, і сам ён не адсюль, і падарожнічае з месяц недзе, і дамоў не збіраецца, бо дома мачаха і малодшы брат, якія не надта чакаюць ягонага вяртання.

Апошнія прагучала з прыхаванай горыччу, але ўсміхацца ён не кінуў.

— А сюды нашто прыйшоў?

Ён паціснуў плячыма.

— Казалі, быццам мая маці аднекуль адсюль. Быццам бацька перамог у двубоі Кашча Бесмяротнага, вызваліў яе і звёз.

— Перамог у двубоі, значыцца? — змрочна ўдакладніў я. — Ды няўжо?

Ясь засмяўся.

— За што купіў, за тое прадаю, дзядзечка.

І тут жа з ахвотаю распавёў, як адважны герой адшукаў на дне паўночнага мора каваны куфар, закаваны і ланцугамі, і чарамі.

— Разарваў ланцугі, чары зняў. А адтуль — заяц! Схапіў зайца, а з зайца — качка! Пацэліў у качку, а з той — яйка!

Я здзекліва чмыхнуў. Калі з яйка ўрэшце атрымаецца яечня, я быў бы нават і не супраць.

— А ў яйку халоднае жалеза, — няголасна працягнула Нешка з-за майго пляча.

Ясь падняў бровы.

— Жалезная... іголка, — падобна было, што гэты падшыванец прыдумляў на хаду. — А ў той ігольцы — Кашчава смерць!

Было заўважна, што ён сам атрымлівае асалоду ад сваіх баек. Добра, прынамсі, што хоць нехта ад іх асалоду атрымлівае.

— Смерць у іголцы,— прабурчаў я.— Хітра прыдуманая.

— Анягож, дзядзечка.

Падшыванец змоўк і паглядзеў на мора верасоў, з якога сям-там паказваліся галовы курганоў.

— Прыгожа тут,— сказаў.— І гэтак спакойна. Даўно мне не было гэтак спакойна.

Ён замілавана глядзеў на верасовыя хвалі, што ленавата калыхаліся пад ветрам, а таму не мог заўважыць, як гусцелі цені ля белых камянёў. Чары драпежна затрымцелі, быццам павуцінне, у якое трапіў неабачлівы матыль.

— Тут няма месца для чалавечых сыноў,— прамовіў я рэзка.— Мусіш ісці. Як хутчэй.

Твар у Яся выцягнуўся, але ўсмішка, за якою ён звык хавацца, не сышла. Нешка адчувальна пхнула мяне вострым локцем.

— Рыцар!..— з асуджэннем прашыпела яна мне ў вуха.

Я толькі адмахнуўся. Праз колькі часу сам Сотвар заўважыць тут смяротнага і зацягне таго пад цень на кургане. І хіба толькі адно Неба ведае, што з гэтага будзе.

— Не затрымаюся, дзядзечка,— мякка паабяцаў хлопчык.— Проста песня зайшла ў галаву, хачу ўхапіць у цішыні, пакуль не забыў.

Я не паспеў запырэчыць: ён скінуў свой скураны горб, вызваліў з яго, быццам ад шалупін-

ня, залацістае цела лютні і апусціўся ў траву, лёгка кратаючы струны. І твар у яго паяснеў, і знікла некуды дурная ўсмешачка, і вочы зрабіліся сталейшымі — на гады, на стагоддзі.

І з-пад ягоных пальцаў палілася музыка — спачатку асцярожна, няўпэўнена, а пасля званчэй і званчэй, моцна, непераможна.

І ў ёй было — усё. Перазвон рачных хваляў, і шэпты трыснягоў, і крыкі чаек. І галасы верасоў пад ветрам, і гуд пчол, і крокі дажджу па камяністай дарозе, і сакаліны клёкат. Неба бачыць, там былі нават, ашчадна ўплеценыя, нашы чары, старажытныя, старадаўнія, і голас Пушчы, і нават ціхі галасок панны Нешкі.

У мяне быццам іголка заварушылася ў грудзях злева. Вочы закалола, і па шчацэ пабегла штось, падобнае да кроплі дажджу. Я ўскінуў голаў — але неба засталася ясным, па ім плылі адно пульхныя белыя аблогі.

Бедная Нешка скурчылася пад рунным каменем і ціха плакала, схаваўшы тварык у далонях, незаўважная, амаль нябачная. Таму што побач з ёю стаяла, быццам выхапленая промнем святла, Марэна. Паўпразрыстая, быццам маркотная здань, цень сябе самой, і ўсё-такі усё яшчэ — ярчэйшая за ўсё вакол. За ўсё на свеце ярчэйшая.

Хлопчык кінуў граць, але музыка яшчэ гучала, падхопленая самімі камянямі, самою зямлёю. Гучала ў нас, бо мы і ёсць — зямля.

— Хто... — здзіўлена прамармытаў Ясь, углядаючыся ў светлую белую здань.

А тая ласкава ўсміхалася яму і цягнула да яго рукі. І глядзела на яго, толькі на яго — доўгае, доўгае імгненне, пакуль яе, цяпер адвечна свабодную, не змыла ветрам, як змывае абрыўкі туману.

Ля ног Нешкі засталася толькі пустая клетка з залатымі прутамі.

І тады над нашымі галовамі грывнула — аглушальна, жудасна, так, што здрыганулася зямля пад нагамі. Драпежныя цені разрасліся, распухлі бязмерна і ўсталі на дыбкі. Падалося, што гэта Неба раскалолася і падае долу, падае на нас — але то даў расколіну курган, і мы з яснага цёплага дня праваліліся ў суцэльную цёмрадзь.

З цёмрадзі нарадзіліся агні — ласкавае зеленаватае полымя курганоў, халоднае, цякучае, зусім не падобнае да таго, што зырка буяе ў ачагах чалавечых сыноў. Агні ціхутка пазвоньвалі, як сярэбраныя званочкі, і плылі, і смяяліся, выхопліваючы кругамі святла то каменныя пліты са старадаўняю разьбою, то край каляровай фрэскі, то белы твар Нешкі з цёмнаю радзімкай пад левым вокам, то светлую чупрыну падшыванца Яся. Стаўры скавытаў зусім побач, тыцкаўся мокрым носам у маю далонь.

— Ціха, дружа, ціха, — я патрапаў сабаку па галаве і раптам адчуў, што ў мяне пачынаюць дрыжаць рукі.

З цемрадзі, нябачныя, глядзелі на нас вочы — многія, многія вочы. Зялёныя, быццам Пушча. Нябачныя, яны шапталі, перагаворваліся, і ад іхніх злавесных шэптаў нават мне рабілася ніякавата. Я з лязгатам выцягнуў з похваў меч.

— Толькі паспрабуйце каторы, — паабяцаў я нябачным.

Падшыванец Ясь уздумаў губляць прытомнасць і валіцца з ног, але я паспеў леваю рукою ўхапіць яго пад локаць, утрымаць. Адчуваў: варта хлопчыку толькі паказаць сваю слабасць — і ад яго і крывавага шматочка не пакінуць.

— Так цёмна, дзядзечка, — шаптаў падшыванец. Словы вырываліся з ягоных вуснаў се-рабрыстымі аблачынкамі марознай пары. — Так холадна...

— Проста ідзі, — адгукаўся я цвёрда. — Ідзі наперад. Наперад.

Нешка падхапіла другую ягоную руку, тую, што і зараз сціскала лютню.

— Зусім трошачкі, — зацурчала лагодна. — Яшчэ трошачкі пацярпець.

Мы з ёй абое з надзвычайнай яснасцю і скрухай ведалі, чым, хутчэй за ўсё, гэтая дарога для

хлопчыка скончыцца. Чым звычайна ўсё канчваецца для тых смяротных, што трапілі да Сотвара сюды, у падзем'е. І не глядзелі адзін на аднаго, і зацята маўчалі пра гэта, быццам нават адно слова магло пазбавіць надзеі, парушыць кволую раўнавагу на шалях лёсу.

Нейкая асабліва ўчэпістая дрэнь, апярэджаючы падзеі, працягнула кіпцюрастую лапу да Ясева горла. Вырашыла, мабыць, што я раней пажартаваў. Я, не прыглядаючыся, ударыў мячом наводмаш. Цемрадзь зайшлася лямантам, а лапа, усё яшчэ перабіраючы доўгімі пальцамі, засталася ляжаць на камянях.

Зялёныя агні падскоквалі, круціліся і заставаліся вісець цэлымі гронкамі, цэлымі сузор'ямі. Залівалі ўсё зыркім зеленаватым святлом. У вялікай круглай зале між каменных калонаў, што сыходзілі ў непраглядную цемру, сабраўся, мусіць, увесь Двор, усе паэты, усе рыцары, усе пекныя панны, усе зухаватыя паляўнічыя. У золаце, у бляску самацветаў, з тканымі паясамі, з вышыванымі рукавамі, ажно ззяючыя ад прыгажосці. Яны з лёгкім шоргатам расступаліся перад намі, давалі дарогу наперад, туды, дзе на ўзвышэнні стаяў просты драўляны трон.

— Мне страшна, дзядзечка, — ледзь чутна сказаў Ясь, зноў выпусціўшы з рота аблачынку серабрыстай пары.

— Гэтага яму толькі і трэба, — зашаптаў я. —
Трэба, каб ты баяўся, разумееш? Калі не баішся...

— Калі не баішся, — працягнула Нешка, — то
нічога табе і не зробіць.

Ясь слаба кінуў. Прыкрыўшы вочы, дыхаў
часта, кусаў вусны, але працягваў крочыць на-
перад. Не азіраючыся. Упарта. Зусім як *той*,
што прыходзіў перад ім. Зусім як *тая*. Ад гэтай
апошняй згадкі — сам не ведаю, чаму — варух-
нулася там, ля сэрца.

На паверхні ішлі першыя дні восені, таму на
княжым троне залацілася дубовае лісце, чырва-
нелі гронкі рабіны. Водар яблыкаў, лёгкі, амаль
незаўважны, насіўся ў паветры, кружыў галаву.

Сотвар сядзеў, апрануты ў агністы, колеру
восені шоўк, падпёршы вострае падбароддзе
кулаком. Глядзеў з-пад доўгіх белых веек зверху
ўніз, вывучаў. У сярэбраных валасах ззяла ле-
дзянымі дыямантамі карона — быццам вострыя
іклы інею.

— Косткасей, — князь апёк мяне ледзяным
позіркам. — Ты прывёў да нас чалавечае дзіця.

— Чалавечае дзіця, — глуха паўтарыў за ім
Двор.

Вочы іхнія няярка свяціліся, зусім як кур-
ганныя агні. Яны ўсе ведалі, што бывае, калі
смяротны апынаецца там, дзе не павінен, але
не мелі нічога супраць.

Я сцяў зубы і змоўчаў, сціснуўшы меч у руцэ. З ляза дасюль яшчэ капала, застываючы на каменных плітах, чорная кроў.

— І няхай для палявання яшчэ не прыйшоў час, — ленавата працягваў Сотвар, усміхнуўшыся самым краёчкам вуснаў, — мы, вядома ж, з ахвотаю дазволім табе...

— Гэта не ахвяра для Гону, — голасна сказаў я.

Сотвар бліснуў вачыма і нахмурыўся: я па-рушаў правілы ягонай любімай гульні. Чуваць было, як усхвалявана перашэптваюцца прыдворныя.

— Гэта не ахвяра для Гону, — паўтарыў я, сціскаючы пальцы на хлапчуковым плячы. — Княжа, то... музыка прыйшоў усцешыць ваш слых сваімі песнямі.

Князь засмяўся. Рогат падхапіла дворня, і хутка ўся зала затрэслася ад усюдуіснага сме-ху. У Нешкі задрывалі вусны, Стаўры, пад-ціснуўшы хвост, ціхенька заскавытаў.

— Чалавечае дзіця будзе цешыць мяне сваімі песнямі? — кпліва пацікавіўся Сотвар. — Косткасей, што за недарэчная прыдумка?!

Але, нават кажучы так, ён — па вачах было відаць — зацікавіўся. Змерыў змярцвелага ад холаду і боязі хлопчыка непрыязным позіркам.

— А што скажаш ты, чалавечае дзіця?

Я лёгка падштурхнуў Яся наперад, і той зрабіў некалькі няўпэўненых, быццам праз сон,

крокаў. Прыціснуў да грудзей лютню і хрыпла прагаварыў, змагаючыся з крышталікамі інею на вуснах:

— З радасцю спяю для вас, ясны княжа.

«Але пасля песні...— напружана думаў я, і Нешка, мяркую, таксама. — Ну, скажы ж: але пасля песні майстру плацяць. Скажы гэта. Скажы».

— Але памятайце, княжа,— прахрыпеў Ясь, быццам пачуўшы нашы думкі.— Пасля песні майстру плацяць.

Сотвар ашчэрыўся. Двор зашаптаўся грамчэй, узбуджана і абурана: гэта было чыстай вады нахабства.

Часам толькі на нахабства і выпадае спадзявацца.

— *Спевы і словы сплятаць немагчыма без платы,*— перакрываючы натоўп, азваўся хтось з прыдворных паэтаў.— *Той, хто паслухаў, аддзячвае дарам сардэчным.*

— *Сын чалавечы кіруецца звычай даўнім,*— спеўна і звонка падхапіў другі.

Узбуджаныя шэпты амаль сціхлі, пакорлівыя ўладзе гэтых магутных галасоў.

— *Звычай такі, так заведзена, так застанецца,*— канчаткова зацвердзіў трэці голас, быццам прыпчатаяў.

І па агаломшанай зале расцяклася звонкая цішыня.

Князь паморшчыўся, але развёў рукамі.

— Ты атрымаеш плату, чалавечае дзіця, — без асаблівай ахвоты паабяцаў ён. — Тры песні — тры падарункі. Такі звычай.

Ясь перарывіста ўздыхнуў. На шчоках ягоных, на валасах, на плячах і кароткім плашчы, нават на цяжкіх ботах весела пералівалася ў зеленаватым святле ўзорыстая корка інею.

Хлопчык адкашляўся і крануўся струнаў. Тыя адазваліся на ягоны дотык і цёпла, і радасна.

Вясна, вясна, пелі струны. Радасная, шчаслівая вясна. Вясна блізка, вясна настане. Лёд растае, снягі становяцца вадою, живою, вясёлаю, вірліваю. Вада поіць зямлю, вада жывіць расліны. Жыццё нараджаецца з лёду і снегу, жыццё перамагае, звiнiць у жаўруковым спева. Жыццё, жыццё, жы...

Сотвар гнеўна ўдарыў кулаком па ручцы трона — ажно пакацілася рэха па ўсім падзем'і. Песня бездапаможна абарвалася, і Ясь, разгублены, усё яшчэ закружаны колам жыццятворнай веснавой вады, стаяў і непаразумела глядзеў на князя знізу ўверх, такі маленькі, такі слабы, такі нікчэмны ў параўнанні.

— Ты, мусіць, забыўся, чалавечы сын, што зараз восень, — загаварыў Сотвар. — Твая песня, можа быць, і забаўляльная ў нечым, ды недарэчная, бо ўсе мы чакаем зімы.

Князь зноў усміхаўся краёчкам рота. Ясь ускрыкнуў ад болю і ледзь не да крыві закусіў вусны: іней пачаў караскацца па ягоных руках, зводзячы пальцы крукамі.

— Тады... тады іншую песню, ясны княжа, — ледзьве вымавіў хлопчык, спрабуючы і сам адказаць на князеву ўсмешку.

Атрымалася ў яго не надта.

Спіна ў яго напялася, дыхаў ён часта, і рука, крануўшыся струнаў, спачатку патрывожыла іх недарэчна, так што лютня ўскрыкнула бязладна і фальшыва. Нешка схавала твар у далонях.

Ясь, аднак, перасіліў сябе, выправіўся. Лютня зноў запела, з яшчэ большаю цеплынёю і агнём, з жарсцю маладога каханья.

Уражаная Нешка падняла галаву, зірнула на мяне і ўсміхнулася. І я таксама ўсміхнуўся: пад жарам гэтай музыкі паволі адступаў іней. Гэта была — надзея. А лютня пела, і хлопчык з зялёнымі — нашымі — вачыма пеў разам з ёю, у кожнае слова ўкладаючы драбок уласнай цеплыні.

Слаўся, павязь між двума сэрцамі, слаўся, дотык дзвюх душаў, слаўся пад сонцам і пад месяцам, вечна, вечна. Колькі любяцца неба і зямля, столькі будзе жыць каханне, адбіваючыся ў вачах закаханых, пераскокваючы з

вуснаў на вусны падчас пацалункаў. Будзе жыць, жыць, жы...

Сотвар рэзка падняўся з месца, ускінуўся, быццам язык белага полымя. Падняў рукі над галавою і пляснуў у далоні — і музыка скамячылася, а словы ўскіпелі і замёрлі, заінелі ў Яся на вуснах.

— Ты, мусіць, забыўся, чалавечы сын, што пяеш пра смяротных і іхнія любошчы, — грэбліва сказаў князь. — Можа, для чалавечых сыноў гэта і цікава, але не для нас, адвечных.

Ясь зноў ускрыкнуў і упаў на калені. Лютня бездапаможна выпала з ягоных рук, вохнуўшы, як жывая. Я шпарка падскочыў да хлопчыка, спрабуючы дапамагчы яму падняцца. Іней укрываў яго цалкам, сівізною ляжаў у валасах, так што падшыванец Ясь быццам састарыўся за лічаныя імгненні. Іней бязлітасна джаліў мае далоні, пакуль я трос хлопчыка, аклікаючы па імені, пакуль я лаяў і яго самога, і ягоную сям'ю да сёмага калена. Ён заплюшчыў вочы, не варушыўся, скурчыўся, скрыжаваўшы рукі на грудзях, і мармытаў пад нос, паўтараў толькі адно:

— Холадна... як жа холадна...

Князь, усміхаючыся, нетаропка спусціўся, з шоргатам цягнучы за сабою барвовы плашч, па прыступках ад трона. Спыніўся на перадапошнях.

— Нам сорамна за цябе, Косткасей,— мовіў Сотвар з дакорам.— Ты, наш рыцар, наш вартаўнік, важдася з гэтым шчанюком.

— Майце літасць, княжа... — шэптам узмалілася Нешка, ламаючы рукі.

Князь апёк яе ледзяным позіркам, і панна анямела і застыла, толькі па бледных шчоках ліліся слёзы.

Я падняўся, абапіраючыся на меч, вытрымаў позірк Сотвара, не адвёўшы вачэй.

— Гэты хлопчык выйдзе адсюль,— працадзіў я скрозь зубы.— Выйдзе жывы і здаровы. І Гон не прыйдзе па яго. Ні сёння, ні калі-небудзь яшчэ.

— Гэты хлопчык,— злосна адказаў князь,— прыйшоў сюды сам, не спытаўшы нашага дазволу, не маючы права на гэта. Сын свайго бацькі, як ні паглядзі.

— І сын сваёй маці,— дадаў я.— Ці ж не дае гэта яму права быць тут?

Сотвар звёў бровы, уладна працягнуў руку і зрабіў бы яшчэ адзін — апошні свой — крок да паўпрытомнага Яся, каб я не апярэдзіў яго, засланіўшы хлопчыка сабою.

— Двубой,— здушана прасіпеў я, падымаючы меч і сам не верачы, што раблю гэта.— Двубой!

Ён зірнуў на мяне паўзверх мяча вачыма колеру зыркай сталі. Клянуся, я бачыў, як па лязе папаўзлі карункавыя марозныя ўзоры.

— Двубой, — тупа паўтарыў я.

У галаве было надзіва пуста, і толькі варочалася і непакоіла атрутная іголка там, злева.

Неба, што ж я такое раблю, кадук мяне вазьмі. Хіба бывае так, каб зброя абярнулася супраць таго, хто трымае дзяржальна? Хіба веру я — хаця б на хвіліну — што магу перамагчы?

— Хай будзе так, — адгукнуўся князь.

Падняў руку — і паветра, пакорлівае ягонай волі, загусцела, набываючы форму, і з іголак інею вокамгненна саткаўся бледны клінок, ззяікі і востры.

А пасля клінок рушыў наперад, на мяне, так што я ледзь паспеў падставіць пад удар уласны меч. Удар быў страшны, але, на шчасце, ледзяное лязо слізнула, рассыпаючы іскры, а я вывернуўся, адскочыў убок. Двор паспешліва адступіў, стаў вакол нас шырокім колам, поўным шэптаў і позіркаў, поўным шолахаў.

У гэтым коле мы ўдваіх рухаліся — круціліся адзін за адным, упіваючыся позіркамі, быццам танчэлі дурны танец. Я крочыў на паўсагнутых нагах, пасоўваў меч з боку ў бок, падманваючы, хаваючы намеры, цягнучы час.

Час — вось што трэба. Час, каб дабратворныя чары з рук панны Нешкі дапамаглі аднаму малому нахабніку ачуняць. Час.

І я выбіваў для яго імгненні, адно па адным, з паслухмянай сталі, якая ўпарта гула і хрыпела, якая стагнала пад напорам бледнага клінка.

— Дурасць, Косткасей, — казаў Сотвар. — Неба, якая дурасць. Дзеля чалавека падстаўляць уласны карак.

Тут ён зноў ударыў. Клінкі ў чарговы раз са скрыгатам сышліся, і па лязе майго мяча пабеглі марозныя іглы, і холад апёк, і кроў застыла ў жылах.

— Саступі мне, Косткасей, — выціснуў Сотвар з натугаю.

— П-пайшоў ты, — злосна выдыхнуў я.

З сілаю пхнуў князя ў калена і, не губляючы часу, адкінуў ад сябе. Ён адляцеў прэч на тры ці чатыры крокі, з цяжкасцю ўтрымаўся на нагах. Князевы вусны скрывіліся, і свабоднаю — праваю — рукою ён павольна адчапіў фібулу, што трымала плашч. Барва аплыла да ягоных ног, расцяклася па каменнай падлозе.

— То ты вінаваты сам, — са скрухаю сказаў Сотвар і рушыў наперад.

Ён наляцеў бязлітасна і імкліва, быццам зімовая віхура, быццам суровы сівер, што нясе вострыя ледзяшы. Але я і сам стаў віхураю, неўтаймаванай восенькай непагаддзю з халоднымі грымотамі, з бязлітаснымі навальніцамі. Мы счাপіліся, нарэшце, на поўную сілу, мы

рвануліся ўверх, так што халодныя агні пужліва разбягаліся, жалобна дзынкаючы, так што раўла і гула драпежная цемрадзь, так што стагналі калоны і скаланаліся гулкія скляпенні.

— Ты сам вінаваты, сам вінаваты, сам, — абвінаваўча выў сівер. — Ты адпусціў яе калісь, адпусціў ад нас, а сёння прывалок гэтага шчанюка, быццам бы на замену ёй!

Ад адной згадкі, ад аднаго слова зноў ажыла праклятая іголка ля сэрца — на імгненне, на нейкі адзін паскудны момант. І на гэты момант стаўшы сабою, а не гнеўнай віхурай, я страціў раўнавагу і, ужо страціўшы, адчуў боль пад рэбрамі злева, задыхнуўся, стаў хапаць ротам паветра.

І цяжка ўпаў, абрушыўся зверху — ніцма на халодныя каменныя пліты, разбіўшы далоні і калені. Сотвар на крылах ветру павольна апусціўся долу, наблізіўся двума нячутнымі крокамі. Так ступае па зямлі снег.

Лязо ледзянога клінка было зусім блізка ад маіх вачэй, і я бачыў, як сцякаюць па празрыстай паверхні чорныя кроплі крыві. У роце зрабілася салёна і суха, піць захацелася да сутаргі ў горле.

— Ты вінаваты сам, — строга паўтарыў Сотвар і занёс меч.

Я, стомлена прыкрыўшы вочы, чакаў удару, але замест гэтага прычакаў голас:

— Здаецца, я вінны вам апошнюю песню, княжа.

— Песню?.. — разгубіўся Сотвар.

На сваёй руцэ я адчуў асцярожны дотык мокрага носу. Пасля нехта клапатліва задыхаў мне ў патыліцу і, нарэшце, лізнуў у вуха. Стаўры заскавытаў і адбег, а потым маленькія цёплыя рукі абхапілі мяне і дапамаглі прыўзняцца.

— Падыміся, рыцар, — прашаптала Нешка.

Лекавыя чары, простыя, але дзейсныя, плылі ад яе белых рук. Не маглі перамагчы непазбежнае, але адкладалі фінал, супакойвалі і лашчылі. Мілая маленькая радзімка на яе шчацэ яшчэ дваілася ў мяне перад вачыма, але дыхаць ужо было куды лягчэй, і жыццё болей не струменіла ракою, вырываючыся з мяне. Пакідала павольна, па кроплі.

— Ты прыгожая, панна Нешка, — прагаварыў я шэптам, проста каб не забыцца сказаць ёй гэта, пакуль яшчэ магу.

Яна пачула і заружавела, але нічога не адказала.

Стаўры, вінавата круцячы хвостом, зазіраў мне ў твар, быццам пытаўся: ну як? Жывём?

— Жывём, — няўпэўнена сказаў я, патрапаўшы сабаку па галаве.

І дадаў пра сябе: «Пакуль». Паглядзеў, як Сотвар навісае над Ясем, паспрабаваў падняцца, але не здолеў.

— Цішэй, цішэй, рыцар, — супакойвала Нешка. — Іначай рана адкрыецца.

— Апошнюю песню, княжа, — казаў Ясь.

Ён стаяў насупраць раз'юшанага Сотвара — прамы і строгі, са змрочна звездзенымі бровамі, з упартымі вуснамі. Трымаў лютню ашчадна, як трымаюць немаўля, і прыціскаў да сэрца.

Князь шпульнуў ледзяны клінок камусь са сваіх паляўнічых — і той прыняў княжую зброю з пачцівым паклонам, стаў трымаць асцярожна, на выцягнутых руках.

— Дзве твае песні нас не ўразілі, чалавечае дзіця, — сказаў Сотвар здзекліва. — Чаму ж ты думаеш, быццам з трэцяю атрымаецца лепей?

— Пра гэта меркаваць вам, княжа, — азваўся Ясь. — Але абяцанне ёсць абяцанне, і свае я выконваю.

Сотвар нахмурыўся.

— А я выконваю свае, — мовіў ён рэзка. — Добра. Праспявай мне ў трэці раз і паспрабуй дагадзіць. Іначай...

Ясь моўчкі пакланіўся. Князь вярнуўся на трон, коратка глянуў на мяне і нецярплівым жэстам запрасіў хлопчыка пачынаць.

Нешка напялася, сціснула маю руку ў сваіх. Як зачараваная, сачыла за Ясем. А той узлахамаціў валасы, з хрустам размяў шыю. Абвёў позіркам увесь Двор, паэтаў, паннаў, рыца-

раў ды паляўнічых. Усміхнуўся ярка, белазуба адразу ўсім.

— Я і праўда не меў рацці,— загаварыў пачціва,— калі для такіх спакушаных слухачоў пеў простыя песенькі. Але зараз я не проста спяю — я раскажу гісторыю.

— Якую яшчэ гісторыю? — сярдзіта перапытаў Сотвар.

Ён заўважна пачынаў губляць цярплівасць і, падобна, ужо шкадаваў, што адразу не склікаў Дзікі Гон.

— Самую праўдзівую, княжа,— сказаў Ясь.— Бо я заўжды кажу толькі праўду.

Лютня сонечна бліснула ў ягоных руках — ці, можа, мне падалося? Ясь памаўчаў, апусціўшы голаў, а пасля лёгка крануў струны. І тыя загулі, запелі, зазвінелі.

Так, як звіяць пад ветрам хвалі мора верасоў — белых, ліловых і амаль чорных. Так, як звіяць старадаўнія чары, нацягнутыя між іклаў стаячых камянёў. Так, як звіяць па снезе ледзяныя падковы княжага палявання.

І пад гэты верасовы перазвон хлопчык з нашымі вачыма расказваў гісторыю — важкімі, спеўнымі словамі. Вядома ж, праўдзівую, бо ён, гэты хлопчык, ніколі не хлусіць.

Хлопчык казаў пра панну з белымі крыламі — самую прыгожую, самую светлую на свеце

панну. Тая штораніцы лётала да возера, скідвала там футра з лебядзінага пер'я, і танчыла на серабрыстай вадзе, і спявала.

Між каменных калон сапраўды стала чуваць і пляскаць вады, і шлохі ў трыснёгу. Белая здань, сатканая з музыкі і абрыўкаў памяці, кружылася ў танцы перад княжым тронам, рассыпаючы серабрысты смех. І Сотвар, сцішаны, глядзеў.

Хлопчык казаў пра маладога паляўнічага, які адной раніцы прамінаў тое возера і пабачыў танец, пачуў спевы. Яны ўпадабалі адзін аднаго, панна і паляўнічы, і зразумелі гэта, не абмяняўшыся ані слоўцам. Слова ж рэч ненадзейная, часам замінаюць, словы могуць здраджваць і падманваць, але позіркі закаханых — ніколі.

Зданяў зараз было дзве, яны танчылі разам, спавіваліся, як два агеньчыкі. Радасныя, шчаслівыя, свабодныя. І Сотвар, скамянелы, глядзеў.

А хлопчык казаў, што панне трэба было вяртацца дамоў, да люблага бацькі, і яна ўздзела крылы і паляцела. А паляўнічы не мог застацца без яе, таму рушыў следам. І адшукаў, і знайшоў, і панна, як ні любіла бацьку, пайшла за ім. І па дарозе яны пайшлі ўдваіх, панна і паляўнічы. Радасныя, шчаслівыя ды свабодныя. Назаўжды, назаўжды, назаўжды.

Я дазволіў сабе ўсміхнуцца. Хлопчык, які нібыта ніколі не хлусіць, свядома дазволіў сабе з паўтузіна дапушчэнняў у гэтай гісторыі. Але тым прыгажэй атрымалася. Ды і казкі павінны хараша заканчвацца, ці не так?

Музыка замірала, гасла, і гаслі пакліканья ёй здані. А Сотвар сядзеў нерухома, прыкрыўшы вочы рукою, і маўчаў, і ўвесь Двор маўчаў таксама. Падшыванец Ясь, цяжка пераводзячы дыханне, аціраў успацелы лоб. Гэтая музыка адабрала ў яго шмат сілы, так што нават абнесла вочы цёмнымі коламі, але хлопчык усміхаўся.

На мой век прыпала дастаткова паядынкаў, каб я навучыўся адчуваць пералом у змаганні, і вось зараз адбылася несумненная перамога.

— Што ж, дзіця, — прагаварыў Сотвар павольна, гледзячы ўбок. Далонь ягоная мільганула каля самых вачэй і зноў апусцілася. — Мы... Я хачу аддзячыць табе за твае песні, як было абяцана.

Князь падняўся з трона і працягнуў руку.

— Падыдзі да мяне, дзіця, — запрасіў.

Ясь пакасіўся на мяне і Нешку, нерашуча пераступіў з нагі на нагу, упарта звёў бровы і пакрочыў уверх, паціснуў князеву руку.

— Два дарункі абяру я сам, — працягваў Сотвар. — Бо дзве твае песні не прыйшліся нам пад

густ. Першае: язык твой будзе лягчэйшым за пёрка і не здолее ўтрымаць цяжар хлусні. Другое: будзеш бачыць далей, чымся усе іншыя смяротныя, нават калі твае вочы замгляцца.

Словы падалі цяжка, абвівалі Яся, быццам змеі. Патыхалі чарамі — старажытнымі, як сам Сотвар, як мы ўсе, як гэта зямля. Дар праўды і дар прадбачання, на мой густ, не самае лепшае спалучэнне, асабліва каб выжываць між людзей. Хоць з чарамі ўсё залежыць ад таго, як іх павярнуць, як імі карыстацца. Яны не благія і не добрыя ад пачатку — блгі ці добры толькі той, хто нясе іх у свет.

Ясь, мусіць, яшчэ не зразумеў, што гэта за дарункі, таму захоплена назіраў за сярэбраным ззяннем, што танчыла вакол яго, і спрабаваў злавіць асобныя іскры.

Трэба падняцца, папярэдзіць яго, але — не магу. І цемрадзь адтуль, зверху, куды сыходзяць вершаліны калон, асыпаецца мне на вочы чорным пер'ем, замінае глядзець.

— Трэці дар абірай сам, — суха сказаў князь.

Хлопчык зноў азірнуўся і паглядзеў на мяне.

— А што з дзядзеч... што з гэтым рыцарам будзе, княжа?

— Што б ні было з ім пасля, — прагаварыў Сотвар, змрачнеючы, — гэта не твой клопат, дзіця.

— А можа, і мой,— Ясь з выклікам ускінуў падбароддзе.— Трэці дар ты мне дазволіў абіраць самому, ці не так, княжа?

І ён, гэты падшыванец, гэты блазан, гэты малалетні дурань, лёгкім крокам спусціўся да мяне ад княжага трона, увесь у серабрыстым ззянні, падаў мне руку і пажадаў, сонечна ўсміхаючыся:

— Жыві, дзядзечка!..

Сонца неміласэрна пякло мне ў галаву, і галава гэтая наўпрост расколвалася. Я расплюшчыў вочы і пабачыў, што ляжу ніцма ў траве і што побач па тонкай травінцы, напружваючы ўсе сілы, паўзе жывая чырвоная кропля. Я прасачыў яе нялёгкі шлях, спачуваючы ёй ад усяе душы, і перавярнуўся на спіну.

Нада мной блакітнае неба падпіраў сівелы стаячы камень, а над ім плылі белыя-белыя, быццам лебядзіныя крылы, аблогі. Я глядзеў на іх, на поўныя грудзі ўдыхаючы мядовы водар верасовага мора, і, несумненна, жыў.

— Рыцар! — паклікаў мяне голас Нешкі.

Я не без цяжкасці сеў, трымаючыся за бок. Той смылеў, але не болей за тое.

Побач са мной у траве ляжаў меч — чужы, бо мой, адкаваны майстрамі з-пад кургана, мірна спачываў у ножнах. Мабыць, той, што

Падвей калісьці пакінуў тут, забіраючы сваю князеўну.

Я ўзяў чужы меч у рукі, вывучаючы, і трохі запознена зразумеў, што гэты — чалавечы, адкаваны ў кузні з халоднага жалеза. Але злы метал маўчаў, не пагражаў і не апякаў маю скуру — прыручаны, прызнаў за свайго. За аднаго з тых, што расказваюць казкі ля сваіх ачагоў.

— Рыцар...

Панна Нешка стаяла тут жа ля каменя, разгубленая і настолькі мілая ў сваёй збянтэжана-сці, што я ўсміхнуўся і адклаў Падвееў меч. За курганам, нябачны адсюль, заліваўся радасным браханнем Стаўры. Там жа заходзіўся рогатам, таксама нябачны, Ясь:

— Сабачышча ты, сабачышча, а вось і не зловіш! Не зловіш, не!

Тут падшыванец вохнуў і, верагодней за ўсё, пакаціўся па зямлі. «Сабачышча» такі злавіў.

— Не ліжыся, ну! — прыглушана лямантаваў Ясь. — Я табе кажу, годзе!..

— Куды ж цяпер? — занепакоена спытала Нешка.

І таропка пачала расказваць, што пайшла за мною і Ясем, каб прасачыць, каб дапамагчы. А калі ўпэўнілася, што са мною ўсё добра, хацела вярнуцца, а цень пад стаячым каменем...

— Цень замкнёны, — дагаварыла спяхмурная панна.

На вейках яе дрыжалі слёзы. Я, трымаючыся адной рукой за шурпатае цела каменя, стаў на ногі. Зірнуў на ўласны шалом-чэрап, на які прысеў легкадумны белы матыль.

— Куды ж нам?.. — паўтарыла Нешка. Я зрабіў да яе адзін хісткі крок, адвёў ад белай шчакі залацісты завітак валасоў і, нахіліўшыся, пацалаваў там, дзе пад здзіўленым вокам чарнела дробная радзімка.

Узяў у сваю далонь маленькую цёплую руку і ўпэўнена адказаў, паказваючы туды, дзе пасвіўся шэры ў яблыкi конь, дзе вілася і знікала ў куродыме дарога:

— *Туды.*

Над Вугерай – дождж

Другім, падтопленым берагам возера нетаропка крочыў бусел — зырка, амаль нясцерпна белы ў сакавітай зеляніне. Высока падымаў чырвоныя ногі, круціў галавою, нахіляўся, пабачыўшы жабку, суха шчоўкаў доўгай дзюбаю.

Пахла ігліцаю і смалой — вецер павяваў ад стромкага бору. Каляровыя стракозы мітусіліся над трыснягамі, над спакойнаю вадой. На мелкаводдзі мірна спачывалі вялікія, па далоні, мідыі, ад узросту пазелянелыя, і бліскалі сярэбраным бокам імклівыя малькі. Туды, да малькоў, да мідый, да стракоз плаўна спускаўся ціхі пясчаны бераг, і залацістыя хвалі пяску далёка было відаць пад празрыстым водным покрывам.

Ільга, стомленая за цэлы дзень дарогі, крочыла па пясчаным беразе, нетаропка, як і

бусел, і бяздумна паглядала на зыркую сінюю ваду. За аброць вяла пярэстую кабылку, і тая таксама глядзела на ваду — касіла трывожным залатым вокам з доўгімі вейкамі, неспакойна торгала вушамі.

Лес быў незнаёмы, чужы, таму і згубіла дарогу. Увогуле, Ільзе яшчэ не даводзілася быць так далёка ад дому — прынамсі, адной.

Вецер падхопіваў русявыя пасмы, што выбіліся з Ільзінай цяжкой касы, таму раз-пораз даводзілася праводзіць рукой па твары, адкідваць надакучлівыя валасы назад. Веснавое сонца падпякала, залаціла макушку Ільгі, рассыпала па яе твары пазнакі сваёй прыязнасці — дробнае частае рабацінне. Пасля промні слізгалі і пужліва ўспыхвалі, разбіваючыся на серабрыстай лусцэ лёгкай кальчугі, на ўзорыстых спражках на пасе. Цьмяна і драпежна свяціўся востры наканечнік бацькавай дзіды, прытарочанай да сядла, пабліскваў метал на плячах цяжкага баявога лука.

«Тое гэта возера, — млява думала Ільга, — ці ўсё-такі не тое?» Здаецца, у карчме пад Кудравіцамі ёй расказвалі, быццам калісь на месцы аднаго такога возера быў горад. А пасля праваліўся пад зямлю. Чары там, ці што.

— Толькі званы і чуваць, праўда, адно ў добрае надвор'е!..

Ільга прыслухалася. Званілі толькі аблокі гнюсу, што віўся над зараснікам. Белы бусел на другім беразе спакойна працягваў высочваць жабак, трыснёг ледзь прагінаўся пад крокамі ветру. Цягнулі сакавітыя басавыя ноты чмялі, а высока-высока, нябачны ў вецці, працаваў клапатлівы дзяцел. Са схованкі ў чароце, спудзіўшыся, порстка ўзняліся, сталі на крыло качкі.

Не, ніякіх званоў не было. Ільга нават усмінулася. Ясна згадала, як у паўцёмнай карчме кашчавы дзед з гусямі на каленях, акругляючы вочы і шырока разводзячы рукі, казаў голасным шэптам:

— І п-праваліўся, значыцца, п-пад зямлю!..

Карчомнікі дружна жахаліся — і бывалыя воі з кудравіцкага двара, і местачковыя гандляры, і сяляне з ваколіцы. А пасля наўзахваткі, усе адначасова пачалі згадваць, як самі ехалі, значыцца, тамака, і нешта ж там было ну такое, ну такое ўжо, што...

— І не вымавіць!

Пярэстая кабылка раптам заіржала — нервова, перарывіста. Спынілася, рванула галавою ўбок з самым пакутніцкім выглядам.

— Чаго ты? — здзівілася Ільга. — Ціха, ціха...

Кранулася кабылчынай шыі, пагладзіла, адчуваючы, як жывёла дрыжыць, скаланаецца

ўсім целама. Пярэстая зноў паскардзілася, праўда, ужо цішэй, затупала на месцы.

— Супакойся, ну, што ж ты... — ласкава гаварыла ёй Ільга.

І раптам сама скаланулася, з трывогаю зірнула на спакойную сінюю гладзь.

Над возерам, ледзьве чутная, бязважкая, плыла, адмыслова сплятаючыся са спеву вады, з шэптаў трыснягоў, з паважнага чмялінага гуду, з плёскату птушыных крылаў, музыка. Узвівалася ўверх, да вершалін меднастволых хвояў, да пульхных белых аблокаў — каб тут жа рассыпацца дробнымі пырскамі гаваркой сярэбранай вады.

Ільга павольна ўдыхнула і выдыхнула, высілкам волі супакойваючы сябе. Азёрная музыка трывожыла, непакоіла — і разам з тым настойліва, бясконца вабіла, быццам запрашала ісці за сабою.

Не дзіва, думала Ільга, што пярэстая кабылка так дрыжыць: жывёлы лепш за людзей адчуваюць чары. А ў азёрнай музыцы звіняць чары, гэта несумненна. Таму яна пранізвае наскрозь і гучыць унутры, спакваля вырастаючы, перапаўняючы сэрца дзіўным спалучэннем і бязмернай радасці, і невычэрпнай тугі адначасова.

Людзі так граць не ўмеюць. Так граюць *іншыя*, тыя, што не-людзі. Тыя, што з рогатам носяцца

ў зімовых віхурах, блытаюць лясныя сцежкі, апоўначы гушкаюцца на галінах, запальваюць бледныя агні на курганах. Тыя, што выходзяць з ценяў, нядобрыя, падступныя, з вострымі агністымі — у колер іх курганных агнёў — вачыма. Аплятаюць людзей сваімі спевамі ды танцамі, зводзяць — зачараваных, паўсонных — пад зямлю. Навечна, назаўжды.

Ільга сутаргавата намацала на пасе жалезны нож з касцяным дзяржальнам. Ад дотыку металу супакоілася, нават набралася рашучасці. Цвёрда ведала: тыя, іншыя, баяцца жывога агню ды халоднага жалеза.

А другой дарогі ўсё роўна не было.

— Ну! — строга сказала Ільга кабылцы, пацягнула за аброць.

Ад Ільгі ўпэўненасць перадалася і пярэстай. Тая, хоць і па-ранейшаму касавурылася на страшнае возера, слухмяна рушыла следам. Музыка вірыла вакол, падхоплівала, амаль адчувальна цягнула наперад. Ільга, сціснуўшы зубы і звёўшы бровы, змагалася, прымушала сябе ісці спакойна, а не бегчы наперад з радасным заміраннем сэрца.

Неслукмянае сэрца, праўда, усё роўна салодка замірала.

За рэдкім хмызняком, дзе бесклапотна перасвістваліся імклівыя дробныя птахі, адкрываўся

невялікі ўзгорак — выгінаўся, нібы кашэчая спіна, над возерам. На ўзгорку самотна зелянеў раскідзісты дуб, і ад яго распаўзаліся вузлаватыя наплывы карэння. Схон з аднаго боку асыпаўся, саступаючы ўпартай азёрнай вадзе, так што карані апынуліся вонкі, застылі над хвалямі, быццам цягнучыся да іх — і не рашаючыся дакрануцца.

У карункавым цені дрэва ледзь відно было чалавечую («Не-чалавечую», — тут жа выправіла сама сябе Ільга) постаць. Нехта стаяў, прысланіўшыся спінаю да шырокага камля, і радасныя сонечныя зайчыкі слізгалі па залацістым боку лютні.

Музыка, дзіўная, вусцішная, бясконца прыгожая азёрная музыка расходзілася ад яго ва ўсе бакі — быццам кругі па вадзе.

Ільга прыпынілася, адчуваючы, як змоклі далоні, як непрыемны халадок прабег уздоўж хрыбта. Зноў сціснула неслухмянымі пальцамі запаветны нож, паўтараючы, як закляцце: *яны баяцца халоднага жалеза, баяцца, баяцца, баяцца...*

Збаяліся або не, але музыка абарвалася. Гучала яшчэ цэлае ігненне між ударамі сэрца, трымаючыся над возерам, — і згасла, патанула, зусім як той зачараваны горад з бязладнай дзедавай байкі.

А ў Ільгі тым часам сасмягла ў роце, бо нечакана прыйшло разуменне: музыка сціхла, бо яе — заўважлілі. І зараз вось глядзяць адтуль, з ценю, вывучаюць пільна, з адчужаным інтарэсам.

— Можаш прайсці, чалавечае дзіця, — казалі Ільзе.

Тая здрыганулася, як ад холаду, хоць мужчынскі голас быў пекны, аксамітна мяккі, ды і прагучаў досыць дабрадушна. Ільга няўпэўнена пераступіла з нагі на нагу. Звузіўшы вочы, спрабавала разгледзець замгленую постаць там, ля дрэва, але цень быў дзіўны, ажно занадта густы.

— Неба бачыць, — працягвалі з-пад дуба. — Гэта ўпрост знак лёсу.

— Знак? — тупа паўтарыла, нахмурыўшыся, Ільга.

З-пад дуба насмешліва чмыхнулі. Густы цень варухнуўся, быццам патрывожаная вада, і ледзьве заўважная постаць у ім вокамгненна набрыняла колерамі і формамі.

З пагорка па шорсткай траве ліха з'ехаў уладар голасу і лютні — высокі, танклявы, з ясным маладым тварам, з сабранымі на патыліцы ў вузел залацістымі валасамі. Увесь быў — суцэльнае ззянне. Золатам успыхнулі гузікі-ракавінкі на выкшталцёным адзенні, бліснуў зялёны шоўк на доўгіх вышываных рукавах.

Засвяцілася злева на грудзях фібула-змяя, загарэлася завушніца з паўпразрыстым зялёным самацветам. І вочы былі таксама зялёныя — светлыя, ззяікія, вострыя, з залатымі іскрамі.

— Не надта ты гаварлівая, так, чалавечае дзіця? — весела казаў лютніст. Змерыў паружавелую Ільгу вачыма і, пачасаўшы падбароддзе, прамармытаў пад нос: — Возера і князеўна, і чым табе не сюжэт?..

Ільга сумелася.

— Я... не князеўна, — азвалася сіпата і, сяк-так пракаўтнуўшы камяк у горле, скорогаворкай выпаліла, сціскаючы нож у кулаку: — І я не хацела... заходзіць у вашы ўладанні.

Лютніст прыўзняў бровы, паглядзеў на нож, на Ільгу, зноў на нож. І засмяўся.

— «Уладанні», бач ты, — ён пакруціў галавой. — Чалавечае дзіця, я не ўладар нікому, апрача, можа, самога сябе.

Ён памаўчаў, кусаючы вусны, зірнуў на неба, а пасля паўтарыў нараспеў, лёгка крануўшы струны:

— Уладар ні для кога, апроч самога сябе. Апроч сябе... самога. — І зморшчыў востры нос, і выдыхнуў расчаравана, пакутліва: — Эт, усё лухта-а!

Ільга тым часам зірнула цераз плячо на сваю кабылку. Пярэстая, памахваючы хвостом, пры-

нюхвалася да расчараванага лютніста — без асаблівага страху, проста з мудрай перасцярогай.

Небяспекі сапраўды не адчувалася, але не-людзі, Кажуць, якраз гэтым і небяспечныя. Закружаць галаву, пададуцца мяккімі, добрымі, свойскімі, а там глядзі — і ачомаешся ў падзем'і. Калі, вядома, увогуле ачомаешся.

— Можа, хоць ты выратуеш мяне, князёўна? — запытаў лютніст з апантанай надзеяй. — Дапаможаш? А?

Ільга спахмурнела: не-людзям, яна чула, вельмі падабаецца гуляцца з людзьмі. Так коткі гуляюць з мышамі, здекуюцца з драпежным азартам. Вось і ад ягонай просьбы таксама патыхала нейкай здзеклівай гульнёй.

— Мне трэба ісці, — адказала яна, намагаючыся, каб гэта гучала не надта няветліва, і таму дадала дрыготкім голасам: — Даруйце, лясны гаспадар.

Ён зноў усміхнуўся — і ззяйка, і сонечна.

— Я не лясны гаспадар, чалавечае дзіця. І не азёрны, і не палявы, і не які-кольвек яшчэ, Неба бачыць.

— Вось як, — недаверліва выціснула Ільга.

— Неба бачыць, — паўтарыў лютніст. — Усяго толькі паэт з Курганова Поля, князёўна.

Цырымонна пакланіўся і назваўся:

— Йурай. Або Йурай Відушчы, калі заўгодна. Князеў відуш.

Пра Курганова Поле Ільга чула — а хто не чуў? Показкі пра Дзікі Гон, што імчыць над вечнаю Пушчай, пра старадаўнія чары, што трымцяць між ікламі рунных камянёў. І на самым дне памяці яшчэ варушыліся бабчыны казкі пра ўсемагутнага Белага Князя і ягоны Двор, дзе адвечна піруюць паляўнічыя і прыўкрасныя панны.

— Паэт?

Йурай, прыплюшчыўшы вочы, паківаў — з самым паважным выглядам.

— *Мерныя ўдары цяжкія сыпле каваль на метал,* — прагаварыў ён, здавалася б, нягучна, але голас уладна расцёкся над возерам. — *Сам я падобна выкоўваю хвосткія звонкія словы.*

Словы — так падалося Ільзе — сапраўды пазвоньвалі, быццам загартаваная зброя, быццам баявая сталь. А яшчэ качалася ў іх рэха той азёрнай музыкі, амаль згубленае, няяўнае, няўлоўнае, і ад гэтага трохі круцілася ў галаве.

— А як магла б звацца ты? — Йурай прамовіў гэта ўслых, але, здаецца, звяртаўся збольшага да самога сябе, чым да Ільгі.

Прамовіў — і надоўга задумаўся. Упрост аздачыўся. Мармытаў, пастукваючы пальцам па падбароддзі, што імёны, маўляў, заўжды самае

складанае і дзе б знайсці такое, каб змясціла і сонца, заблытанае ў валасах, і россып пацалункаў вясны на скуры, і ўпарты разлёт броваў — упрост ластаўчыныя крылы.

— Ёльга,— рашуча перапыніла яна бязладнае мармытанне.

Ўурай наморшчыў лоб і паўтарыў некалькі разоў, нібы спрабуючы імя на смак: «Ёльга...»

— Пасуе,— задаволена пагадзіўся паэт.— Неба бачыць, пасуе. Як бы каштуеш салодкі ліпавы мёд — «Л-л-л-ль...» — і выдыхаеш ад задавальнення — «...га». Быццам запела адліга, быццам узляцела івалга. О, забяры мяне кадук, гэта пасуе!

Тут паэт зірнуў на Ёльгу, працяўшы агністым позіркам.

— І вось,— загаварыў, пабліскваючы вачыма,— ты, дзіця з імем салодкім, як ліпавы мёд, апоўдні крочыш берагам зачараванага возера. У даспеху ды ўпры зброі, маленькая ваіцелька, ідзеш наўздагон, бегма, берагам — у пагоню за памяццю, за помстаю, за... полымем. І пакутуеш — ці ў пару, ці не позна?

Ёльга задыхнулася ад нечаканасці.

Паэт з Курганова Поля быццам здолеў зазірнуць ёй у душу і нахабна, нават не тоячыся, разгледзеў там аж занадта многа.

— Скуль ты ведаеш? — ледзь не крыкнула Ёльга.

І ліхаманкава думала: сапраўды, як адзін з не-людзей можа гэта ведаць? Ці не таму, што сваімі паскуднымі чарамі пралез у думкі, учапіўся ў душу пачварнымі кіпцюрамі?

Бацька заўжды гаварыў: калі ўжо давлялося натрапіць на каго з народа курганаў, трэба трымаць сябе ў руках. Не казаць лішняга, не паказваць свае слабыя месцы. Не даваць магчымасці затлуміць галаву, зацягнуць і зачараваць. Іначай — смерць. А можа, і нешта горшае за яе.

Рукі ў Ільгі ганебна дрыжалі, лязо бацькава нажа з халоднага жалеза рассыпала сонечныя зайчыкі. Яна імкліва нагнулася і нажом — па рэдкай траве, па сухой зямлі — пракрэсліла вакол сябе маленькае крываватае кола. Выпрас-талася павольна, цяжка дыхаючы, ацерла з ілба пот. Пярэстая, якая засталася па-за абарончай рысай, ціхенька дакорліва заржала. Кабылку было, вядома, шкада, але, як ні круці, лепей застацца пешым, чым мёртвым.

Не-чалавек сачыў за Ільгай уважліва, нахіліўшы галаву трохі набок, не хаваючы зацікаўленасці.

— А, разумею, — здагадаўся нарэшце. — Ты мяне баішся, чалавечае дзіця.

— Ага, зараз, — змрочна адказала Ільга. — Я цябе не баюся, не-людзь.

Апошняе, мусіць, прагучала б больш перака-
наўча, каб Ільга не білі дрыжкі.

— Але ты, о бясстрашная, хаваешся ад мяне
за халодным жалезам, — небеспадстаўна заў-
важыў Іурай. — Між іншым, у цябе кола пе-
рарываецца. Унь там.

Ільга зірнула сабе пад ногі і праглынула ла-
янку. Кола сапраўды перарывалася, зводзячы ў
нішто ўсе яе абарончыя захады.

— Паслухай, — загаварыў Іурай, уздыхнуў-
шы. — Я не збіраюся... што там, па-твойму, я
збіраюся з табою зрабіць?..

— Зачараваць і звесці назаўжды ў вашае
не-людскае падзем'е, — суха мовіла Ільга і да-
дала, падумаўшы: — Можа, каб з'есці там, ці
што.

Іурай вырачыў вочы. Відаць, уразіўся.

— Ну дык вось: нічога такога я не збіраюся
рабіць, — сказаў ён раздражнёна. — Неба бачыць,
не маю такой звычкі.

— А музыка? — недаверліва прабурчала Ільга.

— А што — музыка?

— А ў ёй — чары!

Паэт пачухаў патыліцу.

— Вядома, — паціснуў плячыма. — Вядома,
чары. Але, калі заўгодна, не наўмысна. Проста
не ўмею іначай. Думаў сабе пра гэтае возера,
ну і...

Ільга завагалася. Не-чалавек, здаецца, не хлусіў — ці, магчыма, не асабліва хлусіў. І, верагодна, сапраўды не жадаў паснедаць чалавечынкай.

— Але скуль ты ведаеш пра цмока? — Ільга ўзялася ў бокі.

Йурай прыўзняў бровы.

— О,— сказаў.— А я і не ведаю.

— Але ж сам толькі што казаў! — залавала Ільга.— Пра полымя, пра помсту, пра пагоню!

— Я не ведаю, чалавечае дзіця,— са спакойнай усмешкай паўтарыў не-чалавек.— Я — відуш. Я часам бачу.

Сказаў так проста, быццам Ільга павінна была адразу ўсё зразумець. Яна, вядома, не зразумела.

Але паверыць — паверыла. Амаль што.

А цмок з'явіўся тры начы таму.

Казалі, наляцеў апоўначы, узняўшы крыламі вогненную буру. Закружыў над горадам, дыкнуў агнём — раз, другі, трэці. Вартавяя, вядома, затрубілі трывогу, але што з таго?

Адну з вежаў цмок знёс як бы мімаходзь, адным ударам магутнага крыла, пасля цяжка ўпаў на саламяныя дахі, папоўз — распалены, як метал у кавальскім горне,— апякаючы ўсё вакол, цягнучы за сабою доўгі, усеяны шыпамі

хвост у вогненнай лусцэ. Зямля скаланалася, і вакол быў агонь, і крыкі, і дымны смурод, і гар.

Кагось цмок ухапіў пашчай — толькі бездапаможна храбуснулі косткі ды пырснула барваю. Хтось згарэў жыўцом або загінуў пад разбуранымі сценамі. Тых, каго атрымалася вывесці праз падземны ход, не набіралася і трох тузінаў. Усё збольшага дзеці, жанчыны і старыя.

— Мой бацька — воит, — дадала Ільга, змрочна ўтаропіўшыся ў спакойнае возера. — Быў.

Яны з паэтам сядзелі на тым самым узгорку пад дубам: Ільга спачатку завагалася, але адпачыць усё роўна трэба было б. Кружляючы між бясконцых лясных азёр, упрост выбілася з сіл.

Їурай уважліва слухаў, паклаўшы падбароддзе на пераплеценыя пальцы, ягоная лютня спачывала тут жа — беражліва ўладкаваная ў траве пад дубам. Ільга, часцяком перапыняючыся, каб знайсці словы, расказвала. Спачатку не хацелася: думак пра тую ноч яна старанна пазбягала, не дазваляючы сабе ўспамінаць. Але, апавёўшы, нечакана адчула, як зрабілася трохі лягчэй. Быццам нарэшце выцягнула стрэмку.

І вось Ільга сядзела на траве, з асалодаю выцягнуўшы ногі, якія гулі ад стомы. Жмурылася

на сонцы, падхоплівала лёгкія пасмы з твару. Возера дыхала прахалодай, дубовае лісце перашэптвалася так мірна, так спакойна.

— А пасля ён паляцеў на поўнач. Ну, цмок. У Кудравіцах і Мокрай Дубраве бачылі яго ў небе.

Апавяла пра тую страшную ноч — і ўнутры стала пуста. Быццам толькі-толькі палымнеў цмокаў агонь, спусташаў і пёк. А зараз — згас, пакінуўшы попел і пустку. І цяжкую, даўкую, невыносную, мёртвую цішыню.

— То ты, значыцца, зараз ідзеш па галаву вогненнага цмока? Сама?

Ільга ленавата кінула. Паэт падціснуў вусны і прамармытаў нешта наконт таго, што не аматар ён настолькі сумных фіналаў.

— Я табе не нейкая там пяшчотная князёўна, не-людзь, — сярдзіта сказала Ільга. — Мяне, каб ты ведаў, вучылі паляваць.

— Няўжо? На цмокаў?

Тон быў невыносна з'едлівы, але ў нечым паэт з Курганова Поля меў рацыю. Не паспрачаешся асабліва: на цмокаў, хоць вогненных, хоць не, Ільзе паляваць не даводзілася. Пакуль што.

— Высачу пачвару, — цвёрда прагаварыла Ільга, пераконваючы найперш самую сябе. — Высачу, а там яшчэ пабачым.

Каб зусім шчыра, Љга дасюль неяк не паспела вырашыць, што, уласна, адбудзецца, калі яна знойдзе цмокава логавішча. Увесь час думала: толькі б паспець, толькі б дагнаць. А тады...

Паэт пахітаў галавой.

— Зрэшты, — сказаў задумліва, памаўчаўшы. — Ты ўсё яшчэ можаш дапамагчы мне. А я ў такім выпадку дапамагу табе.

— Ты так і не сказаў, у чым патрэбная дапамога, — з прахалодай заўважыла Љга. — Можа, я і не пагаджуся.

І дадала пра сябе: «Вядома, не пагаджуся. Не хапала яшчэ — абяцаць штосьці каму з не-людзей. Што б на гэта сказаў бацька, заўжды такі мудры, такі асцярожны?»

— Я згубіў... адну рэч, — Ёурай мякка ўсмінуўся. — І, мяркую, што менавіта ты, не-князёўна, дапаможаш мне яе адшукаць.

— Утапіў, мабыць, у возеры штось? — са змрачнаватай радасцю здагадалася Љга. — З п'яных, мабыць, вачэй? — І сурова адрэзала: — Нават і не спадзявайся, я нырца даваць за тваімі трантамі не буду.

Яна не паспела дагаварыць: паэт з Курганова Поля зарагатаў. Захлынаўся смехам, хапаючыся за жывот, аціраў слёзы.

Праз колькі імгненняў ягонага нястрымнага рогату Љга палічыла патрэбным абразіцца.

— Чалавечае дзіця, — глуха мовіў Йурай, ськак супакоіўшыся. — Ты... О, Неба бачыць... Я ж меў на ўвазе натхненне.

Льга насупілася. А паэт, трохі аддыхаўшыся, загаварыў — пра Курганова Поле, пра саборніцтва паэтаў на княжым двары.

Каваны радок значыць куды болей за заточаны кавалак металу. Адно важнае адважнае слова перамагае і пераважае ўсе астатнія, хоць бы і сказаныя самым магутным з уладароў свету.

Курганова Поле спавіта чарамі і песнямі. Адно не існуе без другога, жывіцца адно адным. Песні адбіваюць свет, быццам люстра, і свет, адбіваючыся, змяняецца — па волі таго, хто сплятае словы. Калі, вядома, хапае майстэрства і агню ў сэрцы. І — натхнення.

Старыя гісторыі паступова пакрываюцца пылам, і словы, старанна сплеченыя калісь, губляюць свае чары і моц.

— Проста ўсё не тое і не так, — казаў Йурай, не хаваючы агіды. — Бляклае, бездапаможнае, брыдкае. Не атрымліваецца, не даецца, слізгае з пальцаў, так што — не ўхапіць.

Ён нават раззлавана стукнуў кулаком па выгнутым карані, які змяіўся ў траве побач.

Чароўная азёрная музыка досыць жыва помнілася Льзе, і гэтая музыка не была ні бляклай, ні брыдкай. Яна была сапраўднай.

— Таму я блукаю, — паэт кіўком паказаў на возера, і самацвет у ягонай завушніцы бліснуў ярчэй. — Шукаю нечага. Новага. Незнаёмага.

— Дзеля песень?

— Дзеля іх, — вельмі сур'ёзна пацвердзіў Ёурай. — Нельга ж, пагадзіся, зноў і зноў апяваць подзвігі Вотана Косткасея.

Паэт прачысціў горла, паморшчыўся і на паўголаса дадаў, што незадаволены Косткасей усё роўна за тое апяванне абяцаў зламаць ягоную, Ёурая, лютню аб ягоную ж галаву.

— Хто-хто, а ён, чалавечае дзіця, свае абяцанкі выконвае.

«Што ж я тут раблю, — запознена падумала Ёльга. — Сяджу пад вячымым дубам на беразе зачараванага возера, размаўляю пра песні з не-людзем. І нібыта так і трэба».

Яна паглядзела на ўпартыя кропкі мурашоў, што адна за адной жывою ніткай цягнуліся між каранёў, на пярэстую кабылку, што мірна пасвілася непадалёк. Зірнула і на возера — чамусь падалося, быццам над спакойнай вадой вось-вось вырастуць белыя вежы, і сцены, і сцягі, і сярэбраныя званы загудуць на ўсю ваколіцу. Ва ўсякім разе, калі б зачараваны горад раптам узнік на месцы возера, Ёльга зусім не здзівілася б: мусіць, перайшла тую мяжу, дзе магла здзіўляцца.

Возера, аднак, спакойна каціла хвалі, і свежы вецер крочыў па зарасніках, і белы бусел нясцерпна зыркаю плямай застыў на зеляніне.

— Мне казалі, тут быў горад, — прагаварыла нечакана для самой сябе Ільга. — Быццам быў — і праваліўся...

— Знік пад вадой, — падхапіў Іурай нараспеў. — І зараз там, на глеістым дне, у вусцішным зеленаватым святле пабліскваюць шпілі на гонкіх вежах, і цені рыб бязмоўна плывуць па каменнай кладцы, і доўгія стужкі водарасцей караскаюцца ў расколінах сцен.

Адно з пульхных аблокаў, мабыць, засланіла сонца, бо святло дня пацьмянела, налілося зялёным. І паветра неяк загусцела, набрала, так што лугавыя травы калыхаліся ў ім павольна і мерна, і ссохлы дубовы ліст, што неспадзеў сарваўся з магутнай галіны, падаўся залатой рыбкай.

Ільга трасянула галавой — і дзень стаў такім, якім быў.

— То гэта, значыць, усё праўда? — спытала Ільга. — Пра горад?

— Вядома, — адказаў паэт. — Пакуль у гэта вераць, дык — чыстая праўда.

Ён коратка зірнуў на Ільгу, працягнуў руку, асцярожна зняў з Ільзіных валасоў зжаўцелы

лісток. Нямоцна сціснуў у вузкай далоні, раскрыў пальцы — і да аблокаў і сонца ўзляцеў залацісты матыль. Ільга падціснула вусны і на ўсякі выпадак адсунулася.

— Дык... як жа мне дапамагчы табе, нелюдзь?

— А, гэта проста, — Іурай махнуў рукою. — Будзь у маёй песні, не-князеўна.

— У тваёй песні? — Ільга перакрываўвала рукі на грудзях.

Гучала, падавалася б, нястрашна, але з нелюдзямі не бывае ўсё гэтак проста.

— Лепшыя гісторыі, — паблажліва патлумачыў паэт, — пішуща толькі тады, калі ўсё бачыў на свае вочы. Таму я хачу *пабачыць*.

— А чым ты можаш дапамагчы мне? — Ільга звузіла вочы.

Іурай пругка падняўся на ногі.

— Для пачатку, чалавечае дзіця, — сказаў, цяляючы ўсмяшкаю ўпрост у сэрца, — дапамагу табе высачыць тваю пачвару.

— Жартуеш, мабыць? — Ільга зняважліва змерыла яго позірам.

— О, толькі не зараз, — сказаў паэт. — Адно прыхапі маю лютню. І не адставай, чалавечае дзіця.

Ільга, не стрымаўшыся, засмяялася ўголас. Зусім не падобны ён быў да магутнага воя або

ўмелага паляўнічага — у гэтым сваім раззалочаным строі, з пяшчотнымі рукамі музыкі.

Йурай, усё яшчэ ўсміхаючыся, зрабіў крок назад, на самую мяжу карункавага ценю — і павярнуўся вакол сябе, і стаў віхураю, і стаў языком зыркага белага полымя. Љьга ўскрыкнула, заляпіла рот далонямі, мацней прыціснулася спінай да нагрэтай сонцам дубовай кары.

Белае полымя апала, завітнела ззякімі крышталікамі інею на белаі калматай поўсці. На мяжы ценю і святла стаяў, насмешліва гледзячы на Љьгу зыркiмі зялёнымі вачыма, вялізны снежны воўк. Выскаліўся, павёў носам, лавячы вецер, гуліва узмахнуў хвостом.

— Што... — ледзь магла выціснуць Љьга, але воўк ужо стрымгалоў рушыў прэч ад узгорка, скакаў так шпарка, што, падавалася, ляцеў.

— Счакай! — крыкнула Љьга, падхопліваючыся.

Падчапіла лютню і, прыціскаючы да грудзей, кінулася да пярэстай кабылкі. Тая, відаць, была не надта задаволена такім паваротам падзей, і нават некалькі разоў абурана заіржала. Љьга, не зважаючы, як хутчэй ускараскалася ў сядло, тарганула аброць, пусціла пярэстую галопам — туды, дзе ў зарасніку яшчэ бялела ваўчынае футра.

І замільгалі хмызнякі, замільгалі гонкія хвоі. Возера бліснула ў апошні раз і знікла за аль-хоўнікам. З-пад капытоў пярэстай пырскала ржавая ігліца, разлятаўся жоўты жвір. Ільзе займала дыханне, яна бліжэй тулілася да шыі кабылкі, шэпчучы:

— Шпарчэй!..

А белы воўк шалёна нёсся наперадзе, быццам спушчаная з лука сярэбраная страла, мінаючы частыя дрэвы, пераскокваючы карчажыны ды буралом, амаль не кранаючыся зямлі.

З бору вылецелі на заліты сонцам лугавы разлог, прапаролі дрыготкае мора пахкіх траў, збіваючы жоўтыя шапкі ранніх дзьмухаўцоў, узбіваючы ў неба светлыя лісткі канюшыны і бледныя ўюнкі. Пырхнулі прэч з дарогі рудах-востыя курапаткі, кінуўся ўбок агністай зарні-цаю ліс.

Праз кусты глогу зноў уварваліся ў лес. Ва-вёркі, быццам языкі агню, скакалі з галіны на галіну, захлёбваючыся, сакаталі між сабою. Кры-чалі, перапырхваючы над Ільгаю, усхваляваныя сарокі — ці то прарочылі, ці то сурочвалі. Зрэшты, Ільзе іх амаль што не было чуваць, так заўзята, так шалёна свісцеў у вушах вецер.

Прамінуплі, ледзь заўважыўшы, адзін звонкі ручай, другі. Трэці пабег навьперадкі, круж-ляючы, пераскокваючы з аднаго каменнага

грэбня на другі, дзынкаючы насмешліва. Побач праходзілі звярыныя сцежкі да вадапою: некалькі разоў краем вока Ільга заўважала імклівыя цені аленяў, што разбягаліся прэч.

Пачалі трапляцца валуны. Падобныя да вялікіх старажытных жывёлін, яны паказваліся тут і там, засыпаныя ігліцай, зарослыя сырým мохам. У некаторых ямінкі на крутых спінах збіралі дажджавую ваду ды сухое вецце, і ў гэтых дробных лужынках адбіваліся кароны стромкіх хвояў ды рэдкія латкі сіняга неба.

Валуны большалі, заступалі шлях, таму прэстай даводзілася як хутчэй паварочвацца між іх, знаходзіць дарогу вакол па склізкай гліністай глебе. Хваёўнік паволі змяніўся ельнікам, лес пацягнуў і спахмурнеў, цяжкія колкія яловыя лапы час ад часу драпежна хапалі Ільгу за плечы. Таму нечаканы прасвет між дрэвамі наперадзе балюча разануў па вачах. Асляпёная, Ільга заміргала, зацерла вочы кулаком і не адразу пабачыла, што белы воўк прыпыніўся.

Мудрая кабылка, аднак, заўважыла гэта сама — і стала. Мусіць, злавіла чуйкім нюхам нейкі новы, незнаёмы пах, бо занепакоена забіла капытом.

Ільга паволі спешылася, усё яшчэ прыціскаючы да сябе адной рукой паэтаву лютню.

Яны апынуліся на камяністым абрыве, з якога падала, разбіваючыся аб скальныя ўступы, гаваркая водная плынь. Далёка ўнізе плынь пашыралася, разрасталася і працінала зялёныя ўзгоркі, упарта скіроўваючыся на захад. Праваруч, за палоскамі палёў і сенажацей, за рэдкімі хатамі, што збіваліся ў пары, сінелі, зацягнутыя смугой, частыя зубцы лесу.

Над лесам — Ільга ўважліва прыгледзелася з-пад далоні — віліся ўспуджаныя птахі і падымаліся, паступова перамешваючыся з нізкімі аблокамі, шызыя ікты дыму.

— Там?.. — дрогкім голасам спытала Ільга ў ваўка.

Сэрца ў яе прапусціла ўдар і сціснулася. Пакуль пачвара была далёка, пакуль ніякіх сведчанняў яе існавання не было заўважна, яна не баялася. А зараз балючая памяць жыва паднесла ёй храбусценне чалавечых касцей у ненажэрнай пашчы, і крыкі тых, што гарэлі жывымі, і лямант пахаваных пад зруйнаванаю вежай.

Без асаблівай патрэбы Ільга праверыла страмёны. Кранулася бацькавай дзіды, паторгала з сілаю — ці добра прымацавана. Правяла пальцамі па вострым наканечніку, адчула, як метал халадзіць скуру, які ён суровы, магутны, надзейны. Пагладзіла па плячы лук — як старога

таварыша, палашчыла бела-чырвонае пер'е на стрэлах у калчане.

Думала з халодным, жудасна ясным разуменнем: дотыкаў, пахаў, святла і ценяў, коле-раў, удыхаў і выдыхаў у яе, можа, хутка ўжо не будзе. Хутчэй за ўсё нават — не будзе. Ніколі. Бацька быў шматкроць лепшы, ён быў вой. Але яго больш няма. А Ільзе да бацькі далёка, як да месяца. Ну што, што яна можа?

— Трэба неяк спускацца, — сказала Ільга ваўку, не паварочваючыся, бо не хацела, каб з'едлівы паэт пабачыў яе твар.

Ціхенька пацягнула носам і крадком падцерла далонню край правага вока, востра ненавідзячы сябе за такую нікчэмную слабасць, за няздатнасць нават памерці як належыць.

— Не плач, чалавечае дзіця.

Ільга непрыязна пакасілася цераз плячо. Йурай паспеў скінуць ваўчынае футра, стаяў побач, абтрасаючы ігліцу з доўгіх вышываных рукавоў, і ад ягонай постаці між цёмных ялін разыходзілася слабое залацістае ззянне.

— Я і не плачу, — глуха сказала Ільга.

— Вядома, — рахмана пагадзіўся паэт. — Ты ж памятаеш, што я абяцаў дапамагчы тваёй песні?

— Але гэта ніякая не песня, — у Ільгі задрыжалі вусны. — Гэта ўсё праўда, чуеш ты, звар'яцелы не-людзь?! Праўда! І агонь праўда, і кроў, і... смерць!

Пад павекамі ў яе самі сабою ўскіпалі слёзы, ліліся па шчоках — гарачыя, балючыя. Плылі да падбароддзя, апякаючы, джалячы, зрываліся на кальчужны каўнер, бездапаможна слізгалі на грыф паэтавай лютні.

— Вядома, — мякка паўтарыў Іурай. — Гэта ўсё — праўда, Ільга. Але чаму песня не можа быць праўдай, а праўда — песняй?

Ён зноў гаварыў так, быццам ўсё было зразумела ад пачатку. Ільга ўсхліпнула, сутаргавата ўцягнула ротам паветра.

— І што мне рабіць? — спытала з горыччу.

— Быць у маёй песні, чалавечае дзіця, — проста адказаў Іурай.

Зрабіў крок да заплаканай Ільгі, амаль бязважкім дотыкам змахнуў з яе шчакі апошнія слязінкі. Асцярожна, быццам прымаў немаўля, падхапіў з Ільзіных рук сваю лютню, правёў рукою па спеўных струнах, расквеціўшы яловую цішыню.

— Ага, толькі і ўсяго? Ці мо яшчэ што? — са змрачнаватай усмешкай пацікавілася Ільга.

Слёзы ўжо не кіпелі ўнутры, замкнёныя, забітыя, схаваныя як глыбей, таму апаленая памяць болей не смылела так невыносна.

— А гэтага досыць, — з непахіснай упэўненасцю адгукнуўся паэт.

Усміхнуўся востра, выскаліўшыся амаль павоўчы, задзірліва і жыццярадасна.

Ільга зноў нечакана для сябе самой, нават насуперак уласнай волі, насуперак уласным бязрадасным прадачуванням, насуперак усяму на свеце яму паверыла. Упрост не змагла гэтай яснай усмешцы і светлым вачам не паверыць.

Можа быць, гэтага сапраўды было досыць.

Над левым плячом у Іурая загарэўся кволы зеленаваты агеньчык. Задзынкаў ціха, павольна плаваючы ў паветры ўверх-уніз, абсыпаў бляклым святлом цёмныя яліны, нейк выхапіўшы з ляснога паўзмроку ўсё да апошняй галінкі, да апошняга каменя ці караня на сухой зямлі. Браты гэтага агеньчыка, такія ж халодныя, запаліліся, задзынкалі, перагукаючыся, паплылі далей, пазначаючы сцежку.

Сцежка ішла пад адхон — паступова, нетаропка. Дрэвы, старыя, моцныя, прагна ўпіваліся каранямі ў глебу, абступалі, варожа ціснулі з бакоў і зверху. Ад гэтай цеснаты, ад цяжкага паветра, напоенага водарам смалы, рабілася трохі ніякавата. Калматыя цені ад яловых лап дрыжалі ў няпэўным святле, падбіраліся бліжэй, быццам хацелі ўхапіць. Праз якую сотню крокаў у Ільгі ацяжэла галава, і падавалася, што ўсё гэта — адзін страшны сон пра бясконцы цёмны лес, якому ні пачатку няма, ні канца.

Йурай лёгкай хадой бязгучна ішоў наперадзе і, не зважаючы на варожыя цені, гаварыў. Голас ягоны сплятаўся з галасамі чароўных агнёў, расцякаўся між дрэваў, падганяў ачмурэлую льгу і занепакоеную пярэстую.

Гаварыў ён пра самыя дзіўныя рэчы: пра даўнія-даўнія часы, калі твар гэтай зямлі быў зусім іншы, калі шляхі рэк пралагалі іначай, калі даліны мерылі цяжкімі крокамі, скала-наючы зямлю, нябачаныя звяры. Дзікая Пушча была зусім маладой, сягала ад свінцовых хваляў Паўночнага мора і да шумнай салёнай вады на поўдні. Пушча поўнілася галасамі і рухам, поўнілася таямнічым новым жыццём.

А пасля прыходзілі на снежных крылах завей доўгія-доўгія зімы, і пад халоднымі зорамі лёд наступаў з далёкіх адгор'яў, несучы за сабою выгнаннікаў гор — валуны. Лёд глыбока ўразаўся ў цела зямлі, перакройваў па-свойму — і вырасталі ўзгоркі, і распаўзаліся яры, і ўзнікалі з расталага лёду азёры. А валуны, поўныя вечнага суму па згубленых вяршынях, заставаліся на варце новага ладу, урасталі ў зямлю.

Льга слухала. Перад сівой даўніной схілялі галовы непрыязныя чалавеку дрэвы, і дыхаць было лягчэй, і крокі нанізваліся адзін па другім, быццам пацеркі на доўгую-доўгую нітку.

— Адкуль ты ўсё гэта ведаеш? — падала голас Ільга.

Атрымалася сіпата, нібы яна маўчала з тых самых спракаветных часоў. Ёурай толькі засмяяўся і адказваць не стаў.

Чым ніжэй спускаліся, тым радзейшым становіўся ельнік, тым болей прыбывала святла. Хутка чароўныя агеньчыкі над сцэжкаю па чарзе пабляклі і згаслі, і толькі той першы, прывідна паўпразрысты ў дзённым святле, яшчэ доўга круціўся ў Ёурая над плячом.

А дзень даўно пераваліў за палову, і сонца няўхільна апускалася ўсё бліжэй і бліжэй да сіняй стужкі ракі. Лес на даляглядзе падсунуўся бліжэй, клубы дыму над ім пацямнелі і пабольшалі. Зараз нават Ільга ўхапіла праз ноздры тонкі, ледзь улоўны, але несумненны смурод ад гару, які насіўся ў паветры.

Плынь, што падала з таго абрыву, дзе яны нядаўна стаялі, гледзячы на даліну, рассыпала дробныя іскрыстыя пырскі, шалёна круцілася між вільготных ільсняных камянёў. Спусціўшыся ніжэй, плынь раздавалася ўшыркі і прыцішвалася, абрастала трыснягамі, несла хвалі спакойна і размерана. Але тут, у сваёй каменнай калысцы, плынь неўтаймавана білася, і шалёна танчыла, і звінела, падавала радасны голас.

Ля гэтай гаваркой плыні і прыпыніліся — адпачыць і напіцца чысцюткай халоднай вады, ад якой ламіла зубы. Ільга, напіўшыся ўдос- таль, рашуча плюхнула з прыгаршчаў вадою сабе на твар, на шыю. Пасля трэсла намоклымі валасамі, спрабуючы аддыхацца — да таго зай- мала дыханне ад бадзёрага холаду, ад няўмоль- най ледзяной свежасці.

Йурай тым часам асядлаў пляскаты камень і, легкадумна боўтаючы нагамі над ашалелай вадой, вайдаўся са сваёй лютняй, бязладна пе- рабіраючы струны.

Лютня пад ягонымі пальцамі загаварыла на птушыны лад: то падавала голас на манер жаўтагрудай сініцы — «Дзілін-дзілін!», — то клекатала па-буслінаму, то пасвітвала і шчоў- кала малінаўкай. Ільга ледзь прыслухоўвала- ся, пакуль паіла пярэстую, а калі зноў павяр- нулася да паэта, то побач з ім ужо сядзелі, па- важна ціўкаючы, некалькі дробных камячкоў пер'я. Ад рэзкага руху Ільгі маленькія госці жвава разляцеліся ўрассыпную, і адна з пту- шак ледзь не мазнула ёй па шчацэ цёмным крыльцам.

— Гэта... што зараз такое было? — спытала Ільга шэптам.

Азірнулася, спрабуючы пабачыць, куды знік- лі птахі.

— Весткі,— спакойна адказаў Іурай, і відавочна было, што болей тлумачыць не збіраецца.

І не столькі праз сваю фанабэрыю — проста не ўяўляе сабе, што камусь тут могуць спа-трэбіцца тлумачэнні.

Ільга дакорліва пакруціла галавой. Вядома, чаму б і не? Выпявае чары, абрастае ваўчынай поўсцю і размаўляе з птушкамі, і ўсё з такім выглядам, быццам толькі так і трэба, быццам нічога ў гэтым дзіўнага або выключнага. «Для не-людзя», — дадала пра сябе Ільга.

Пусты з самай раніцы страўнік нарэшце падаў голас, і ўсе напружаныя думкі пра цмока неяк саступілі звыклай жыццёвай патрэбе. У торбе ля сядла мусіла застацца колькі лустаў хлеба і, магчыма, кавалак сыру. Можа быць, нават трохі падсохлай вэндліны. Не немаведама якія прысмакі, але хоць нешта, каб падмацаваць сілы.

— Гэй, ты, птушыны паэт,— паклікала Ільга.— Мо падсілкуешся?

Паэт уважліва зірнуў на працягнутую яму хлебную лусту, на белы авечы сыр, на вэнджа-нае мяса. Прыўзняў бровы.

— О,— выгукнуў ён няўпэўнена.— Не думаю, што мне варта...

Ільга сурова звяла бровы.

— Эй,— сказала.— Нават калі на скарынцы і ёсць трохі цвілі, няма чаго нос адварочваць. Падумаеш, цаца.

— Тут рэч не ў носе,— Ёурай развёў рукамі.— І не ў цвілі, да душы. Проста ваша ежа — не для нас, чалавечае дзіця.

Але ж і сапраўды. Не-людзям шкодзіць агонь і халоднае жалеза, а амаль усё, што людзі ядуць, праходзіць праз полымя і метал. Скажам, духмяныя боханы хлеба запякаюцца ў вогненным чэраве печы, а пасля нажом наразаюцца на лусты. То, атрымліваецца, з'есці драбок чалавечага хлеба для не-людзя — як праглынуць атруту. Ясна, што па ўласнай волі ніхто з іх не захоча гэтага рабіць.

Ільга ўпарта падціснула вусны.

— Ну-тка,— сунула Ёураю хлеб.— Патрымай.

А сама зняла з пярэстай торбу, яшчэ раз як след ператрэсла. Выцягнула вялізны румяны яблык — на шчасце, заваляўся з таго паўтузіна, што набыла заўчора на рынку ў Мокрай Дубраве. Купляць спачатку і не думала, але ажно заслухалася, як гандлярка, надрываючы голас, нахвальвае свой тавар — і салодкія, маўляў, як першае каханне, і хрусткія, і сакавітыя, і ледзьве маладосць не вяртаюць.

Наконт апошняга Ільзе не было як правесрыць: гады не выйшлі. Але тья, што пакаштвала, сапраўды аказаліся смачнымі. Так што гандлярка, пры ўсёй сваёй гандлярскай натуре, не вельмі нахлусіла.

— Вось так,— урачыста аб’явіла Ільга, мяняючы хлеб на яблык.— Ні табе жалеза, ні агню. Зараз не атруцішся, ага?

— Няўжо так прагнеш усіх накарміць? — засмяяўся паэт.

Ільга паважна кінула і апусцілася побач, таксама забоўтала нагамі.

— А як іначай? Каб адзін еў, а другі глядзеў?

Йурай усміхнуўся — не так, як звычайна, бліскавічна ды зырка, а неяк крывенька, няўмела, адным вуглом вуснаў.

— Дзякуй,— сказаў.

— Кінь,— адмахнулася Ільга, закідваючы ў рот сыр.— Колькі там таго яблыка, далібог.

Рэшткі хлеба змяла пярэстая — і, нават усё спрэс пад’еўшы, доўга тыцкалася мяккімі гарачымі губамі ў Ільзіну далонь, шукаючы дабаўкі. Ільга гладзіла кабылку па галаве, дурасліва трапала за вуха. Думала: што ж з пярэстаю будзе? І такая ж ладная, і такая слухмяная, і нават і пяці гадоў яшчэ не споўнілася.

Пярэстая, быццам усё разумеючы, заржала, страсянула грываі, баданула Ільгу ў плячо: «Не турбуйся». Супакойвала, як магла.

Зрэшты, Ільга і не хвалявалася. Сышлі, быццам змыліся ў ледзяной плыні, трывога і скруха, сышоў прытоены салёны боль, нават страху не засталася. Унутры была адно крышталёвая яснасць, халодная і празрыстая, як тая вада, і ад гэтай яснасці думкі чаканіліся, простыя і дакладныя. Ільга як бы бачыла крокі па тры наперад, таму ў непатрэбнай мітусні ды шкадаваннях болей не было сэнсу.

На поўначы большала, разрастаючыся з кожнай хвілінай, набрынялая дажджом хмара. Несла ў чэраве і ваду, і грымоты, нависала так нізка, што амаль чаплялася распухлым брухам за вершаліны. Вецер ахаладзеў, ацяжэў ад прадачування навальніцы, прыпадаў да самай зямлі, сваім цяжарам згінаючы злёнае жыта. Нізка віліся, хапаючы мошак, крыклівыя вастракрылыя ластаўкі, праносіліся над Ільгай з прысвістам, быццам цёмнапёрыя баявыя стрэлы.

Крочылі дарогаю між палёў, прыслухоўваліся да блізкіх грымотаў. Вусцішны цёмны дым над лесам, гэты пагрозлівы цмокаў штандар, схаваўся за льснянаю паласой дажджу. Сонца

кацілася да зялёнага ўзгор'я, і сіняватае покрыва смугі на захадзе паступова налівалася ліловым.

— А як увогуле забіваюць цмокаў? — спытала Ёльга.

Гэтае пытанне чамусь не паўставала перад ёю раней, а зараз, побач з цмокавым бяргам, выплыла з падступнай нечаканасцю — і збянтэжыла.

— О, якія своечасовыя думкі, — гукнуўся Ёурай. — Але, вядома, лепш пазней, чым ніколі.

— То ты ведаеш? Ты ж усё на свеце ведаеш, так? — працягнула Ёльга і дадала пра сябе: «Або, можа, проста сам ва ўласнай дасведчанасці цвёрда перакананы».

Ён раздражнёна павёў бровамі, быццам пачуў тое, не сказанае ўслых.

— Я ж, здаецца, казаў: я не ведаю ўсяго. Але часам бачу.

— І што ж ты бачыш? — не адставала Ёльга.

— Тое, што ёсць, — суха мовіў Ёурай і нечакана для сваёй субяседніцы патлумачыў: — Бачу, што цмокі не з'яўляліся тут некалькі пакаленняў чалавечых дзяцей. Бачу, што гэты, мусіць, адзін з апошніх. Слабы, хутчэй за ўсё, паранены, успуджаны, ашалелы ад болю і ўсяго нязвыклага, новага вакол сябе.

— Ты, можа, яшчэ і пачвары спачуваеш? —
Ільга нахмурылася. — Хіба забыўся, што я табе
расказвала?

— Памятаю, вядома, — мовіў паэт. — Але я
памятаю і іншыя часы, калі ані вас, ані вашых
сяліб на гэтай зямлі не было. І ён, — Ёурай
кіўнуў на ахоплены навальніцаю лес, — памя-
тае таксама.

— То ты кажаш, — сярдзіта загаварыла Іль-
га, — што трэба, значыцца, пашкадаваць змея?
Хай сабе і паліць гарады, і чалавечых дзя-
цей жарэ, усё роўна шмат напладзілася... Так,
па-твойму, трэба?

Ёурай пахітаў галавой.

— Я ўсяго толькі кажу, — заўважыў мякка, —
што старое непазбежна мусіць сысці, каб даць
дарогу новаму. І, як частку таго старога, гэта
мяне некалькі засмучае, так.

— Ды ніхто ж не збіраецца вынішчаць вас і
вашыя курганы, — запярэчыла Ільга.

— Пакуль што, — напаўголаса прагаварыў
Ёурай.

Глядзеў на ахоплены навальніцай цмокаў
лес — і як быццам *скрозь* яго, *скрозь* далягляд,
скрозь прашытае навальнічнымі іголкамі неба.
Ільзе стала ніякавата, і чамусь ад чужога суму
сціснулася сэрца.

Колькі часу ішлі моўчкі. Далёкія грымоты падкочваліся бліжэй, хмара насоўвалася на луг, на поле, на іх дваіх з няўхільнасцю кону.

— Але ён спаліў мой горад, — сказала Ільга, нібы апраўдваючыся. — І забіў, і скалечыў столькі людзей.

— Гэта праўда, — пагадзіўся Іурай. — А калі яго не спыніць, заб'е і скалечыць яшчэ болей. А гэта, вядома, значыць...

— Што ў мяне няма выбару, — Ільга цяжка ўздыхнула.

Зноў паўставала пытанне, з якога яна пачала ўсю гэтую размову і ад невырашальнасці якога ламіла скроні. Ільга закусіла вусны, наморшчыла лоб, спрабуючы знайсці ў галаве хоць нейкую слухную думку.

Але там было ўпрост абразліва пуста.

Іурай, скоса паглядаючы на яе грымасы, урэшце адтаяў, засмяўся. І загаварыў.

Не так і даўно такіх, крылатых, было куды болей. У цёплых сырых пячорах у самых нетрах Пушчы яны ладзілі свае гнёзды, грэлі магутныя целы на залітых сонцам скалах. Яны — дзеці глыбіннага агню ў палкім сэрцы зямлі, таму холад скоўвае іх, прыпыняе кіпучую кроў, змушае дранцвець, засынаць. Амярцвелыя ад холаду цмокі могуць спаць стагоддзямі.

Яны растуць, колькі жывуць. Трохі большыя за зайца, калі вылупяюцца, слабыя, голыя, яны паступова набіраюць вагу, абрастаюць вострымі касцянымі грэбнямі, апранаюцца ва ўбор з залатой лускі, быццам у баявы панцыр. І, колькі жывуць, цмокі спяваюць, размаўляюць амаль салаўіным пошчакам, перасвітваюцца — маці з дзецьмі, самка з самцом.

У сваёй любові да бліскучых рэчаў яны падобныя да сарок: так і цягнуць у гнёзды штось ззяйкае, штось залатое. У шлюбную парў самкі, абіраючы самцоў, найперш прыглядаюцца: ці добра складзена гняздо, ці ўтульна там, ці блішчыць як належыць.

Палююць звычайна падалей ад уласнага логавішча, як тыя ж ваўкі, і вышукваюць здабычу на адлегласці недзе ў дзень лёту. Наеўшыся, адпачываюць прыблізна з тыдзень, спяць у гняздзе або прыхарошваюцца — чысцяць крылы, точаць кіпцюры аб каменне, аб дрэвы.

— Рэдка, бач ты, чысцёхі.

Йурай сказаў гэта з дабрадушнаю ўсмешкай. Ільга амаль абурылася ягоным замілаваннем, а пасля жыва ўявіла: вось цмок пакруціўся па-сабачы ў сваім гняздзе, натаптаў ямінку, уладкаваўся і, выкруціўшы доўтую шыю, з заўзятасцю абкусвае касцяныя грэбні на спіне.

І сама не стрымалася — усміхнулася.

Вывадка ў цмокаў вялікія, але да года, калі піскляты ўжо становяцца памерам з дарослага аленя, дажываюць адзін-два з кладкі. Бацькі да іх прывязваюцца, даглядаюць старанна, кормяць, напераменку прыцягваючы ў гняздо ўпаляваных кабаноў ды касуль. Таму ад цмокава гнязда з малечай зазвычай востра цягне тхлінаю, не памылішся. Калі малыя вырастаюць яшчэ ўдвая і канчаткова становяцца на крыло, то пакідаюць логавішча, ляцяць прэч, каб самім шукаць сабе харч і схоў. Такія падлеткі часта збіваюцца ў зграі па пяць-шэсць галоў, палююць разам, разам адпачываюць. Праз пэўны час пачынаюць дзяліцца на пары, якія зазвычай захоўваюцца праз усё жыццё, і выводзяць уласных дзяцей.

Чуць усё гэта было дзіўнавата. Не таму нават, што ніхто з людзей нічога такога — Ільга была цвёрда пераканана — і не ведаў. Дзіўна было тое, што тая жудасная вогненная бура на кажановых крылах, якая так ярка помнілася, так балюча джаліла памяць, раптам стала жывой істотай. Звыклым дзікім зверам, з плоці ды крыві, быццам тыя, якіх вучыў высочваць бацька.

— Калісь на цмокаў паляваў Княжы Двор, — Іурай паважліва крануўся змяінай фібулы на

сэрцы.— Збольшага на крыважэрных бадзяг, якія не ў час ачомаліся са спячкі, або на ашалелых выгнаннікаў са зграі.

Паэт памаўчаў і, кашлянуўшы, дадаў, што, можа, Двор і зараз з ахвотаю паляваў бы, але саміх цмокаў амаль не засталася.

— І як жа палявалі? — жыва ўдакладніла Ільга.— Мо і мне гэтак паспрабаваць?

— Для пачатку,— гукнуўся Йурай насмешліва.— Табе патрэбна будзе з паўтузіна ўзброеных княжых паляўнічых і ўдвая болей хартоў.

«Упрост цудоўна»,— сказала сама сабе Ільга, паціраючы лоб у роздуме. Патрэбна, значыцца, шасцёра вояў з не-людзей ды па двое не-людскіх сабак на кожнага. А ў яе распараджэнні толькі адзін на рэдкасць самазадаволены не-людзь, і той паэт, ды пярэстая кабылка.

Зрэшты, ёсць яшчэ верная бацькава дзіда, ды лук, ды ўмелья рукі. Калі цмок — усяго толькі звер, хай сабе вялікі ды небяспечны, значыць, яго можна адолець. Не сілай — дык хітрасцю.

— Счакай,— Йурай прыпыніўся.— Глядзі, ун туды.

Ільга зірнула, куды ён паказваў. За жытнім полем, на самым ускрайку луга бялелі раскінутыя шатры. Хвасты дымоў ад вогнішчаў сцяліліся нізка, прыбітыя сырым ветрам, блізкаю навальніцай. Чуваць было прыглушаныя

чалавечыя галасы, бразгат металу ды конскае ржанне. Пярэстая, пачуўшы сваю радню, застрыгла вострымі вушамі, гукнулася тоненька, радасна.

— Цікава, хто б гэта мог быць? — прагаварыла Ільга занепакоена.

— Воі кагось з вашых князькоў, — упэўнена адказаў Йурай. — З тых князькоў, хто бліжэй. Пабачылі цмока ў небе — і вырашылі правярць.

— Але чаму тады яны тут? — гнеўная Ільга нават прытупнула. — Іх жа там, мабыць, да халеры! Яны б маглі...

— Не маглі, — па-воўчы ўсміхнуўся паэт. — Вядома, і не змогуць.

Злавіў на сабе непаразумелы пагляд Ільгі і патлумачыў:

— Так і смярдзіць жахам. Нават адсюль.

— Дык і нядзіўна, — разважліва сказала Ільга. — Пад самым жа, лічы, цмокам сядзяць.

На лузе навальніца, нарэшце, дакацілася да іх. Загусцела, застыла паветра. У сіняватым святле рэзка пасыпаліся долу хвосткія ніці вады, з сілаю забілі па зямлі, па свежай безабароннай зеляніне. Бліснула вусцішным блакітам зусім побач, пранёсся высока аглушальны грукат — голас раз'юшанай буры.

— Хто ідзе? — хрыпла крыкнулі Ільзе ад белых шатроў, ледзь перакрываючы ўдары цяжкіх кропляў ды грывоты.

Воя ў чырвоным плашчы паўзверх блішчас тага панцыра было ледзь відно за палосамі дажджавой вады.

— Паварочвайце, — казаў вой. — Не чулі, ці што? Цмок!

— А я на таго цмока і палюю! — упэўнена адказала Ільга.

— Ну-у? — здзівіўся вартавы, нават прысвіснуў.

Азірнуўся неяк бездапаможна, быццам шукаючы парады ці падтрымкі, і таропка адсунуўся, саступаючы месца камусь мажному ды медзвездзяватаму. Ільга закінула галаву і далёка наверх разгледзела цёмную кучаравую бараду.

— На цмока? — прабасіла барада. — Хто? Ты, дзеўка?

— Я, — Ільга расправіла плечы.

З барады пырснула кароткім здзеклівым смехам — як сабака ўзбрахнуў. А пасля барада спусцілася ніжэй, бо ўладальнік яе нахінуўся, каб лепш разгледзець Ільгу. Тая змрочна ўтаропілася ў крывы гарбаты нос, што вытыркаў з барады, і маленькія шэрыя вочкі. А барада гаварыла так:

— Ну во толькі цябе нам і не хапала, дзеўка. Зусім, бач, не ведалі, што й рабіць — а тут, каб цябе трасца, такая дапамога. І як, хвароба яе вазьмі, клятая мамка цябе з-пад спадніцы сюды адпусціла?

— Я іду з Лыцавічаў, — холадна прагаварыла Ільга. — Тры дні ўжо іду за гэтым цмокам. Па ягоную галаву іду.

— Дык ты... з Лыцавічаў? — барада прачысціла горла. — З тых, што пагарэлі ўшчэнт?

Ільга кінула. Барада ўздыхнула — як кавальскія мяхі — і прашыпела невыразную лаянку.

— Ну то хадзем, дзеўка, — запрасіла, махнуўшы агромністай рукой на шацёр. — Хоць абсохнеш, ці што. — І пагрозліва гыркнула зверху на вартавога, якому Ільга перадала аброць пярэстай: — А ты, каб цябе трасца, глядзі мне тут.

У шатры цьмяна гарэлі свечы, мяккія цякучыя цені слізгалі па вялікім круглым шчыце са старанна вымаляваным гербам — чырвоны мядзведзь, што трымае белы рог. На пасцеленых ваўчыных шкурах быў з непрыхаванай любасцю ўладкаваны доўгі меч, на клінку якога цьмяна паблісквалі руны. Ёурая ад гэтага відовішча злёгка перасмыкнула: ці то гэтак уразіўся шматлікімі ваўчынымі шкурамі, ці то

і меч быў не абы-які, а з заклятага халоднага жалеза. На груба скалочаным сталё пасярод шатра расклалі мапу, прыціснуўшы краі пергаменту цяжкім кубкам, паляўнічым рогам і свінцовай гербавай пячаткай з мядзведжаю выявай.

Барада цяжка села на дубовую калоду, глядзела з-пад куцістых чорных броваў шэрымі ўважлівымі вочкамі.

— Тамаш Дубыніч, — назвалася. — З Вугеркі. Князеў брат. А ты, дзеўка з Лыцавічаў?

— Љьга.

Шэрыя вочкі спыніліся на Йурай, вывучылі ўважліва. Дубыніч незадаволена цокнуў языком.

— Ідзеш па галаву цмока і цягаешся з не-людзем. Трасца, дзеўка, я нават і не ведаю, што горш.

— О, і не даведаешся, — нявінна азваўся Йурай. — Асабліва пра першае.

Љьга штурхнула языкатага паэта локцем. Дубыніч выскаліўся, паказаўшы рэдкія жаўтаватыя зубы.

— Бач, — працадзіў. — Размаўляе тут яшчэ.

— Гэта мой памагаты, — паспешліва ўклінілася Љьга. — Мой сябар.

Дубыніч засмяўся на свой лад, сіпла і гаўкліва. Пасля пазмрачнеў.

— То гэта не-людзь, значыць, напеў табе ў вушы, быццам зможаш забіць цмока? Ды яшчэ зусім адна?

— Не адна, — важка вымавіў Йурай.

Дубыніч грэбліва звязіў вочы.

— Чаму вы тут? — спытала Ільга нецярпліва. — Цмок жа засеў у лесе.

— Думаем, — адказаў Дубыніч, скрывіўшыся.

Думалі яны, як выявілася, з заўчорашняй раніцы. Уночы ў небе над Вугеркай варта заўважыла цмока. Вырашылі: трэба прасачыць за пачварай.

— Бачылі тое папялішча на месцы Лыцавічаў, — Тамаш Дубыніч патрос барадой. — Чаццы сваіх вояў, бач, я загадаў застацца з пагарэльцамі. Буданы дапамагчы зладзіць, упаляваць там чаго.

Ільзе перахапіла сутаргай горла.

— Дзякуй, — ледзьве выціснула з сябе.

— Тут дзякуй, дзеўка, не дзякуй, усё адно, — Дубыніч пакруціў крывым носам. — У логавішча цмокава лезці — смерць, гэта ясна. Я сваіх людзей, бач ты, у цмокаву пашчу кідаць не надта ахвочы. Во і сядзім. Была адзін час думка — лес падпаліць, каб гада выкурыць адтуль.

— Глупства ж чыстае, — чмыхнуў Йурай.

Дубыніч зноў ашчэрыўся на яго і з пагрозлівым хрустам размяў магутную шыю.

— Агнём звера ніяк не выкурыш, — таропка патлумачыла Ільга. — І праўда, глупства: цмокі ж цеплалюбівыя. Гэты яшчэ й вогненны.

— «Цеплалюбівыя» яны, трасца іх вазьмі, — недаверліва прабурчаў Тамаш. — Нос яшчэ не адрос, а, бач ты, цмокаву завядзёнку яна ведае.

Ільга падыйшла да мапы на сталe, асцярожна адсунула ўбок княскую пячатку. Павяла па выявах і паметах пальцам, уважліва аглядаючы ваколiцу.

Цмокаў лес цягнецца далей на поўнач, далёка-далёка, сягаючы поймы навіпольскай ракі. З захаду падпіраецца парослымі травой ўзгоркамі, заступае ўвесь правы бераг звлістай Вугеры ажно да каменных парогаў.

— Вось, — Ільга тыцнула ў чарнільную пазнаку на пергаменце. — Гэта ж мост, праўда?

Дубыніч, крэкчучы, падняўся на ногі, у адзін крок апынуўся побач, засоп, падслепавата водзячы крывым носам па мапе.

— Калінаў мост, — пацвердзіў. — Стары, праўда, ледзь ліпее. На поўначы, бач ты, зараз ёсць больш зручная пераправа, то гэты мост і закінулі зусім.

— Ну, гэта, мабыць, і да лепшага, — Ільга засяроджана пацерла лоб.

Дубыніч зноў засоп — з недаверам.

— Надумала штось, дзеўка?

Ільга ўсміхнулася:

— Ёсць такое нешта, ага.

Гэтае «нешта» віравала і бурліла ўнутры яе, біла сярэбранымі малаточкамі. І радасна было, і трохі вусцішна — ці ўдасца, ці атрымаецца.

— Не блазлуй, дзеўка, — нахмурыўся Дубыніч. — Цмок жа жгарэ і не заўважыць нават: ты яму, бач, як тая муха.

— Не жгарэ, — упэўнена мовіў Іурай.

Дубыніч закаціў вочы, забурчаў, што з нелюдзя і ўзяць няма чаго, ды і не шкада нелюдзя, а вось дзеўку дурную няма чаго на такое пад'южваць.

— Табе б, трасца мяне вазьмі, яшчэ ў лялькі гуляць, — са шкадобаю дадаў Дубыніч. — Далібог, дзеўка... як там цябе, Ільга? Давай, можа, дам табе каго са сваіх малойцаў, то завязуць цябе хоць у Вугерку, хоць куды хочаш.

Абражаная Ільга ўзялася ў бокі.

— Лепей дапамажы мне ўпаляваць цмока, калі такі добры.

Дубыніч гнеўна засоп, скрыжаваў цяжкія рукі на грудзях.

— То мо ты мне раскажаш, як жа, трасца яго вазьмі, таго цмока ўпаляваць, га? Калі такая, бач, разумная?

— О, вядома, — амаль весела паабяцала Ільга. — Раскажу.

Разлік, уласна, быў досыць просты: не лезці ў пячоры пад лесам, а прымусіць цмока самога з іх выйсці. Завабіць у прыдатнае месца — і ўжо там з ім расправіцца.

— На мосце, значыць, — заклапочаны Дубыніч пачасаў бараду. — Хітра.

— Не зусім *на* мосце, — выправіла яго Ільга.

Уражаны Дубыніч падняў калматыя бровы.

— То ты хочаш яго ў ваду скінуць?

— Вугера перад парогамі надта халодная, — патлумачыла Ільга. — Цмок ад холаду саслабне, здранцвее.

— Хітра, — паўтарыў Дубыніч.

Слізгануў позіркам па мапе, пастукаў тоўстым пальцам па княскай пячатцы, падціснуў вусны.

— Але сваіх вояў у ягоны бярог я не адпраўлю, — сказаў сурова. — Мала нас тут, каб... Пашлю каго да князя, хай яшчэ які тузін малойцаў прышле.

Кажучы так, дробна стукаў пальцамі па сталю, глядзеў убок, неяк па-сабачы вінавата. Вялікі, моцны, занадта хораша памятаў смуроднае папялішча ў Лыцавічах і абгарэлыя косткі пад попелам.

І — баяўся. Ільга нечакана адчула чужы страх, ліпкі, пакутлівы, перамешаны з сорамам. І падумала: хіба ў боязі можна каго вінаваціць?

— Я сама выбаўлю цмока з пячораў, — сказала вельмі роўным голасам.

— Ты?..

Ільга кіўнула.

— Як жа гэта — адна?

— Табе ж казалі, чалавечы сын, — мовіў Йурай. — Яна — не адна.

Дубыніч змерыў паэта доўгім непрыязным позіркам, пасля сустрэўся з Йураем паглядам і, скалануўшыся, адвёў вочы, увесь надзьмуўся, наморшчыў лоб.

— Зробім так, дзеўка, — загаварыў Дубыніч, павольна, з цяжкасцю падбіраючы словы, быццам супраціўляючыся самому сабе. — Мы — я і мае малойцы — на світанні рушым да Калінава моста. Паглядзім, што ды як, усё ўладкуем. Будзем... чакаць.

— Чакаць вы майстры, я гляджу, — мімаходзь заўважыў Йурай.

Дубыніч толькі заскрыгатаў зубамі.

— Дабро, — таропка згадзілася Ільга, паціху торгаючы паэта за вышываны рукаў. — А я завяду цмока ў пастку.

— То дамовіліся, — заключыў Дубыніч, з сілай пляснуўшы па стале, быццам прыпятваючы ўласныя словы. — А пакуль адпачні трохі, ці што. Як толькі заднее, рушым.

Навальніца над белымі шатрамі патроху адкочвалася прэч, бурчала ўжо далёка за зялёнымі

пагоркамі. Дождж суцішыўся, і сыры вецер падымаў голаў з высокіх лугавых траў, гарэзліва абтрасаў з іх долу апошнія кроплі. Хмара мінула, адкрыла цёмнае сіняе неба, яшчэ злёгка кранутае барваю з захаду. Сонца села, зусім схавалася за ўзгор’ем, таму цемра ўсё гусцела, налівалася сінню. У глыбокай нябеснай высыпаліся і заззялі частыя зоры — буйныя, касматыя. Свяціліся халоднай нябеснай расой, пазначаючы вялікую Птушыную Дарогу, адвечны шлях у вырай.

Іскры вогнішчаў віліся роем залатых пчол, падымаліся, змешваліся з зорным россыпам. Љьга ленавата сачыла за імі, закінуўшы галаву. Знайшла — як бацька вучыў калісьці — і Траіх Сясцёр, і Стажары, і Вялікі Воз. Над Лыцавічамі, яна памятала, усе сузор’і быццам былі такія самымі — а быццам і не. Ідзі яшчэ раз-бярыся.

Бязгучна вынырнуў з цемры Йурай, прысеў на бярвяно побач. Пакінуў быў лютню і знік кудысь, як у ваду кануўшы, а зараз зноў з’явіўся — з самым спакойным тварам. Здымаў з доўгіх рукавоў прысталае лісце, паглядаў на агонь, ціхенька насвістваў.

— Вядома, хадзіў і глядзеў, — адказаў на Љзіна пытанне ў сваёй звычайнай манеры.

Љьга адно галавой пахітала, але не здзівілася і не пакрыўдзілася: неяк прызвычалася.

— І што ўбачыў?

— Што ж, мост там сапраўды ёсць, — адказаў Іурай, з асалодай пацягваючыся. — Каменны. І сапраўды лядашчы. Ад цмокавых пячор вярсты тры. Але гэта, вядома, нап्राсткаі.

— То бок, гэта для ваўка там тры вярсты, — прабурчала Љга.

Паэт паківаў, зірнуў на Љгу — і ўсміхнуўся ледзь заўважна, самым краёчкам вуснаў.

— Паспі, чалавечае дзіця. Ночы слепаць вочы, а раніца — зладзіцца.

Сонная Љга ўпотаіку пазяхнула ў кулак.

— А сам? — спытала строга. — Ізноў жа бегаў ваўком абы-дзе. Стаміўся, мусіць, як... хм... сабака?

Іурай папляскаў у ладкі.

— Анічога ад цябе не схаваеш, — заўважыў весела, і дадаў мякчэй: — Спі, Љга, спачывай. Заўтра доўгі-доўгі дзень.

Љга сяк-так уладзілася на пасцеленым на траву плашчы, скруцілася, падклаўшы руку пад шчаку. Прыплюшчыла вочы — і адразу рэзка правалілася ў сон, цёмны і глыбокі, як начное неба, без сненняў — і трывожных, і радасных. Прачнулася таксама рэзка, прахапілася ў адзін момант, быццам нехта штурхануў, быццам і не спала зусім. Вогнішча апала, полымя сышло ў вуголле, адпачывала ў прыску. Па

зямлі адчувальна цягнула халадком і пахам попелу, і ныла спіна, і галава была мутная ад кароткага сну. Яшчэ не развіднела як след, але па даляглядзе на ўсходзе ўжо прайшла светлая палоска, якая ўсё шырылася, ружавела, а зоры дрыжалі, цьмянелі, знікалі. Саступалі месца новаму дню.

Ўурай сядзеў тут жа, зусім побач, быццам і не крануўся з месца, важдаўся са сваёй лютняй, схіліўшы светлую галаву. Лютня ціхенька дзынкала, шчодро рассыпаючы прыгаршчы спеўнай сярэбранай вады, а незадаволены паэт моршчыўся, і хмурыўся, і шаптаў засяроджана:

— Не тое. Не так! З-зараза...

І спеўная вада слухмяна адкочвалася, зноў звівалася ў мудрагелісты ўзор, зноў рассыпалася, вірыла, узвівалася. Мусіць, падобна гучала чароўная музыка над возерам — у Ільгі ад аднаго ўспаміну закруцілася ў галаве, бо ажыло рэха той песні пад зводам чэрапа.

Добра было ляжаць вось так, зябка скурчыўшыся пад плашчом, ля згаслага вогнішча, глядзець праз прымружаныя веі і слухаць ціхуткую кволую музыку, заключаную ў кола бясконцых паўтарэнняў. І не варушыцца, і нават дыхаць цераз раз, каб нічым не выдаць сябе, каб ціхмяны спеў мог падоўжыцца, патрываць яшчэ хоць трошачкі.

— Ну, добрай раніцы,— раптам няголасна сказаў Йурай, не падымаючы галавы.— Трэба ўставаць, Ільга. Час.

Яна падскочыла ад нечаканасці, паружавела і села, затрэсла галавой. Воі з Вугеркі таксама ўжо не спалі — перагукаліся, перакідваліся жартачкамі і лаянкай, згортвалі шатры, сядлалі коней. Ільга, пазяхаючы, неслухмянымі рукамі скруціла плашч, пайшла па роснай траве да пярэстай, што пасвілася непадалёк. Кабылка заржала прывітальна, сунулася носам Ільзе ў плячо, старанна вымагаючы пачастунак.

— Потым,— паабяцала ёй Ільга.

Пярэстая з’едліва чмыхнула — мусіць, паспела набрацца ганарыстасці ў аднаго паэта з Курганова Поля.

Дубыніч, падобны ў ранішнім паўзмроку да жывога пагорка, адно з ускудлачанай барадой, ужо ў поўным узбраенні цяжка тупаў вакол коней. Пакрываў, падганяў сваіх малайцоў, нават пагражаў камусь кулаком. Пабачыў Ільгу і прыпыніўся, паважна кіўнуў са сваёй вышыні.

— Будзем, дзеўка, спадзявацца, што ўсё зладзіцца.

— Будзем, дзядзька,— адгукнулася Ільга, пагладжваючы пярэстую па шаўковай шыі.

Дубыніч гучна засоп, нават раскрыў быў рот, каб нешта сказаць, але ў самы апошні момант перадумаў.

— То стрэнемся на Калінавым мосце, — кінуў толькі, нейкі прыцішаны і пахмурны, як стылы восеньскі ранак.

Затрублі ў баявы рог. Гарачыя шэрыя коні хрыпелі, закідваючы галовы, білі капытом, прадачуваючы дарогу. Вершнікі з Вугеркі, усе ўкрытыя чырвонымі плашчамі, з мядзведжымі шчытамі за плячыма, урэшце крануліся з месца — з шумам, тупатам, свістам. Ехалі на захад, да зялёных узгоркаў, аб'язджаючы цмокаў лес па дузе, і хутка зніклі, расталі ў прыцемку. Ільга колькі часу глядзела ім услед, кусаючы вусны, адчувала сябе да крыўднага маленькай і слабой. Пасля прыкрыла вочы і глыбока ўдыхнула, прагна ўцягваючы ў сябе водар вільготнага лугу.

— Хадзем, — мякка мовіў Іурай, паклаўшы ёй руку на плячо. — Час.

Пайшлі.

Цмокаў лес набліжаўся быццам сам па сабе, незалежна ад Ільзіных высілкаў, быццам па сваёй волі — спачатку на крок, а там — і на два, і на дзясятка. Разрастаўся наперадзе, шырыўся, пакуль, нарэшце, не раздаўся ўбакі, распаўшыся на асобныя дрэвы — ясені, елкі, хвоі, на зараснік у падлеску — шызыя трапяткія парасткі асіны, пахкія белыя воблакі чаромхі, разное лісце малінніку. І рассыпаўся на колеры, пахі, птушыныя галасы, аглушыў і збянтэжыў.

Льга неяк падсвядома чакала жудаснага мёртвага месца, з абвугленымі галінамі, з павыпаленай зямлёй. А лес — жыў.

Матылі, белыя, пунсовыя і сінія, кружылі над чарнічнікам паабапал зарослай дарогі, падалі на ружовыя і блакітныя пралескі, на нясцерпна-жоўты чыстацел. Там — адпачывалі, паважна дыхаючы крыльцамі. За сцяною ядлоўца, сыта парохваючы, праходзілі са сваімі вісклівымі вывадкамі дзікі. Слізгалі пад зарослыя сырым мохам карчажыны ціхія вужы, глядзелі са сваіх сховаў уважлівымі вачыма-пацеркамі. Бессаромна бразгталі рудыя сойкі, з рэзкім свістам пераляталі з галіны на галіну асцярожныя вяхіры. Кувала зязюля — сонна, няўпэўнена адлічвала чыесь гады. Забытвалася, прыпынялася, задумваючыся на імгненне, і пачынала нанова.

Лес жыў спакойным і размераным жыццём. Як быццам і не хаваў у нетрах крыважэрнага драпежніка. Або, магчыма, гэты драпежнік таксама быў часткаю ляснога жыцця — як і любы іншы драпежнік, хоць танканогі воўк, хоць вастравухая рысь, хоць непаваротлівы мядзведзь. Льга сутаргавата павяля плячыма, толькі задумаўшыся над гэтым.

Чым глыбей у лес, тым болей было пазнак змеевай прысутнасці. Спачатку зніклі птушыныя галасы і дзелавітыя крокі звяроў — усе

тыя галасы, увесь той няспынны кіпучы рух, якім толькі што быў ахоплены лес. Пасля адчувальна пацягнула гарам, і ў хуткім часе зеленаватае лясное святло адступіла. Наперадзе чарнела прагала — тая прадбачаная, выпаленая, маўклівая, мёртвая, а пасля зялёнай лясной таўкатні — яшчэ больш жудасная. Быццам вяха на шляху да цмокавых пячор, быццам напамін пра злавеснага звера ў самым сэрцы лесу.

— Адсюль ён узлятаў, — Іурай агледзеўся, крануўся рукою зламанай абгарэлай хвоі.

Ільга, акінуўшы вачыма павалення, як ад буры, дрэвы, толькі сціснула кулакі і рушыла наперад.

За паласою абгарэлых дрэваў зноў радасна зелянеў лес, але цішыня пад ягоным полагам была, здавалася, яшчэ больш густою і цяжкай. Дробныя часцінкі попелу насіліся ў паветры, пахруствалі на зубах, набіваліся ў нос, у вочы, настойліва ліплі да скуры. Падала голас вада — то зарослы багуном лясны ручай, схаваўшыся ў неглыбокім яры, бадзёра скакаў па ложы з чырвонай гліны.

З асцярогаю спусціліся на дно яра і пакрочылі следам за вадою. У гліне ля звонкай плыні Ільга ўхапіла звыклым вокам і ямінкі ад капытцаў казуль, і клінапіс птушыных слядоў, і выразныя частыя адбіткі лісіных лап.

І яшчэ, паўзверх усіх астатніх, іншыя, незнаёмыя сляды — трохпалыя, глыбокія, у тры Ільзіны далоні даўжынёю.

— Праходзіў тут колькі разоў, мабыць, на вадапой, — прагаварыў Іурай, вывучыўшы сляды, і дадаў паўшэптам: — Ужо блізка.

— Блізка, — рэхам паўтарыла Ільга.

Пайшлі як цішэй па трохпалых слядах — цмокавай сцежкаю. Хутка ручай вільнуў, пераскочыў цераз асклізлыя альховыя карані, упарта пракладаючы сабе дарогу праз рознакаляровыя друз, нанесены працавітай вадой. За каменным россыпам маячылі чырвоныя скалы — добра ўкрытыя зелянінай, зарослыя травой ды мохам. Некалькі маладых хвоек ускараскаліся на самы верх, гайдалі слабымі галінкамі, быццам ад ветру.

Але ветру тут не было — гэта цяжка дрыжэла сама зямля, мерна скаланаючыся.

— Быццам... дыханне, — прагаварыла Ільга.

І — зразумела.

Пад чырвонай скалой чарнеў цмокаў ход — агромністы правал у цемру. Трохпалыя сляды спярэсцілі чырвоную гліну перад пячорай, так што іх можна было чытаць, нібы кнігу. Ільга адрозніла і досыць свежыя сляды, яшчэ выразна акрэсленыя, і даўнія, з акругленым краем, паўсцертыя, запоўненыя дажджавою вадой ды

ігліцаю. На некалькіх блізкіх хваінах — на вышынні двух-трох Ільзіных растаў — заўважныя былі сляды кіпцюроў ды падпаліны, а да смалы там і сям прысталі невялікія залатыя лускавінкі.

З цемры патыхала невыноснай гарачынёй, ад якой спірала дух і слязіліся вочы, і душным, трывожным звярыным пахам. І тое, і другое надта занепакоіла пярэстую: кабылка забілася, заіржала тоненька, баязліва. Ёурай ласкава патрапаў пярэстую па галаве, шапнуў штось на вуха — і тая вокамгненна прыціхла, супакоілася.

— А з цмокам? — шапнула паэту Ільга. — Што, з цмокам гэтаксама зрабіць нельга?

— О, хочаш праверыць? — таксама шэптам адказаў ён з заўсёднаю сваёй кеплівай усмешкай.

Ільга паціснула плячыма. Падумала: наўрад цмоку спадабаецца, калі Ёурай паспрабуе яго гладзіць. Ды і каб шапнуць штосьці змею на вуха, паэту давядзецца ўскараскацца на хвою. І, вядома, папярэдне вельмі ветліва папрасіць цмока стаяць на адным месцы праз увесь гэты час.

Падумаўшы так, Ільга шчыра сама сабе ўразілася — якія ж дурныя рэчы лезуць у галаву.

— Эт, усё лухта, — прамармытала пад нос.

І ўспомніла: хтосьці казаў тое самае. Даўно-даўно. Быццам у мінулым жыцці.

— Не бойся, — шапянуў Йурай — здаецца, усхваляваны. Ільга павяля плячом і адказала вельмі спакойна, трохі здзіўленая, што ён не разумее відавочнага:

— Я не баюся.

І лёгкім крокам пайшла да правага ў цемру, які струменіў гарачыню. Хітра звіўшы пальцы — так, як калісьці яшчэ бацька вучыў, — свіснула радасна, звонка. Раз, другі, трэці.

Ажно пакуль поўная гарачыні цемра не адазвалася пранізлівым, аглушальным свістам.

І зямля застагнала, задрыжэла, забілася даждавая вада ў звярыных слядах — адгукаючыся на глыбінны рух, на цяжкія крокі.

З непрагляднай цемры спачатку вырвалася цэлае воблака нясцерпнай гарачыні, змешанай з гарам ды звярыным смуродам. Ільга закашлялася, заслانیла твар рукою. І з-пад далоні, халадзеючы, пабачыла, як пашча пячоры выплонула агромністы цень, што заслانیў сонца.

Зыркім злым золатам успыхнула, асляпляючы, луска, касцяныя грэбні горда ўзняліся вышэй лесу, працялі неба, а за грэбнямі разгарнуліся, хвостка ўдарыўшы стылым ветрам, магутныя крылы, падобныя да кажановых. Перакочваліся пад лускаю таўшчэзныя канаты мышцаў, поўныя неўтаймаванай сілы, даўгія кіпцюры глыбока ўпіліся ў чырвоную гліну. Кольцы

звівістага хваста, усеянага вострымі шыпамі, з вусцішным шаргаценнем папаўзлі амаль пад ногі Ільзе. А на доўгай гнуткай шыі, увенчаная каронаю рагоў, сядзела выцягнутая сухая галава з паўраскрытаю пашчай, поўнай вострых іклаў.

І глядзела гэтая галава ўважлівымі барвовымі вачыма ды пагрозліва сыхчала, выпусціўшы вострае атрутнае джала.

Ільга знікавала, застыла на месцы. Глядзела — і не магла адарваць пагляд. І думала: прыгажосць. Пагрозлівая, драпежная, жудасная нават, бясконца небяспечная, але — якая прыгажосць!..

— Іль-га! — прыглушана — быццам здавён і здалёк — крыкнуў Іурай.

Яна паматала галавой, трохі апрытомнела. А цмок выдыхнуў праз тонкія ноздры лёгкія воблачкі пары — і раптам зароў, забіў хвостом па зямлі, высока ўзбіваючы шматкі гліны.

Унутранае чуццё падказала Ільзе слізнуць долу — і ў час: ледзьве ўнікла ўдару вострых кіпцюроў, праехаўшыся ўпрост пад цяжкаю лапай. Кроў у жылах застыла, сэрца забілася павольней. Ільга нават паспела са здзіўленнем пабачыць, як замерлі, падвіслі ў паветры драбочкі зямлі і сцябліны сухой травы, і — рушыла, пакацілася да пярэстай.

Побач з пакутаю ўсхліпнула парваная струна — і Йурай вылаяўся праз зубы. Рэха азёрнай музыкі ўсплэснула сярэбранай хваляй, раскацілася вакол, адгукнулася тройчы. Раз’юшаны цмок прыпаў да зямлі, выпусціўшы глухі вантробны рык, але голас зверга абледзянеў, замёр у ягоным горле, і сам цмок застыў, павольна-павольна раззяваючы пашчу, каб дыхнуць агнём.

— Руш! — Йурай з сілаю падштурхнуў Ільгу. — Доўга мне яго не ўтрымаць!

Ад ягонага голасу Ільга зусім ачомалася, узяцела ў сядло, ударыла пярэстую пяткамі. Кабылка заіржала і сарвалася з месца. Побач успыхнула, завірыла белае полымя — і з яго калматай завей выкаціўся, кульнуўшыся, скочыў следам снежны воўк.

Замарожаны час з невыносным скавытаннем ізноў прыйшоў у рух, прыпусціў, заспяшаўся — і ў спіны ім дыхнуў ненажэрны агонь. Ашалелы цмок з сілаю рвануўся наперад, уламіўся ў зараснікі. Ударыў хвостом наводмаш — і са страшэнным трэскам павалілася некалькі хвой. Ільга жвава павярнулася ў сядле, падняла лук і выпусціла адразу некалькі стрэл, нават асабліва не цэлячы: галоўнае было — утрымаць увагу зверга на сабе.

Адна страла пры канцы лёту слаба клінула наканечнікам залатую луску на цмокавым

плячы. Цмок зароў, шумна забіў крыламі, узяўшы цэлую буру. Пярэстая закрычала ад жала: яе разам з Ільгай душны смуродны вецер пацягнуў назад, так што капыты кабылкі пакідалі па сабе барозны ў сырой зямлі. Ільга, ледзве перасільваючы вецер, ізноў падняла лук, стрэліла, не бачачы, не дыхаючы, усяляю — і амаль аглухла ад пранізлівага, поўнага лютасці і болю звярынага крыку. Бура адступіла, так што Ільга, праміргаўшыся, здолела пабачыць: неяк прымудрылася пацэліць. Яе страла з бела-чырвоным пер'ем усё яшчэ трапяталася ў згібе скурыстага крыла.

Цмок, адступіўшы адным падскокам, помсліва плюнуў агнём. Ільга рванула аброць, праклінаючы сябе за маруднасць і з адчаем разумеючы, што адысці не паспявае, што момант безнадзейна згублены. Нават прыкрыла вочы і згорбілася ў сядле, чакаючы пякельнага болю.

Але побач зноў сярэбрана запела азёрная музыка, абкружыла беражліва, акрэсліла вакол Ільгі бяспечнае кола прахалоды. Лютае цмокава полымя слізнула па самым краі гэтага кола і адразу ж апала, зняможанае, долу. Белае ваўчынае футра бліснула срэбрам наперадзе, паказваючы дарогу ў густым малінніку. Ільга прыспешыла пярэстую, і тая — няма дурных, — узбрыкнуўшы, панеслася частым галопам.

За сабою Ільга пачула драпежны звярыны крык і аглушальны бой крылаў. Не паварочваючы галавы, ведала: узлятае. Сапраўды, вялізны цень лёг на траву і зараснікі, цягнучыся далёка наперад, а пасля ў парыве ветру распоўзся ўкруг Ільгі, атачыў варожа, пагрозліва. Звярыны крык груба прарэзаў паветра над самаю Ільзінай галавою, зверху дыхнула невыноснай гарачынёй. Пярэстая, адчуўшы Ільзін дотык, доўгім зграбным скачком, не губляючы хуткасці, сышла ўбок. З трэскам схапілася агнём сухое кустоўе, папоўз, блытаючыся ў чарніцах, белы задушлівы дым.

Азёрная музыка вілася вакол Ільгі, падхоплівала ёй валасы, серабрыстай пенай ускіпала на капыхтах пярэстай. Засланяла, быццам шчыт, і вяла за сабою, ззяйкай ніткай пракрэслівала між маўклівых дрэў сцежку.

Яны прамінулі чырвоны яр з лясным вадапоём, адным духам праляцелі страшную чорную прагалу. Цмок не адступаўся, біў крыламі зусім нізка, віўся над самымі вершалінамі, сычэў і гнеўна роў, шалёна пляваўся агнём. Ільга раз-пораз падагравала ягоны імпэт, цяляючы з лука ўверх, у цень над дрэвамі, што засланяў неба. «Галоўнае, — зацята думала Ільга, звыкла прыслухоўваючыся да сухога рыпення лука, — самае галоўнае, каб не адстаў. Каб не

згубіў след і шалу да самага канца, да Калінава моста».

За прагалаю цмок упаў — паваліўся цяжка, як камень, ламаючы хвоі і яліны. Забіўся з вісклівым лямантам, ушчэнт крышыў страшэннымі ўдарамі крылаў і хваста ўсё вакол — векавыя дрэвы, валуны. Ад бяссільнай злосці грыз зямлю, душыўся ўласным агнём і атрутай. Ільга, прыпыніўшыся на лясным пагорку, чакала, пільна сачыла за зверам паўзверх насцярожанага лука і, як толькі цмок падняўся на лапы, стрэліла — раз, другі, трэці. Цмок засычэў, павярнуўся надзіва імкліва для такой махіны. І рушыў, падвалакваючы падстрэленае крыло, на Ільгу бегма, з хуткасцю лепшага каня, і тугія канаты мышцаў шпарка звіваліся пад блішчастай лускай. Ад такога відовішча пярэстая ўзбрыкнула пад сваёй вершніцай, захрыпела ад жаху, так што з храпы пырснула пена.

Ільга ўладна нацягнула цуглі, пусціла кабылку ў галоп. Зямля скаланалася, страшна гула пад цяжкімі крокамі, ад пранізлівага рову і свісту закладала вушы. Цмокава пашча раз ці два прагна шчоўкала над Ільзінай галавой, абдаючы невыносным смуродам, і тады пярэстая заходзілася ў гучным іржанні, яшчэ хутчэй, яшчэ часцей пачынала перабіраць точанымі

нагамі. Ад удараў шыпастага хваста са стогнам і трэскам падалі дрэвы, і тады з крыкамі разляталіся птахі. Ненажэрны цмокаў агонь шугаў па траве, па кустоўі, караскаўся па галінах, спрабаваў, як і сам цмок, нагнаць, ухапіць і раздзерці.

Лес гуў ад жаху, гарэў і дыміўся. Атрутная цмокава сліна сыпалася на зялёнае лісце — і радасная веснавая зеляніна скурчвалася, чарнеючы, ссыхала. І доўга, жудасна, бясконца доўга вакол былі толькі агонь, дым ды атрута, і смуроднае цмокава дыханне, і пранізлівы роў, ад якога завязваліся вузлом вантробы, і цяжкі тупат, што балюча адгукаўся ў самых касцях. Ільга задыхалася, кашляла, лавіла ротам паветра, слепла ад гарачыні і смуроду, ад густога дыму. Настойлівая азёрная музыка працягвала гучаць, ратуючы, выводзячы, слізгала па крутых плячах напятага лука, танчыла на вастрэй стрэл, жыла ў звоне спушчанай цецівы. Ільга раз за разам паварочвалася, страляла, адчуваючы гулкую пустку ў галаве, ад якой ламіла патыліцу і абмякала, рабілася надзіва слухмяным цела. Ільга як бы глядзела на сябе збоку, спакойна і разважна адзначаючы: вось тут трэба пераскочыць цераз глыбокую прамывіну, тут лепей ашчадна прытрымаць стралу на цеціве, выбіраючы лепшы момант, тут варта прыгнуцца.

Прасвет між стваламі дрэваў падаўся Ільзе чаканым збавеннем. Пярэстай, мабыць, таксама: кабылка заржала радасна, прыспешылася, як магла, з апошніх сіл. Голас блізкай ракі, такі лагодны, такі ласкавы, накочваў разам з ясным святлом шэранькага пахмурнага дня, нёс з сабою і свежасць, і надзею.

Ільга вырвалася на ўзлесце, вылузалася з дыму і гару — і нарэшце змагла ўздыхнуць на поўныя грудзі. Унізе звілістая Вугера спакойна несла свае хвалі між высокіх узгорыстых берагоў, шчыльна зарослых светлымі бярэзнікамі. За нешырокім пясчаным валам, за чорнымі вольхамі горбіўся, патанаючы ў белай квецені каліны, стары мост, і за ім раптам, папярэджаючы, запеў баявы рог: з-за моста сачылі і заўважылі.

Цмокаў роў прагучаў быццам у адказ, паляцеў далёка над рачной далінай. Па сыпучым пяску, праз трапяткі паўпразрысты бярэзнік, міма пахкага лісця вольхаў, навывперадкі з цмокам Ільга шпарка панеслася да шэрага гарба старога моста. Узмыленая пярэстая цяжка і часта дыхала, раздуваючы бакі, пачала злёгка прыпадаць на адну нагу і паступова збавіла хаду.

— Яшчэ трошачкі, — прасіла Ільга. — Трошачкі, любая, давай!..

Узляцелі на мост — белы воўк і пярэстая кабылка з Ільгай. Даўніх камянёў месцамі не хапала, а тыя, што былі, калываліся, вохкалі пад любым цяжарам, і ўвесь мост часта тросся, заходзячыся быццам у ліхаманцы. Ільга лёгка саскочыла на мост у самай сярэдзіне, прыхапіўшы з-пад сядла бацькаву дзёду. Учапілася ў дрэўка абаруч, наставіла вастрывё на цмока, які, трывожна прынюхаўшыся, замёр перад самым мостам у нерашучасці — мабыць, зразумеў ненадзейнасць такой пераправы або счуў блізкую пастку.

— Ну?.. — голасна сказала Ільга цмоку.

Павольна, на паўсагнутых нагах рухалася з боку ў бок, асцярожна ступаючы, адчуваючы падэшвамі гуд і напружанне выцертых часам камянёў.

Цмок выскаліўся, пагрозліва засычэў, торгаючы параненым крылом. Ударыў хвостом, узняўшы воблакі пылу. За зверам палымнеў лес, сыходзіў языкамі шалёнага агню і клубамі густога чорнага дыму.

Вывернуўшыся з ваўчынага футра, ступіў бліжэй Іурай — захаканы, бледны, увесь быццам выцвілы, з абведзенымі чорнымі коламі стомленымі вачыма. «Занадта шмат сілы выцягнулі з яго тыя чары, — са шкадаваннем падумала Ільга. — Яшчэ трошачкі — і зусім нічога не застанеца».

Йурай, цяжка дыхаючы, плаўна падняў руку. Азёрная музыка павольна закруцілася вакол яго, зырка прабліскаваючы ў валасах, на скуры, на адзенні вострымі сярэбранымі іскрамі.

— Чакай, — ледзь варушачы вуснамі, мовіла яму Ўльга. — Не трэба так. Дай лепш я сама.

Кружэнне музыкі рэзка апала, спеўнае срэбра згасла. Йурай хіснуўся і ледзьве ўтрымаўся на нагах. Пераводзячы дыханне, паглядзеў на цмока, на Ўльгу — і, прыкусіўшы вусны ад болю, схапіўся за запясце.

— Я змагу, — сказала Ўльга, праглынуўшы сухі камяк у горле і латвей перахапіўшы дрэўка.

Сказала і паэту, і — можа, нават найперш — самой сабе.

Рушыла меленькімі крокамі бліжэй да звера, не зводзячы з яго вачэй. Цмок глуха рыкнуў, з прысвістам уцягнуў ноздрані паветра. «Ну, давай, — думала Ўльга, аблізваючы перасохлыя вусны. — Я ж зусім-зусім блізка, толькі лапу працягнуць. Ну?...»

Цмок затупаў на месцы і выдыхнуў струмень полымя. Ўльга жвава кульнула сякерам плячо, апынулася з другога краю моста. Дразнячы пачвару, голасна свіснула — і зноў была вымушана перакаціцца кульком, ратуючыся ад агню. Сырыя кусты каліны падхоплівалі полымя з неахвотай, патрэсквалі і моцна дымілі.

Ільга з раздражненнем ададзьмула лёгкія пасмы, што ўпалі на вочы. Рукі ў яе пачыналі трохі падрыгваць ад напружання. Не зводзячы позірку са звера, яна намацвала падэшваю каменных пліты, асцярожна перасоўваючыся, чакаючы новага вогненнага ўдару.

І раптам пад нагою апынулася вусцішная пустка. Ільга пахаладзела і, вохнуўшы, страціла раўнавагу.

Быццам толькі таго і чакаў, цмок падабраўся і адным моцным рыўком кінуўся наперад, скрабянуўшы доўгімі кіпцюрамі зусім побач з Ільзінай галавою. Ільга ўхілілася, адкацілася прэч — і амаль сарвалася ўніз, туды, дзе плылі халодныя хвалі Вугеры. Затрымалася на паўразбураным ад часу і непагадзі краі, упіўшыся пальцамі ў адну з хісткіх каменных пліт. Пацягнулася да згубленай дзіды — і сягнула зброі самымі кончыкамі пальцаў, але ўхапіць не змагла і адразу ж саслізнула ніжэй. Аскалёпкі разбітага моста, патрывожаныя рэзкім Ільзіным рухам, пасыпаліся долу.

Мост тросся, прагінаўся пад цмокавым цяжарам, сырыя камяні курьліся ад гарачыні. Звер быў ужо на сярэдзіне — прынюхваўся, прыглядаўся. Звесіўся над Ільгаю з глухім сычэннем, абдаў гарачым дыханнем. Сталёвыя кіпцюры магутных лап упіліся ў камяні, выкрасаючы

злыя калючыя іскры. У горле, закаваным у залатую луску, клекатала, збіраючыся, прагнае полымя.

— Кола, Льга! — хрыпла крыкнуў нябачны Йурай. — Ахоўнае кола!

«Глупства, — падумала Льга, зажмурыўшыся. — Якое яшчэ ахоўнае кола. Што тут увогуле можа выратаваць, абараніць? Гэта ж не які-небудзь не-людзь, ад якога можна схвацца за...»

Яна павісла на адной руцэ, другою сутаргавата схапіўшыся за ножны на пасе. Бацькаў нож ладна і спраўна лёг у далонь. Льга выдыхнула і ўсадзіла нож па самае ўзорыстае дзяржальна ў цмокаву лапу — паміж двух пальцаў, у тонкі зазор між лускавінамі, дзе прасвечвала бялёсае цела.

З ровам адхінуўшы лапу, цмок адхіснуўся і сам, выпусціўшы набранае ў грудзях полымя проста ў неба. Раз'юшаны, грозны, затупатаў, гнеўна забіў хвостом і крыламі.

І тады, нарэшце, здрыгануўся да самага падмурка стары мост — і пайшоў доўгаю рванай расколінай упрост пасярэдзіне. Каменныя пліты лавінаю пасыпаліся ў бурлівую ваду, са скрыгатам падламіўся роўны шэраг пазелянелых ад часу калон. Добрую палову моста павяло ўбок, і цмок, учапіўшыся ў старыя камяні, дарэмна спрабаваў утрымацца. З таго берага

ракі ў звера, быццам цэлы рой куслівых восаў, пасыпаліся стрэлы вугеркаўскіх вояў, а змей роў і пляваўся ў лучнікаў агнём. Стрэлы шкодзілі яму не болей, чым пчалінае джала мядзведзю, але злавалі, адцягвалі ўвагу.

У гэтай сумятні Ільга паспрабавала выбрацца — падцягнулася на руках, намацала нейкае апірышча для ног. Пліта, за якую яна трымалася, раскалолася напалам і папаўзла ўніз. Ільга адчула спінаю бездань, паспрабавала ўтрымацца за іншую пліту, але не дастала, адно вырвала колькі высахлых былінак, што прараслі ў шчыліне.

Аднак не ўпала — Ільгу цвёрда ўхапілі за руку. Боўтаючы нагамі над далёкай — усё яшчэ далёкай — вадой, Ільга падумала з палёгкаю: тры дні таму наўрад ці магла ўявіць, што настолькі рада будзе бачыць не-людзя.

Йурай выцягнуў яе — і ў час: мост хіліўся набок усё мацней і мацней, калоны пад ім крышыліся ад бязладнага тупату і ўдараў цмокава хваста. Давялося бегчы па плітах, якія ад першага ж дотыку падалі, сыпаліся, бегчы наперагон з расколінамі, з праваламі, што расходзіліся ўсё далей і далей, аплятаючы старыя камяні шчыльнай сеткай. Цмок, адчуваючы пад сабою зыбанне, закрычаў успуджана, працяжна. Паспрабаваў расправіць крылы, ударыў імі,

беручы разгон, — і камнем паваліўся ў халодныя імклівыя хвалі. Упаў разам з абломкамі калон, расколатымі плітамі ды дробным друзам і знік у агромністым слупе іскрыстых пырскаў. Звер з пакутаю закрычаў ізноў, і разам з ягоным крыкам ад вады паднялося воблака густой шызаі пары, затапіла бераг, быццам ранішні туман.

Ільгу прабіў халодны пот, ад лёгкага павеву ветру яна задрыжэла, дробна застукала зубамі. З-пад яе ног сарваўся туды, ў вусцішную густую пару каменьчык — і ў Ільгі валасы заварушыліся на галаве.

— А цмок... ён жа ўсё яшчэ там, так? — з цяжкасцю выціснула яна, дарма спрабуючы хоць нешта разгледзець унізе.

— Там, — пацвердзіў Іурай.

Ільга паківала, зноў паглядзела ўніз і пругкім крокам пайшла да пярэстай, што схавалася ў аleshніку. Зняла калчан са стрэламі, па-гаспадарску пералічыўшы, колькі засталася, прымацавала калчан да паса. Зняла лук, праверыла пальцам цеціву.

З кустоўя паказаліся чырвоныя плашчы вугеркаўцаў. Тамаш Дубыніч, вынырнуўшы з-пад ніцай вярбы, паклікаў Ільгу па імені, замахаў рукою. Пасля падбег, з асцярогаю касавурачыся на абрушаны мост.

— Дзеўка, — мовіў уражана. — Ты... ну ты, аднача, і штука! Сапраўды ж, бач, цмока... таго...

— Кон гэта! — гукнуў хтось з вояў. — Як прарочана было: дзева-вой!

І другі ўскрычаў з падобным захапленнем:

— Бласлаўненне багоў!

Ільга тольгі пагардліва чмыхнула. Ведала, што гэта ніякія не багі толькі што рызыкавалі ўласнымі каркамі.

— Ды яшчэ, бач, — працягваў Дубыніч, звонка пляснуўшы сябе па сцягну. — Трасца цябе вазьмі, адна!..

— Я была не адна, — суха выправіла яго Ільга, таропка папраўляючы наплечны шчыток.

І рушыла — далей ад іхніх позіркаў ды перашэптванняў — да высокага берага Вугеры. Агледзелася, прыкідваючы, як лепей было б спустыцца да вады — і ці атрымаецца гэта ўвогуле зрабіць, не скруціўшы шыю. Бераг быў досыць стромкі, камяністы, густа парослы бадзяком і дзядоўнікам.

З пахмурнага нізкага неба зарадзіў дождж — лагодны, ціхі, дабратворны. Прыбіваў пыл і попел да зямлі, суцішваў палкае полымя, змінаў змею смурод, шчодро рассыпаючы сярэбраную свежасць.

Дождж расцяліў над Вугерай шырокае шэрае радно, замгліў далі, адмыў пяшчотную

маладую зеляніну, і тая ажно заззяла. Дождж змягчаў гукі і фарбы, горача шаптаўся з рачною вадой, дробна крочыў па густых зарасніках. Мусіць, недзе побач цвіў бэз, бо ад дотыку дажджу салодкі бэзавы водар зрабіўся больш акрэсленым, больш яўным, галавакружным, запаланіў усё вакол. Ёльга стомлена прыкрыла вочы, падстаўляючы разгарачаны твар небу.

Добра было, што вось вакол бэз, і дождж, і засмужаная далячынь. Ёльга адкінула валасы з твару і ўсміхнулася — дажджу.

Крокі Ёурая, як звычайна, былі бязважкімі, але Ёльга неяк адчула ягоную прысутнасць побач самай скураю, як адчуваюць цяпло. Праміргалася, слаба кінула.

— Цмок унізе, — сказаў Ёурай. — *Здранцвелы, зняможаны, заложнік сцюдзёнай вады, звонкай і злой, звязаны і зломлены.*

У гэтых словах перакочвалася чароўная сталь, і Ёльга насцярожылася. А паэт моўчкі глядзеў на зацягнутую парай раку — з непрыхаванай скрухаю, з жалем і шкадаваннем. А пасля пытальна зірнуў на Ёльгу. Тая нахмурылася, бо прачытала ў ягоных вачах незададзенае пытанне. Дакладней — неагучаную просьбу.

— Ну не! — выгукнула Ёльга сярдзіта. — Нават і не думай!

— Ты перамагла, — адчаканіў Ёурай. — Гэтыя дурні і так будуць насіць цябе на руках.

Чула? — і перадражніў, наўмысна гугнявячы: — «Воля багоў».

— Воля-шмоля! — злосна мовіла Ільга, нават прытупнула. — Думаеш, мне да іх увогуле ёсць справа? Цымус не ў гэтым, хіба не разумееш?

Йурай звужіў вочы.

— О, вядома. Цымус у тым, каб зусім знішчыць. Каб выпаліць карэнне. Каб не засталося і звання.

У голасе ягоным зноў бліснула тая небяспечная сталь, і Ільзе на імгненне зрабілася страшна — мусіць, нават страшней, чым тады, калі яна боўталася над безданню і ёю любаваўся крыважэрны вогненны змей.

Адчувалася, што размова ўжо не зусім пра цмока. А можа быць, нават і зусім не пра яго.

Ільга зябка павяля плячыма.

— Ты атрымала сваю помсту. Атрымаеш сваю славу, — гаварыў Йурай з горыччу. — Але гэтага недастаткова, праўда, чалавечае дзіця? Вам жа ніколі не бывае дастаткова.

Ільга задумліва пацерла лоб, размазваючы па ім сажу. Паглядзела з-пад сваёй рукі на Йураеў твар, надзіва змрочны, і адзначыла пра сябе: такім паэта ёй яшчэ не даводзілася бачыць.

Чужая скруха зноў адгукнулася ўнутры баючым рэхам, ажно знутры разанула вочы. І ўспомнілася з былой размовы: цмокаў даўно не было відаць. Гэты, мабыць, апошні.

Агніста-залаты, з каронаю з рагоў, з касцянымі грэбнямі, з магутнымі крыламі. Драпежны, злосны, крыважэрны. І, каб яго, прыгожы.

— Нельга яго пакідаць, — не здавалася Ільга. — А калі адляжыцца і зноў пачне паляваць на людзей?

— О, не пачне, — упэўнена адказаў Іурай. — Ажно пакуль рэкі не пераменяць сваіх рэчышчаў. Глядзі.

І махнуў рукою на раку пад разбураным мостам, быццам разводзячы ўбакі крылы шызаі пары. Ільга ахнула.

Сцюдзёныя хвалі Вугеры амывалі чорную, гладкую, быццам шкло, скалу. У камні ледзьве згадваліся прытоеныя пад блішчастай паверхняй звывы агромністага змяінага цела, і золата лускі, і вострыя кажановыя крылы — застылыя, надзейна закаваныя ў камень.

Ільга злажылася і нават — на ўсякі выпадак — стрэліла ў вяршыню скалы, што высока ўзносілася над вадою. Пацэліла, але страла, звонка стукнуўшыся аб камень, бяссільна ўпала ў Вугеру, закружылася, затанчыла ў хвалях і апусцілася на дно.

— Ты! — абвінаваўча мовіла Ільга, апусціўшы лук. — Ты ж ад самага пачатку ведаў, што так адбудзецца. Што цмок не проста здранцвее, а скамянее. Так? Ведаў?

— Я не ведаў, чалавечае дзіця,— ускінуўшы голаў, завёў сваю любімую песню Йурай.— Я проста ба...

Але дагаварыць не дагаварыў, бо асёкся пад нядобрым позіркам Ільгі і, кашлянуўшы, прызнаўся:

— ...ведаў.

І адразу ж вохнуў, бо сярдзітая Ільга сунула яму кулаком у плячо. Нямоцна, збольшага для прыліку — бо няма чаго недагаворваць.

— Даруй,— папрасіў Йурай.

І ўсміхнуўся квола, самым краёчкам вуснаў.

— Ну ты й зараза, паэт,— сказала Ільга значна мякчэй, чым варта было б.

Акінула позіркам скалу з застылым у ёй цмокам і падумала: рэкі не змяняць сваіх шляхоў яшчэ доўга-доўга. Прынамсі, для чалавека. І калі крылатаму аскалёпку сівой даўніны няма месца ў свеце людзей, то, магчыма, будзе месца ў свеце *пасля*.

Маленькая, кволая надзея на будучыню — для даўніны.

А над Вугерай плыў сярэбраны звонкі дождж.
І гэта было добра.

ЗМЕСТ

Апавяданні

Дом	9
Пачатак восені	24
Два літры мора	31
Доктар Ціханава	38
Быць Каралевай	47
Піястры	55
У.	61
Яблыкі	67
«Зямля»	74
Дар	81
Жыгў сабе на свеце вожык	88
Муза	98
Шчасце	106
Спорт	114
Год Свінні	121
Латарэя	127
Званіў	136
Кайданы Гіменея	143
Эквілібрыстыка	151
Інструкцыя для хворых	158
Рыторыку ў масы	166
Рассінхрон	179
Паштовая скрынка	187
Творчая асоба	196
Раман з наёмнікам	203

Аповесці

Вершнікі на дарозе	216
Над Вугерай — дождж	272

Літаратурна-мастацкае выданне

Час 21

ЛАТЫШКЕВІЧ Маргарыта Юр'еўна

НАШ ДОМ

Апавяданні, аповесці

Рэдактар *С. В. Умец*

Мастацкі рэдактар *М. Ю. Дайлідаў*

Тэхнічны рэдактар *В. Ю. Серчанка*

Стылістычныя рэдактары *Ю. В. Тыркіч, Н. В. Філіповіч*

Падпісана да друку 03.05.2018. Фармат 60×84¹/₁₆.

Папера афсетная. Гарнітура Antiqua.

Друк афсетны. Умоўн. друк. арк. 20,46.

Улік.-выд. арк. 10,51. Тыраж 1300 экз. Заказ 668.

12+

Выдавецкае рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Мастацкая літаратура» Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь.

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/5 ад 09.07.2013.

Пр-т Пераможцаў, 11, 220004, Мінск.

www.mastlit.by; e-mail: mail@mastlit.by

ААТ «Паліграфкамбінат імя Я. Коласа». Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 2/3 ад 04.10.2013. Вул. Каржанеўскага, 20, 220024, Мінск.

ISBN 978-985-02-1828-5

У кнізе пад адной вокладкай сабраныя
самыя розныя творы – як у гарадскіх шматпавярховых
дамах пад адным дахам сабраныя самыя розныя людзі.

Тут ёсць і кароткія апавяданні,
ад гумарыстычных і іранічных да сумных і кранальных.
Усё – пільныя назіранні за рэальным жыццём.

Усё – гісторыі жывых людзей.
Тут ёсць і апавесці-фэнтэзі, заснаваныя на
беларускай міфалогіі, на ператрактоўцы народных казак.

Кожны з гэтых, падавалася б, такіх адрозных твораў
расказвае гісторыю, смешную ці сумную.

Гісторыю пра нас. Пра наша жыццё,
пра нашы карані і – пра наш агульны дом.

12+

XXXI Маргрита Ятвилкевич Наян Дом